

SOBİAD

SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMALARI DERNEĞİ

ekonomi
BİLİMLERİ
DERGİSİ

Ekonomi Bilimleri Dergisi (Online)

ISSN: 1309 -8020

Yıl: 2024 Cilt: 16 Sayı: 2

Amaç ve Kapsam

Ekonomi Bilimleri Dergisi (EBD), Sosyal Bilimler Araştırmaları Derneği (SoBiAD) tarafından Temmuz ve Aralık olmak üzere yılda iki kez yayınlanan hakemli bir dergidir. Sadece Türkçe makaleler yayın için kabul edilmektedir.

Ekonomi Bilimleri Dergisi (EBD), ekonomi biliminin tüm alt disiplinlerinde hazırlanmış teorik-analitik-ampirik araştırmalar ve incelemelere açık bir dergidir.

Açık Erişim Politikası

Açık erişimin bilginin evrensel kullanımını arttırarak insanlık için yararlı sonuçlar doğuracağı düşüncesinden hareketle, Ekonomi Bilimleri Dergisi (EBD) Açık Erişim politikasını benimsemiştir. Dergi, yazarlardan devraldığı ve yayımladığı içerikle ilgili telif haklarından, bilimsel içeriğe evrensel Açık Erişimin (Open Access) desteklenmesi ve geliştirilmesine katkıda bulunmak amacıyla, bilinen standartlarda kaynak olarak gösterilmesi koşuluyla, ticari kullanım amacı ve içerik değişikliği dışında kalan tüm kullanım (bağlantı verme, kopyalama, baskı alma, herhangi bir fiziksel ortamda çoğaltma ve dağıtma vb.) haklarını bedelsiz kullanıma sunmaktadır. İçeriğin ticari amaçlı kullanımını için yayınevinden yazılı izin alınması gereklidir.

Ücretsiz Yayın

Ekonomi Bilimleri Dergisi (EBD)'nde makale yayınlanması için yazarlardan hiçbir ücret talep edilmemektedir.

Yazarların Sorumlulukları

Yazarların makalelerini dergi web sayfasında sunulan yazım kurallarına ve örnek şablona göre hazırlamaları gerekir. Yazarların, hakem raporlarında belirtilen düzeltmeleri zamanında yapmaları beklenir.

Etik İlkeler

Ekonomi Bilimleri Dergisi (EBD)'nde yer alan etik görev ve sorumluluklarda Committee on Publication Ethics (COPE) tarafından kabul edilen ve yayınlanan ilkeler benimsenmektedir.

Yazarlardan aşağıda belirtilen etik kurallara uymaları beklenmektedir.

- Dergiye gönderilen makaleler başka bir yerde yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır.
- Yazalar makalelerinde kullandıkları tüm alıntılarında referans vermiş olmalıdır.
- Yazarlar makaleye bilimsel katkı verdiklerini garanti etmelidir.
- Yazarlar makalenin başka bir kişi ya da kurumun fikri mülkiyet haklarını ihlal etmediğini, intihal içermediğini ve kendi çalışmalarını olduğunu garanti etmelidir.
- Makalede adı geçen tüm yazarlar, gönderilen ve yayınlanan makaleler üzerinde eşit sorumluluğa sahiptir.
- Yazışmadan sorumlu yazar adı geçen tüm ortak yazarların yayına ve ortak yazar olarak adlandırılmaya razı olduğunu garanti etmelidir. Çalışmaya önemli bilimsel ve yazınsal katkı sağlayan tüm kişiler ortak yazar olarak adlandırılmalıdır.

- Yazarlar gerekli görülmesi halinde makalede yer alan veri setlerine ulaşımı sağlamalıdır.

Hakemlik Süreci

Makaleler, hakemler tarafından altı ölçüt – bazı ölçütlerin belirli türdeki bildirilere uygulanamaması halinde daha az- dikkate alınarak değerlendirilir. Hakemlerin raporları tamamlandıktan sonra yazılar, Yayın Kurulu'nun onaylaması durumunda yayıma hazır hale gelir ve kabul sırası dikkate alınarak uygun görülen sayıda yayımlanır. Makaleler yayınlanmadan önce turnit-in ve/veya iThenticate intihal yazılımları ile kontrol edilmektedir.

Telif Hakları

Ekonomi Bilimleri Dergisi (EBD) bünyesinde yayınlanan yazıların fikirlerine resmen katılmaz, basılı ve çevrimiçi sürümlerinde yayınladığı hiçbir ürün veya servis reklamı için güvence vermez. Yayınlanan yazıların bilimsel ve yasal sorumlulukları yazarlarına aittir. Yazılarla birlikte gönderilen resim, şekil, tablo vb. unsurların özgün olması ya da daha önce yayınlanmış iseler derginin hem basılı hem de elektronik sürümünde yayınlanabilmesi için telif hakkı sahibinin yazılı onayının bulunması gerekir.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Derneği (SoBiAD) ,yazarlardan devraldığı ve derginin çevrimiçi (*online*) sürümünde yayınladığı içerikle ilgili telif haklarından, bilimsel içeriğe evrensel açık erişimin (*open access*) desteklenmesi ve geliştirilmesine katkıda bulunmak amacıyla, bilinen standartlarda kaynak olarak gösterilmesi koşuluyla, ticari kullanım amacı ve içerik değişikliği dışında kalan tüm kullanım (çevrimiçi bağlantı verme, kopyalama, baskı alma, herhangi bir fiziksel ortamda çoğaltma ve dağıtma vb.) haklarını (ilgili içerikte tersi belirtilmediği sürece) Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 Unported (CC BY-NC-ND3.0) Lisansı aracılığıyla bedelsiz kullanıma sunmaktadır. İçeriğin ticari amaçlı kullanımı için alınması gereklidir.

Yazarlar yazılarının bütün yayın haklarını derginin yayıncısı Sosyal Bilimler Araştırmaları Derneği (SoBiAD)'ne devrettiklerini kabul ederler. Yayınlanan içeriğin (yazı ve görsel unsurlar) telif hakları dergiye ait olur. Dergide yayınlanması uygun görülen yazılar için telif ya da başka adlar altında hiçbir ücret ödenmez ve baskı masrafı alınmaz; ancak ayrı baskı talepleri ücret karşılığı yerine getirilir.

Ekonomi Bilimleri Dergisi (EBD) aşağıdaki indexing/abstracting servislerinde kayıtlıdır.

| Academic Researches Index | JournalTOCs | Directory of Research Journals | Index Copernicus | Sobiad Atıf Dizini | Academic Research Index | CiteFactor | AJIndex | Index of Academic Documents |

Ekonomi Bilimleri Dergisi (EBD) ayrıca TÜBİTAK- ULAKBİM Dergi Sistemleri (UDS) çerçevesinde DergiPark'ta kayıtlıdır.

KURUCU EDİTÖR

Prof.Dr. Coşkun Can Aktan, Dokuz Eylül Üniversitesi, Türkiye

EDİTÖR KURULU

Dr. Billur Güner Cohen, Loyala University, Maryland, ABD (Editör)
Prof.Dr. Coşkun Can Aktan, Dokuz Eylül Üniversitesi, Türkiye (Editör)
Prof.Dr. Bekir Gövdere, Süleyman Demirel Üniversitesi, Türkiye
Doç.Dr. Hale Kırer Silva Lecuna, Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi, Türkiye
Doç.Dr.Hüsnü Bilir, Aksaray Üniversitesi, Türkiye

YABANCI DİL EDİTÖRÜ

Dr. Billur Güner Cohen, Loyala University, Maryland, ABD

DERGİ SEKRETERYASI

Dr. Servet Taşdelen, Bursa Uludağ Üniversitesi, Türkiye

İLETİŞİM

sobiadsosres@gmail.com

**SOSYAL
BİLİMLER
ARAŞTIRMALARI
DERNEĞİ**

İÇİNDEKİLER

Araştırma Makaleleri

BİREYLERİN FİNANSAL YATIRIM KARARLARI VE TOPLUMSAL HAFIZA İLİŞKİSİ: DAVRANIŞSAL KARAR YANLILIKLARI PERSPEKTİFİNDEN DEĞERLENDİRME

THE RELATIONSHIP BETWEEN INDIVIDUALS' FINANCIAL INVESTMENT DECISIONS AND SOCIAL MEMORY: AN EVALUATION FROM THE PERSPECTIVE OF BEHAVIORAL DECISION BIASES

Ayşenur ERTUĞRUL & Esra KILIÇ

144-164

EMEK PİYASASINDAKİ KIDEM TAZMİNATI KATILIĞI

RIGIDITY OF SEVERANCE PAY IN THE LABOR MARKET

Ayşe Pelin KUTLUCUK & Sema YILMAZ

165-186

MODERN İKTİSADİ İDEOLOJİ BAĞLAMINDA 'GÖRÜNMEZ EL' VE DENGEE YERLEŞTİRİLEN İNSANA FARKLI BİR BAKIŞ

'THE INVISIBLE HAND' AND A DIFFERENT LOOK AT HUMAN BEING PLACED IN BALANCE IN THE CONTEXT OF MODERN ECONOMIC IDEOLOGY

Mert KARA & Murat KARA

187-200

BOŞ EV VERGİSİ (Mali Absürdizm: Budalaca Bir Saçmalık ve Abesle İştigal)

EMPTY HOME TAX (Fiscal Absurdity: Engaging in Stupid Nonsense)

Coşkun Can AKTAN

201-218

CAM TAVAN SENDROMU BAĞLAMINDA ÖZEL DERSHANEDE ÇALIŞAN KADIN ÖĞRETMENLER ÜZERİNE BİR İNCELEME

AN INVESTIGATION ON FEMALE TEACHERS WORKING IN PRIVATE TUTORING CENTERS IN THE CONTEXT OF GLASS CEILING SYNDROME

Berna ERDOĞAN YOLDAŞ & Gökmen KANTAR & Meltem İNCE YENİLMEZ

219-244

**DİĞER (Editoryal Notlar, Fikir Yazıları, Kitap Tanıtımı,
Kitap Eleştirileri, Söylesiler, Tercüme vs.)**

KAMU BORÇLANMASI ve YENİ ORTODOKSİ
James M. Buchanan **Tercüme Eden:** Ahmet Özkan

245-255

KAMU BORÇLANMA TEORİSİNİN METODOLOJİSİ
James M. Buchanan **Tercüme Eden:** Ahmet Özkan

256-262

AÇIK FİNANSMAN ve KAMU BORÇLANMASI KONUSUNDA GELECEK NESİLLERE
KARŞI SORUMLULUĞUMUZ
James M. Buchanan **Tercüme Eden:** Asuman Bostancı

263-271

KAMU BORÇ YÜKÜ
James M. Buchanan & Richard E. Wagner **Tercüme Eden:** Betül Ertuğrul

272-285

KAMU BORCUNUN YARATILMASI ve KAPATILMASI
James M. Buchanan & Richard E. Wagner **Tercüme Eden:** Betül Ertuğrul

286-295

KAMU BORÇLANMASI TEORİSİNDE ANALOJİ: DOĞRU MU YANLIŞ MI?
James M. Buchanan **Tercüme Eden:** Yiğit Yılmaz

296-313

BORÇ YÜKÜNÜN GELECEK NESİLLERE AKTARILMASI ÜZERİNE
James M. Buchanan **Tercüme Eden:** Yiğit Yılmaz

314-324

-ARAŞTIRMA MAKALESİ-

BİREYLERİN FİNANSAL YATIRIM KARARLARI VE TOPLUMSAL HAFIZA İLİŞKİSİ: DAVRANIŞSAL KARAR YANLILIKLARI PERSPEKTİFİNDEN DEĞERLENDİRME*

Ayşenur ERTUĞRUL¹

Yüksek Lisans Öğrencisi

Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

E-mail: y11930202095@ogr.sdu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-3219-380X

Esra KILIÇ

Dr. Öğr. Üyesi

Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

E-mail: sinceresra@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-2560-3452

Öz

Davranışsal iktisat kavramı, ortaya atıldığından beri birçok çalışmaya öncülük etmekte ve her geçen gün daha fazla yenilikçi çalışmanın konusu olmaktadır. Bireylerin belirsizlik ortamında karar veremediğini savunan davranışsal iktisat, bireylerin bilişsel yanlılıklar üzerinden karar alma davranışlarının etkilendiğini bu yüzden ana akım iktisadın iddia ettiği gibi rasyonel davranmadığını öne sürmektedir. İnsan doğası gereği her an rasyonel olamayan bireyler karar alırken bazı önyargılarda bulunarak hata yapabilmektedirler. Nitekim rasyonel karar alamayan bireylerin bir tetikleyicisi olmalıdır ki oda bu çalışma ile birlikte

* Bu çalışmada bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

Bu çalışma, Dr. Öğr. Üyesi Esra KILIÇ danışmanlığında Ayşenur Ertuğrul tarafından hazırlanan " Ekonomik Belirsizlik Dönemlerinde Finansal Yatırımlarda Çerçeveleme Etkisinin Toplumsal Hafıza İle İlişkisi " isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

¹ **Sorumlu Yazar:** y11930202095@ogr.sdu.edu.tr

Atf (APA): Ertuğrul, A. & Kılıç, E., (2024), Bireylerin Finansal Yatırım Kararları ve Toplumsal Hafıza İlişkisi: Davranışsal Karar Yanlılıkları Perspektifinden Değerlendirme, Ekonomi Bilimleri Dergisi, 16 (2): 144-164.

sınanan “toplumsal hafıza” kavramı ve kavramın bilişsel yanlılıklar ile bağlantılı olabileceğidir. Bireylerde belirsizlik dönemlerinde literatürde geçen aşına olma önyargısı, kayıptan kaçınma, doğrulama önyargısı, sürü davranışı, pişmanlıktan kaçınma, aşırı iyimserlik çerçeveleme önyargısı gibi yanlılıkların karar alma davranışında etkili olduğu ve Daniel Kahneman tarafından öne sürülen hafıza çalışmaları ile ilişkili olabileceğine değinilmektedir. Ancak literatürde toplumsal hafıza ve belirsizlik altında karar alma arasındaki ilişkiyi irdeleyen bir çalışma yapılmamıştır. Alan yazındaki boşluğu gidermek ve yeni çalışmaların da öncüsü olabilmek adına bu çalışma belirsizlik altında karar alma davranışları üzerinde toplumsal hafızanın etkisini incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: *Finansal Karar Yanlılıkları, Toplumsal Hafıza, Yatırımcı Davranışları*

Alan Tanımı: *Davranışsal İktisat*

THE RELATIONSHIP BETWEEN INDIVIDUALS' FINANCIAL INVESTMENT DECISIONS AND SOCIAL MEMORY: AN EVALUATION FROM THE PERSPECTIVE OF BEHAVIORAL DECISION BIASES

Abstract

The concept of behavioral economics has pioneered many studies since its introduction and has been the subject of more and more innovative studies. Behavioral economics, which argues that individuals cannot make decisions under uncertainty, argues that individuals' decision-making behavior is affected by cognitive biases and therefore cannot act rationally as mainstream economics claims. Individuals, who cannot be rational at all times due to human nature, may make mistakes by making some prejudices while making decisions. As a matter of fact, there should be a trigger for individuals who cannot make rational decisions, which is the concept of "social memory" tested in this study and the concept may be related to cognitive biases. It is mentioned that biases such as familiarity bias, loss aversion, confirmation bias, herd behavior, regret avoidance, excessive optimism framing bias are effective in decision-making behavior and may be related to memory studies proposed by Daniel Kahneman. However, no study in the literature has examined the relationship between social memory and decision making under uncertainty. In order to fill the gap in the literature and to pioneer new studies, this study examines the effect of social memory on decision-making behaviors under uncertainty.

Key Words: *Financial Decision Biases, Social Memory, Investor Behavior*

JEL Code: D9

1.GİRİŞ

Toplumsal hafıza hem bir ayna hem de bir lambadır kavram geçmişten gelen kimliğimizi tanımak için ayna, geleceğe yönelik bir karar vermek için ise lamba görevi görmektedir (Schwartz, 2000: 18). Toplumsal hafıza; özellikle tarihçilerin, psikologların ve sosyologların üzerinde çalıştığı ve çalışmaya devam ettiği önemli kavramlardan birini oluşturmaktadır. Ders kitapları, gazeteler, makaleler, televizyon ve radyo programları, filmler, anıtlar, müzeler, anma törenleri, romanlar, oyunlar gibi gençler üzerinde en fazla etkide bulunabilecek araçlar aracılığıyla toplumsal hafızaya konu olan olaylar nesilden nesile aktarılmaktadır (Dessi,2008:538-539). Toplumsal hafıza bireysel hafızayı şekillendirmede aktif rol oynamaktadır. (Huysen,1995:6)" göre toplumsal hafıza sadece geçmişin yansıtılması ile ilgili değildir. Bunun yanı sıra bireylerin dünyayı anlamlandırmasına yol açan anlayış ve sembolik çerçeveler sunmakta ve bu yolla şimdiki gerçekliğe etki etmektedir.

Hakim iktisat teorisi iktisadi birey varsayımına dayanmakta buna göre birey kendini düşünen rasyonel bir varlıktır. Hakim iktisadın rasyonel bireyi finansal yatırımlarında; karar verme sürecinde etkili olacak tüm veriyi dikkate alıp, riskleri hesaplayarak karını en çoklaştıracak tercihte bulunmaktadır. Her ne kadar rasyonel olduğu varsayılan yatırımcı riskten kaçınmak ve tutarlı tercihlerde bulunmak adına portfolyosunu çeşitlendirme ve benzeri kararlarla finansal tercihlerinde optimuma ulaşmak istese de, gerçekte her zaman başarılı olamamaktadır. Nitekim yatırımcı davranışları her zaman geleneksel finans teorilerinin var saydığı üzere akılcı tercihlere dayanmamaktadır. Gerçekte bireyler özellikle belirsizlik ve risk altındaki finansal kararlarında psikolojik önyargıların ve davranışsal karar yanlılıklarının etkisinde kalmakta, bu yolla her zaman rasyonel tercihte bulunmamaktadır (Kübilay ve Bayraktaroğlu, 2016:171; Rosyidah ve Pratikto,2022:158).

Rasyonel bireylerin yatırım kararlarında göz önünde bulundurulmayan toplumsal, psikolojik ve çevresel faktörler gerçek birey söz konusu olduğunda değerlendirmeye alınmaktadır. Bunlardan biri de bireyin kararlarında etkili olduğu düşünülen toplumsal hafızadır. Halbwachs (2018)"in ifadesiyle hafıza yalnızca bireysel değil toplumsal bir olgu niteliği taşımaktadır (Halbwachs, 2018). Buradan hareketle toplumsal hafızanın özellikle belirsizlik ve risk ortamında gerçek yatırımcının finansal yatırım kararlarını bilişsel yanlılıklar vasıtasıyla etkileyebileceği düşünülmektedir. Buradan yola çıkılarak bireylerin finansal

yatırım kararlarında toplumsal hafızanın etkisinin davranışsal karar yanlılıkları perspektifinden değerlendirilmesi çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın birinci bölümünde toplumsal hafıza kavramından kısaca bahsedilmekte, bir sonraki kısımda geleneksel iktisat teorisinde finansal yatırım kararları üzerinde durulmaktadır. Çalışmanın üçüncü bölümünde davranışsal iktisat ve karar yanlılıkları perspektifinden finansal yatırım kararları değerlendirilirken, dördüncü bölümde bu kararların toplumsal hafıza ile ilişkisi ele alınmaktadır. Sonuç ve değerlendirme bölümüyle çalışma tamamlanmış olmaktadır.

2.TOPLUMSAL HAFIZA

Toplumsal hafıza toplumdaki bireylerin paylaştığı ortak deneyimlere karşılık gelmektedir. Bu deneyimler uzun bir geçmişe dayanmasına rağmen bugün hala toplum içerisinde yaşayan bireylerin norm, inanç ve davranışlarına etki ederek toplumsal, ekonomik ve politik etki yaratmaktadır. Toplumsal hafızayı tanımlayan ortak deneyimler; hali hazırda devam eden bir sürecin sonucu olabileceği gibi çok etkili bir şok neticesinde de ortaya çıkmış olabilmektedir. Şöyle ki bugünkü yasal ya da kurumsal yapı; sisteme yönelik hali hazırdaki ya da çok yakın zamanda elde edilmiş bir deneyim sonucunda oluşturulmuş olabilmektedir. Bunun yanı sıra birtakım kültürel tutumlar belirli bir grubun uzun süreli tarihsel gelişim süreci neticesinde ortaya çıkabilmektedir. Son olarak; doğal afet, politik kriz veya ekonomik kriz gibi yakın geçmişte yaşanmış herhangi bir negatif şok toplumsal belleğe kaydedilmiş olup bugün hala toplumu etkisi altına almaktadır (Puntscher,2014:117).

Toplumsal hafıza kavramı Maurice Halbwachs tarafından geliştirilmiş olup, Halbwachs genel olarak toplumsal hafıza araştırmalarının babası olarak kabul edilmektedir. “Les Cadres Sociaux de la Mémoire” ismiyle 1925 Yılında yayınlanan ve Türkçeye “Hafızanın Toplumsal Çerçevesi” adı altında çevrilen eserinde Toplumsal Hafıza kavramını ilk kez kullanan Halbwachs, hafızanın oluşumunda bireysel etkilerin yanı sıra çevresel etkilerin önemine dikkat çekmiştir. Halbwachs (2018) bu durumu; “Bir şeyi hatırlamanın nedeni, çoğu zaman başkalarının beni bunu hatırlamaya teşvik etmesi, onların hafızalarının benimkinin yardımına gelmesi, benim hafızamın ise onlarınkine dayanmasıdır” şeklinde ifade etmiştir (Halbwachs, 2019:17; Gavilanes vd.,2017:1). Halbwachs’a göre bireyler, kendi kişisel düşüncelerinin haricinde, düşüncelerini çevreleyen bir çeşit yapay ortamda kollektif zaman, uzam ve tarihsellik yaratarak düşüncelerini bu çerçevelerle bir araya getirmektedir. Halbwachs bu durumdan “Bir grup içinde yaşayan insanların anılarını yerleştirip, yeniden bulmak için kullandıkları çerçevelerin dışında bir hafıza mümkün değildir” diyerek anıların bir hatırlatıcı

etmene ihtiyacı olduğundan bahsetmektedir. Bahsi geçen kolektif çerçevelerin etkisiyle kendisi olmayı geçici olarak bırakan bireyler, dışarıdan haricen getirdikleri referans noktalarını kısa sürede hafızalarına sokarak kendilerine dönmektedir. Bireyler hafızalarını bahsi geçen dışsal referans noktalarına bağlasalar da bu hatıralar ve dayanak noktaları arasında hiçbir samimi bağ ve hiçbir fiziksel birlik bulunmamaktadır. Bu haliyle bireylerin hafızalarında tali bir rol oynayan tarihsel ve genel kavramlar Halbwachs tarafından kişisel hafızanın ön ve otonom varlığı olarak kabul edilmiştir. Genellikle kolektif hatıralar bireylerin kişisel hatıralarının üzerine eklenilerek, bireysel hatıraların daha kullanışlı ve güvenilir bir şekilde sahiplenilmesine neden olmaktadır (Halbwachs,2018:55).

Halbwachs'ın toplumsal hafıza kavramına ilişkin çalışmalarının ardından hafıza kavramına ilişkin birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalardan birini gerçekleştiren Schwartz (2000) toplumsal hafızanın stratejik önemine vurgu yapmaktadır. Bununla birlikte toplumsal hafızanın geçmiş ve bugün arasında aracılık yapma ve bugünkü olaylara ilişkin benzetmeler sunma fonksiyonunun altını çizmektedir. Bunun yanı sıra toplumsal hafızanın gerçekliğe anlam katma ve bireylerin eylem ve anlayışlarına yön verebilecek temsil ve çerçevelerin sağlanması hususundaki etkileri üzerinde de durmaktadır (Schwartz,2000:18).

Assman ve Czaplicka (1995) ise toplumsal hafızanın aktarılablmesinin kültürel bellek ile mümkün olacağını savunmaktadır. Assman ve Czaplicka (1995)'a göre bireyler mensubu oldukları sosyal gruplara ilişkin kimliklerini evrimsel yolla değil, sosyalleşme ve geleneklerinin sonucu olarak sonraki nesillere aktarabilmekte ve bu sayede kimliklerini koruyabilmektedir. Kültürel bellek olarak adlandırılan bu aktarım, toplumun davranış ve deneyimleri sonucu oluşan ve nesillerce tekrarlanan sosyal pratikler dolayısıyla bireylerin öğrenimlerine karşılık gelmektedir. Bu yönüyle kültürel bellek, toplumun kendi imgelerinin nesillerce aktarılmasını sağlayan, her topluma özgü tekrar kullanılabilen yazılı ifadeleri, seremonileri ve sembolleri içermektedir (Assmann ve Czaplicka, 1995:125-132). Benzer bir yaklaşımla Fentress ve Wickham (1994) hatırlama ve hafızanın sosyal bir gruba üye olmanın etkileri olduğunu öne sürmektedir. "*Collective Memory*" yerine "*Social Memory*" kavramını kullanan Fentress ve Wickham (1994)'a göre toplumsal hafıza hafızanın; üzerinde konuşulan, başkalarıyla paylaşılan ve iletişim kurulan kısmına karşılık gelmektedir (Tuncel,2014:91; Fentress ve Wickham, 1994).

Oriane ve Eustache (2023) toplumsal hafızanın; dünya görüşü, şemalar ve inanç sistemleri gibi bireysel hafızanın anlamlandırma mekanizmasını şekillendiren ortak simgeler ile bireysel hafızanın dışı vurumunu amaçlayan sosyal, kültürel ve toplumsal nitelikteki ortak faaliyetlere karşılık geldiğini ortaya koymaktadır. Buna

göre toplumsal hafıza bireylerin bilişsel faaliyetlerine karşılık gelmektedir. Nitekim bireyler toplumsal faktörlerin etkisi altında kalsa da neticede hatırlama faaliyeti kişilerde bireysel düzeyde gerçekleşmektedir. Böylece herhangi bir grubun parçası olmakla beraber hafızayı oluşturan ve hafızalarını yenileyen bireyler olmaktadır (Orianne ve Eustache, 2023:3-4). Hali hazırdaki çalışmada finansal karar sürecindeki bilişsel yanlılıkların etkisi değerlendirilen toplumsal hafıza da Orianne ve Eustache (2003)“ün yaklaşımlarına paralel biçimde birey temelli ele alınmış olmaktadır.

Toplumsal hafızaya yönelik araştırmalar genellikle; teorik kavramlar, arşivlerdeki kaynakların değerlendirilmesi, mülakat, sözlü tarih röportajlarının kayıtları, örnek olay çalışmaları, anket ve söylem analizleri yoluyla gerçekleştirilmektedir. Son dönemde toplumsal hafızaya yönelik çalışmalarda toplumsal hafızanın şekillendirilmesinde medyanın önemine vurguda bulunmaktadır. Özellikle internetin hatırlama ve unutma süreçleri üzerinden hafızayı önemli ölçüde etkilediği belirtilmektedir. Nitekim farklı web dökümanları incelenerek yakın geçmişe ait olayların bugün belirgin bir şekilde hatırlandığı görülmektedir (Gavilanes vd., 2017:1).

3. GELENEKSEL İKTİSAT TEORİSİNDE FİNANSAL YATIRIM KARARLARI

Geleneksel finans teorisine göre bireyler faydalarını en çoklaştırmakta ve piyasaya yönelik tam bilgiye sahip olmaktadır. Aynı zamanda piyasada işlem maliyetlerinin olmadığı savunulmaktadır (Armağan,2022) Geleneksel finans teorisi bireylerin yatırım kararlarında kendi çıkarlarını düşünerek faydalarını maksimize etmeye çalıştıklarından bahsetmektedir. Geleneksel finans teorisine göre bireyler bir kere yaptıkları hataları tekrarlamamakta ve yatırımda en doğru bilgilerle hareket etmektedir. Geleneksel finans teorisinin en çoklaştırmayı hedefleyen bireyi „Homoeconomicus“ olarak adlandırılmaktadır (Sefil ve Çilingiroğlu, 2011). Rasyonel birey kavramıyla birlikte geleneksel finans bireyi piyasayla ilgili tam bilgi sahibi, geleceği tahmin edebilen, hiçbir şeyi unutmayan, karar alma sürecinde duygularının etkisinde kalmayan, hatasız ve büyük bir iradeye sahip normal dışı varlık olarak tanımlanmaktadır. (Demir, 2013: 155-159) John Hicks ve Paul Samuelson gibi iktisatçıların analiz aşamasında matematiği etkin bir şekilde kullandığı 1940“lı yıllarda ekonomik modellere sıkıştırılmış insan; bütün karmaşık problemleri çözen ultra-rasyonel bir varlık olarak görülmektedir. İnsan kavramını bu kadar rasyonel olarak gören modeller gün geçtikçe kendini daha çok geliştirmiş ve birey kavramını duygularından arınmış faydasını en maksimum hale getirmeyi amaçlayanı menfaatperest olarak tanımlanmaktadır (Bostancı, 2003: 1).

“Geleneksel finans teorisinin temellerini oluşturan modellerden ilki Bernoulli tarafından öne sürülen, 1944 yılında Neuman ve Morgenstern tarafından geliştirilip, sonrasında Savage (1953) tarafından daha da genişletilen Beklenen Fayda teorisidir. Ardından geleneksel finans yönteminin devamı niteliğini taşımakta olan ve ilk olarak 1952 yılında Harry S. Markowitz tarafından öne sürülen Modern Portföy Teorisi ortaya atılmış olmaktadır. Sonrasında Sharpe aracılığıyla 1964 yılında öne sürülen ve 1965 yılında Litner, 1966 yılında ise Mossin tarafından geliştirilen Finansal Varlıkları Fiyatlama Modeli (FVFM) geleneksel finans teorileri arasında yer almaktadır. Bu modele getirilen eleştiriler sebebiyle 1970” de öne sürülen ve daha sonra 1976” da Stephen Ross tarafından geliştirilen Arbitraj Fiyatlama Modeli ortaya atılmaktadır. Son olarak da 1970 yılında Fama tarafından geliştirilen Etkin Piyasa Hipotezi öne sürülmektedir.” (Özçelik, 2018, Güller, 2023).

Bu teoriler kısaca değerlendirildiğinde; beklenen fayda teorisi ile bireyler belirsizlik ortamında risk ve karar verme davranışında duygularını yansıtmadan rasyonel sınırlar içerisinde, yatırım için öngörülen maliyet ve fayda dengesi altında seçimlerini yapmaktadır. (Böyükaslan ve Aşıkoğlu,2012:12). Beklenen fayda teorisinde bireyler olayların gerçekleşme durumlarına ilişkin hesap ettikleri olasılık değerini elde edecekleri kazanımlarla çarparak sayısal veriler üzerinden faydalarını maksimum hale getirmeyi hedeflemektedir (Bostancı,2003:3). Bu hesaplama ile bireyler olayların gerçekleşme ihtimalini hesaplarken Bayes kuralını kullanmaktadır. (Küden,2014: 12-13). Beklenen fayda teorisi kavramı, bireylerin yatırım kararı alırken nasıl davrandığı üzerine değil nasıl davranması gerektiği üzerine oluşan bir teoridir. Çünkü bireyler karar verme davranışında rasyonel olmalı ve hatadan uzak durması gereken bir bakış açısıyla değerlendirilmelidir. (Bailey,2002:15-20). Beklenen fayda teorisi süreç içerisinde birçok eleştiri almış ve üzerine çalışmalar yapılmıştır. 1953” te Allais ve 1961”de Ellsberg tarafından yapılan eleştiriler üzerine 1964 yılında L. Savage” in „Subjektif Beklenen Fayda Teorisi” oluşturmasına rağmen eleştiriler son bulmamıştır (Küden,2014:12-13). Yapılan çalışmaların ardından Kahneman ve Tversky” nin bireylerin karar verme durumları üzerine yaptıkları deney çalışmalarıyla birlikte Beklenen Fayda teorisi yerini „Beklenti Teorisine” bırakmaktadır. Kahneman ve Tversky deneylerinde bireylerin risk alma davranışlarında beklenen fayda teorisi aksine karar vermede beklenen risk yerine, algılanan risk kavramının önemine değinmiştir. (Sefil ve Çilingiroğlu,2011:249).

Geleneksel iktisat teorisi adı altında bir diğer teori ise, 1952 yılında Haryy Markowitz tarafından “Portfolio Selection” adlı çalışmayla öne sürülen Modern Portföy Teorisidir. Markowitz bu çalışmasıyla birlikte literatür de ilk defa risk ve

getiri kavramlarını yan yana kullanmaktadır. Çalışmada yatırımın getirisi için, olası sonuçların beklenen değeriyle ya da ortalama değeriyle ifade edilmekte olduğu belirtilirken, yatırımın riski için olası çıktıların ortalama etrafındaki varyansıyla ya da standart sapma kareleriyle hesaplandığı açıklanmaktadır. (Miller,200:9; Sefil ve Çilingiroğlu, 2011). Modern portföy teorisi yatırım davranışlarında bireylerin rasyonel olduklarını varsaymakla birlikte bireylerin portföy çeşitlendirmesindeki risk ve getiriyi hesaplamak yerine, bu menkul kıymetin portföye eklendiğinde portföy risk ve getirisinin nasıl etkileneceğinin önemine değinmektedir.(Rubinstein,2002:1042). Markowitz geleneksel iktisadın öne sürdüğü riski azaltmak için yapılan piyasa çeşitlendirmesinin yeterli olmayacağını öne sürmektedir. Nitekim piyasada bulunan diğer menkul kıymetlerin birbiriyle ilişkisinin arasında bir bağ olduğunu savunmaktadır (Korkmaz ve Ceylan,2017:782).

Harry Markowitz'ın çalışmalarının ardından portföy yönetimi üzerine araştırmaların sürmesiyle birlikte Sharpe, Lintner ve Mossin, yatırımcı tasarruflarının modern portföy etkisinde hisse senedi ve diğer menkul kıymetlere yapılan yatırım fiyatlarında ne yönde değişikliklere neden olacağını araştırmıştır. Bu araştırmalar; Finansal Varlıkları Fiyatlama modelinin ortaya çıkmasında etkili olmuştur.(Bostancı,2003:9). Finansal varlıkları fiyatlandırma modeli portföy riskinin azaltılması için yapılan portföy çeşitlendirmesinin yatırım araçlarının yeni fiyat oluşumlarını belirlemek için oluşturulan bir modeldir. Modelde beklenen getiri oranı üzerinden bir fiyatlandırma yapılmaktadır (Nofsinger, 2014).

İlk kez 1970 yılında Eugene Fama tarafından kullanılan Etkin Piyasa Hipotezi ise rasyonel bireylerin karar alma noktasında piyasada ki tüm bilgiye maliyetsiz ulaşabildiklerini öne sürmektedir. Teoriye göre eski ve yeni yatırımcılar arasında fark bulunmamakta bu sebeple duygu ve durum değışkenlikleri hisse senedi yatırımcılarına yansımamaktadır.(Kulalı,2016:50). Etkin piyasalar hipotezi teorik olarak üç farklı aşamada incelenmektedir. Bunlardan ilkinde yatırımcı rasyonel bir birey olarak varlık değerlemesini ona göre seçmektedir. İkincisinde ise, rasyonel olmayan bireylerin işlemleri rassal olup piyasa fiyatlarını etkilemeden birbirlerini elimine etmektedir. Son olarak rasyonel olamayan bireylerin piyasada etkisi arbitrajcılar tarafından yok edilmektedir.(Sefil ve Çilingiroğlu,2011:250-251). Etkin piyasa hipotezine göre piyasa daima dengede kalmaktadır. Buna göre iki farklı durum söz konusudur. Birincisi piyasadaki fiyatların mevcut bilgiyi yansıtmakta olduğu ikincisi ise, yatırımcının sürekli olarak piyasayı yenmesinin söz konusu olmadığıdır. Böylelikle zayıf etkinlikte olan piyasada, fiyatlar geçmişte olan fiyat hareketlerini yansıtmaktadır. Ve etkin piyasa hipotezine göre

geçmiş fiyat hareketlerini bilen herkes bu bilgiye sahip olacağı için zayıf- etkin piyasada getiri elde etmek mümkün olmamaktadır.(Bostancı, 2003:7)

Stephen ve Ross (1976) tarafından ortaya konulan Arbitraj Fiyatlama Modeli (AFM) geleneksel finans teorisinin en çok üzerinde durulan modellerinden biridir. Modelin ana yaklaşımı; bireylerin yatırım aracı olarak gördüğü bir şeyin piyasada farklı fiyatlarda olduğunu fark edip uygun fiyatlı olan yerden alması ve daha pahalıya satmasıdır. Arbitraj fiyatlama modeli modern teknolojinin gelişmesiyle pazar etkinliğinin rekabet algısını da değiştirmektedir. Zaten teknolojinin sağladığı imkânlarla bireyler satın alacakları ya da yatırım yapacakları şeyin fiyat çeşitliliğini aktif olarak takip etmesiyle birlikte fiyatlar dengeye geldiği noktada Arbitraj Fiyatlama Modelinin etkisizliği ortaya çıkmaktadır. (Shleifer ve Vishny 1997). Geleneksel finans teorilerinin uzantısında finansal piyasaların işleyişi ve yatırımcı kararlarının modellenmesi her zaman etkin ve tahmin edilebilir modellemelerin yapılmasına izin vermemektedir. Buradan hareketle geleneksel finans teorilerinin rasyonel birey varsayımına dayalı modelleri eleştirilmektedir. Gerçek birey davranışını temel alan yatırımcı davranışına yönelik teori ve yaklaşımlarının gerekliliğinden hareketle davranışsal iktisat teorisine dayalı davranışsal finans teorisi ortaya çıkmıştır.

4. DAVRANIŞSAL İKTİSAT VE KARAR YANLILIKLARI PERSPEKTİFİNDEN FİNANSAL YATIRIM KARARLARI

Davranışsal finans alanında gerçekleştirilen çalışmalar; geleneksel finans yaklaşımlarının yatırımcıların rasyonel olduğu varsayımını reddeden sonuçlara ulaşmaktadır. Nitekim gerçekleştirilen çalışmalar neticesinde gerçek bireylerin; önyargılara açık olduğu, karar verme süreçlerinde kısa yollara ve önyargılara başvurduğu, kararlarını çerçeveleme eğiliminde olduğu, kararlarında tutarlı olmadığı, geçmişteki kararlarına sıkı sıkıya bağlı olduğu ve başkalarının kararlarından etkilendiği sonuçlarına ulaşılmaktadır (Peon ve Antelo,2021:3). Rasyonel bireylerde olduğu varsayılan davranış biçimlerini yaptıkları deneysel çalışmalarla baştanbaşa değiştiren Kahneman ve Tversky (1984,1979) bireylerin karar alma durumlarında duygusal eğilimlerinin etkisi altında olduğunu ortaya koymaktadır (Kahneman ve Tversky,1984; Kahneman ve Tversky,1979). Rasyonel bireyler daha çok maksimum fayda üzerine odaklanıp buna göre yatırım yaparken sınırlı rasyonel bireyler yatırım kararlarında duygularının etkisinde kalan gerçek bireyleri temsil etmektedir (Statman,1999: 26). Davranışsal iktisat perspektifinden finansal yatırım kararları değerlendirilirken sınırlı rasyonel ve duygularının etkisi altında kalan gerçek bireylerden hareket edilmektedir. Davranışsal finans olarak adlandırılan bu yeni alanda; hakim finansal

yaklaşımlara psikoloji, sosyoloji ve bilişsel psikoloji alanı entegre edilmiş olmaktadır (Sattar vd.,2020:69). Böylelikle duygusal süreçler de işin içerisine dahil edilerek yatırımcıların akıl yürütme süreçlerinin anlaşılması ve açıklanması sağlanmaktadır. Davranışsal finans kapsamında finansal piyasalarla ilgili çalışmalar gerçekleştirilmekte olup hisse senedi piyasası anomalileri, spekülatif piyasa balonları ve piyasa çöküşleri açıklanmaya çalışılmaktadır (Ricciardi ve Simon,2000:2).

Kahneman ve Tversky (1979)“in beklenti teorisi davranışsal finans alanında yapılan çalışmaların temel hareket noktasını oluşturmaktadır (Madaan ve Singh, 2019:56). Beklenti teorisinde bireylerin klasik iktisadın karar teorilerinde varsayıldığı gibi rasyonel karar almadığı, daha ziyade karmaşık yapıları basitleştirmek adına sezgisel kararların alındığı, karar alma sürecinde kısa yollara başvurulduğu ve bunun uzantısında birtakım bilişsel yanlılıkların ortaya çıktığı üzerinde durulmaktadır. Şöyle ki; beklenti teorisine göre sınırlı rasyonel birey kayıplara kazançlardan daha fazla değer vermektedir. Buradan hareketle olası bir risk durumunda kayıp ile karşı karşıya kaldığında risk almayı tercih ederken, kazanç durumunda riskten kaçınma davranışı sergilemektedir. Beklenti teorisinin temeli de birey davranışındaki hali hazırdaki tutarsızlığa dayanmaktadır. Statüko yanlılığı, kayıptan kaçınma, çerçeveleme yanlılığı, referans bağımlılığı gibi beklenti teorisi uzantısında ortaya koyulan bilişsel yanlılıklar bireylerin yatırım kararları esnasında ortaya çıkan ve yatırım davranışlarını etkileyen faktörlerden bazılarını oluşturmaktadır (Hens ve Bachman,2008: 12; Çoban,2009: 11-12; Kahneman,2003: 1449, Acar,2020: 28-31).

Davranışsal finans perspektifinde bireylerin yatırım davranışlarını etkileyen faktörler Sattar vd. (2020)“den hareketle dört farklı kategori altında değerlendirilebilmektedir. Bunlar; sezgisel (heruistik) davranışlar, kişilik etkisi, beklenti teorisi ve duygulardır (Sattar vd.,2020:70). Temsil yanlılığı, Aşırı özgüven, çıpalama, kumarbaz yanılığsı, kolay ulaşılabilirlik yanlılığı (availability bias),hatalı karar bağıllığı, tecrübelere bağı kalma yanlılığı, seçkisizlik yanlılığı, kalabalıkları takip etme yanlılığı, yatkınlık etkisi ve yerli varlıklara yatırım ön yargısı sezgisel (heuristik) davranışlar kategorisi altında değerlendirilen ve finansal yatırım kararlarını etkileyen karar yanlılıklarıdır. Bunun yanı sıra dışa dönüklük, uyumluluk, sorumluluk duygusu ile hareket etme, deneyimlere açıklık ve duygusal dengesizlik yatırım davranışına etki eden kişisel özelliklere karşılık gelmektedir. Kahneman ve Tversky (1979)“in beklenti teorisi uzantısında kayıptan kaçınma, zihinsel muhasebe ve çerçeveleme yanlılıkları değerlendirilirken, duyguların etkisi altında ruh hali ve çevresel faktörlerin yatırım

davranışlarına etkisinin değerlendirilebileceği ortaya koyulmaktadır (Sattar vd.,2020:70).

Sattar vd. (2020)"e benzer şekilde bilişsel yanlılıkları farklı kategoriler altında değerlendiren Virigeneni ve Rao (2017) finansal yatırım kararlarında ortaya çıkan bilişsel yanlılıkları; beklenti teorisi içerisinde değerlendirirken bilişsel yanlılıklar ve sezgisel (heuristik) karar teorisine dayalı bilişsel yanlılıklar olarak gruplandırmaktadır. Bu gruplandırmaya göre; zihinsel muhasebe yanlılığı, kayıptan kaçınma yanlılığı, pişmanlıktan kaçınma yanlılığı ve bilişsel uyumsuzluk yanlılığı beklenti teorisi uzantısında değerlendirilmektedir. Bunun yanı sıra çıpalama yanlılığı, aşırı özgüven yanlılığı, geri görüş ön yargısı yanlılığı, temsil yanlılığı ve sürü davranışı yanlılıkları sezgisel (heuristik) karar teorisine dayalı yanlılıklar içerisinde yer almaktadır (Virigeni ve Rao, 2017:450-454). Finansal yatırım kararlarına yönelik davranışsal yanlılıkları farklı kategoriler altında değerlendiren çalışmalardan bir diğeri de Peon ve Antelo (2021)"un çalışmasıdır. Peon ve Antelo (2021) yatırım kararlarına yönelik davranışsal yanlılıkları kapsamlı bir literatür değerlendirmesinden hareketle üç kategoriye ayırmaktadır. Bunlar; sezgisel (heuristik) yanlılıklar ve bunun uzantısında oluşan karar yanlılıkları, çerçeveleme ve tercihler ile sosyal faktörlerdir. Peon ve Antelo (2021)"un üzerinde durduğu sezgisel yanlılıklar; bulunabilirlik, temsil, duygulanım ve aşinalıktır. Sezgisel yanlılıklar uzantısında değerlendirdikleri karar yanlılıkları ise; dikkat ve geri görüş önyargısı, küçük sayılar kuralı, temel oranın ihmali, geçerlilik yanılığısı, nedensellik ve yükleme yanılığısı, çakışma-ayırılma yanılığısı, aşırı özgüven, iyimserlik, aşinalık, kontrol illüzyonu, doğrulama yanlılığı ve belirsizlikten kaçınma yanlılığıdır. Çerçeveleme ve tercihler kapsamında; çerçeveye bağlılık, zihinsel muhasebe, kayıptan kaçınma, referans bağımlılığısı, azalan duyarlılık ve tercihlerin tutarsızlığı üzerinde durulmaktadır. Son olarak; sosyal faktörler kapsamında ise sürü davranışı, doğrulama yanlılığı, statüko yanlılığı ve benzerlik yanlılığı ele alınmaktadır (Peon ve Antelo,2021:5-32).

Hali hazırdaki bölümde finansal yatırım kararlarını etkileyen bilişsel yanlılıkların tamamından ziyade toplumsal hafıza ile daha fazla ilişkili olduğu düşünülen yanlılıkların kısaca detaylandırılması planlanmaktadır. Bu bağlamda kısaca detaylandırılacak bilişsel yanlılıklar; kayıptan kaçınma yanlılığı, statükoyu koruma yanlılığı, çerçeveleme yanlılığı, zihinsel muhasebe, aşına olma, pişmanlıktan kaçınma ve bulunabilirlik yanlılıklarıdır.

4.1.Kayıptan Kaçınma Yanlılığı

Kayıptan kaçınma bireylerin risk ve belirsizlik ortamında karar verme durumunda kazançlardan daha çok kayıplardan etkilenmesini açıklanmaktadır. Kazanç ve kayıp ilişkisinde yapılan çalışmalardan, bireylerin kayıp söz konusu olduğunda verdikleri olumsuz tepki, kazançlar konusunda verdiği olumlu tepkiden iki kat daha fazla olduğu görülmektedir. (Benartzi ve Thaler, 1995:73)

4.2.Çerçeveleme Etkisi Yanlılığı

Çerçeveleme önyargısı bireylerin karar verme durumunda sorulan soruların sunuluş şekline göre cevap verirken etkilenip etkilenmediklerini incelemektedir. Çerçeveleme kavramından Tversky ve Kahneman 1981 yılında “The Framing of Decision and the Psychology of Choice” adlı çalışmalarında bahsetmektedirler. Çerçeveleme kavramı bireylerin karar verme durumunu sorununun aktarım şekliyle ilgili olduğunu yapılan deney çalışmalarıyla desteklenmiştir. Bu çalışmalardan biri özellikle çerçeveleme kavramını en net açıklayan asya salgını sorusu örneği olmaktadır. “*ABD’de 600 kişinin ölmesi beklenen salgın bir hastalık hızlı bir şekilde yayılmaktadır. Salgınla mücadele edebilmek için açıklanan koruma planında katılımcı sayısı 152 olan ilk gruba iki seçenek sunulmuştur*” biçiminde ifade edilen Asya Salgını sorusunda;

İlk gruba,

A programı uygulanırsa 200 kişinin kurtulacağı,

B programı uygulanırsa 600 kişinin kurtulma olasılığının 1/3, herkesin ölme olasılığının 2/3 olacağı söylenmiştir.

2. denek grubuna,

C programının uygulanması durumunda 400 kişinin öleceği,

D programı uygulanması durumunda ise hiç kimsenin ölmeme olasılığı 1/3 olacağı, herkesin ölme olasılığı ise 2/3 olacağı aktarılmıştır. (Kahneman ve Tversky, 1984: 343- 344). Neticede ilk grupta A seçeneğini kabul eden kişi sayısı %72 olmakta iken İkinci grupta C seçeneğini seçenlerin sayısı %22 olduğu görülmektedir. Buna göre; benzer kurtulma-ölüm içeriğinden bahsetmiş olmakla beraber seçeneklerin sunuluş şekline bağlı olarak deneklerin verdiği cevabın farklılaştığı görülmektedir. Buradan hareketle katılımcıların çerçeveleme etkisi yanlılığına düştüğü sonucuna ulaşılmaktadır.

4.3.Aşına Olma Önyargısı

Aşına olma önyargısı bireysel yatırımcıların birçok yatırım seçenekleri arasından daha önce bildikleri ve yatırım yaptıkları alanlarda yatırım yapmayı tercih etmesidir. Bu yüzden bireyler yatırım davranışlarında çeşitliliği sağlamakta zorlanmaktadır bu durum sadece bireysel yatırımcılarda olmamakla beraber profesyonel yatırımcılarda da benzer yanlışlık durumu görülmektedir. (Döm, 2003: 83-84).

4.4.Aşırı Güven Önyargısı

Aşırı güven (overconfidence kavramı) yatırım davranışlarında etkili olan diğer bir yanlışlıktır. Bireyler kendi inançlarına ve ileriye dönük tahminlerinde çevresindekilere kıyasla daha çok güvenmektedir. Böylelikle bireyler kendi kararlarına güvenmekte ve beklentilerini ona göre belirlemektedir. Aşırı güven ile piyasada veriler iyi olduğunda yatırımcılar daha fazla yatırım yapma davranışında bulunurken, kötü sinyaller aldığında ise daha fazla varlık satma davranışı göstermektedirler.(Wang, 2001:138-170). Bernstein (2005) kendine aşırı güvenen bireylerde iki farklı davranışın ortaya çıktığını belirtmektedir. Bunlardan ilki kendine aşırı güvenen yatırımcının olumlu sonuçlanan yatırımını hatırlarken, olumsuz sonuçlanan yatırımları unutmaya eğilimi taşımasıdır. Bir diğeri ise olumlu sonuçlanan yatırımın şanstan çok kendi becerisi olduğuna inanmasıdır. (Bernstein, 2005: 231)

4.5.Zihinsel Muhasebe

Zihinsel muhasebe kavramı bireylerin zihinlerinde aldıkları kararları kayıp kazanç ilişkisinde belirledikleri noktalardır. Buna göre zihinsel muhasebe bireylerin kendi belirledikleri sınırlar içerisinde bir planlama yapıp hareket etmelerini sağlamaktadır.(Prelec ve Loewenstein, 1998: 17). Zihinsel muhasebe kavramı karar verme aşamasında ilgi üç farklı şekilde incelenmektedir. Birincisi bireylerin karar verme sonuçlarını beklenen ve gerçekleşen kararlar üzerinden, belirli aktivitelerin belirli hesaplara atanmasından, üçüncü ve son olarak da hesaplamaların sıklığına göre değerlendirildiğinden bahsedilmektedir. (Thaler, 1999: 183).

4.6.Doğrulama önyargısı

Doğrulama önyargısı bireylerin kendi düşüncelerini savunan fikirleri önemsemesidir. Bireyler kendi yatırımlarını savunan bilgileri daha çok önemserken, inançlarına ters olan bilgileri göz ardı etmektedir. Bu sebeple

bireyler inanmak istedikleri yatırıma odaklanırken diğer tarafta fiyatları düşen ya da yükselen piyasadan uzaklaşmasına yol açmaktadır. (Pompian, 2006: 191).

4.7.Aşırı İyimserlik

Aşırı iyimserlik kavramı bireylerin yatırım yapmayı düşündükleri menkul kıymetlerle ilgili olması gerekenden fazla iyimser olduklarını savunmaktadır. Aşırı iyimser yatırımcıların çoğu zarar etmeyeceği konusunda ısrarcıdır. Aşırı iyimserlik yanlılığı piyasayı daha yetenekli olduklarına inandıkları için daha sık yatırım yapmayı tercih etmektedirler. (Hilton, 2001: 39).

4.8.Sürü Davranışı

Sürü davranışı kavramı ikiye ayrılmaktadır, birincisi rasyonel sürü davranışı yani yöneticilerin piyasada yatırım yaparken kendi itibarları doğrultusunda riski göze alarak topluma göre hareket etmesidir, diğer sürü davranışı ise irrasyonel sürü davranışıdır. İrrasyonel sürü davranışında yatırımcı psikolojisi ile ilişkili olarak bireylerin birbirlerini körü körüne takip etmesi olarak tanımlanabilmektedir. (Devenow ve Welch, 1996:604).

5.DAVRANIŞSAL KARAR YANLILIKLARI PERSPEKTİFİNDE FİNANSAL YATIRIM KARARLARI VE TOPLUMSAL HAFIZA İLİŞKİSİ

Davranışsal iktisatçıların üzerinde durduğu ve toplumsal hafızanın iktisadi kararlara etkisinde temel alınabilecek faktörlerden biri bireylerin sınırlı belleğe sahip olmalarıdır. Sınırlı bellek üzerinde gerçekleştirilen çalışmaların temel vurgusu; geçmişteki olayları bireylerin hafızalarında yeniden canlandıran haberlerin bireylerde keskin davranış değişikliğine yol açtığıdır. Özellikle bugün geçmişle benzer bir durum yaşanıyor ise anımsatma daha fazla devreye girmiş olmaktadır. Buna karşılık çok da aydınlatıcı olmayan bilgiler de geçmiş hatıraları canlandırma yoluyla bugünkü inanç ve davranışı etkileyebilmektedir. Şöyle ki yeni işini kaybetmiş birinin iş bulmanın güçlüğüne ilişkin tamamiyle kurgusal bir konuşmasına denk gelen birey, bu konuşma güçlü bir veri oluşturmamasına rağmen, geçmiş hatıralarından yola çıkarak bu bağlamda bir inanç geliştirebilmektedir. Mullainathan (2002)"e göre sınırlı bellek belirsizlik altında karar verme sürecinde ortaya çıkan karar yanlılıklarının oluşumunda etkili olmaktadır (Fouka ve Voth,2016:2; Mullainathan,2002:736,737,762).

Toplumsal hafızanın karar yanlılıklarına etkisinin değerlendirilme sürecinde Kahneman (2011)"ın bellek üzerine yaptığı çalışmanın da göz önünde bulundurulmasının önemli olduğu düşünülmektedir. Kahneman (2011)

çalışmasında; karar vermeyi Sistem 1 ve Sistem 2 olarak adlandırdığı beynin farklı karar verme süreçleri üzerinden değerlendirmektedir. Gerçekleştirdiği deneyler üzerinden bireylerin hafızalarındaki bilgileri ne kadar hızlı çağırabilme becerisine sahip olduğu üzerinde duran Kahneman (2011)“in çağrışımsal bellek ve geri getirme kavramlarının toplumsal hafıza kavramı ile ilişkilendirilebileceği düşünülmektedir (Kahneman, 2011). Bu bağlamda Sistem 1 devreye girdiğinde ortaya çıkan davranışsal karar yanlılıklarında toplumsal hafızanın etkili olabileceği öne sürülebilmektedir. Nitekim hafıza adaptif bilişsel süreçlere başvurmakta bu yolla hali hazırda var olan bilgi, inanç, beklenti ve istek üzerinden bugünkü gerçekliği oluşturmaktadır. Bu esnada hatalar ve algıda çarpıklık durumu ortaya çıkmaktadır (Aizpurua vd., 2021:3). Gödker vd. (2022) yatırımcıların hafızalarının yatırım davranışına etkisini değerlendirdikleri çalışmalarında hafıza yanlılığını ele almaktadır. Hafıza yanlılığında; yatırımcılar kazançlarını olduğundan daha fazla, kayıplarını ise olduğundan daha azmış gibi hatırlama eğiliminde olmaktadır. Şöyle ki riskli hisse senetlerine yatırım yapmış yatırımcı, yatırımından bir hafta sonra yatırım tercihlerinde gerçekte olduğundan % 23 daha iyi sonuçlar elde ettiğini buna karşılık %10 daha az kötü sonuç elde ettiğini anımsamaktadır. Buradan hareketle riskli yatırım araçlarına yatırım yapmış ancak hafıza yanlılığı ile yatırımlarını olduğundan daha başarılıymış gibi hatırlama eğiliminde olan yatırımcı bu yatırımları yapmaya devam etmektedir. Nitekim bu da rasyonel olmayan yatırımların ve arzu edilmeyen sonuçların ortaya çıkmasına neden olmaktadır(Gödker vd.,2022:2-4).

Gödker vd. (2022)“e göre hafıza öğrenme sürecine kaynaklık etmekte bu da yatırımcıların aşırı özgüvenli olmasına neden olmaktadır. Şöyle ki yatırımcılar geçmişteki başarısızlıklarının başarılarından daha az olduğunu düşündükleri ve hafızalarını yatırım yapma aracı olarak kullandıklarında daha özgüvenli davranmaktadır. Bu yolla hafıza aşırı öz güvenlilik yanlılığını tetiklemiş olmaktadır (Gödker vd.,2022:5). Her ne kadar çalışma bireysel hafızanın etkisi ile ilgili olmakta ise de toplumsal hafızanın yansımalarının bireysel hafızada söz konusu olacağından hareketle; toplumsal hafızayı canlandırıcı nitelikteki haberlerin de yatırımcıda aşırı optimistik olma ya da hatırlatılan olayı olduğundan iyi hatırlama üzerinden bu tür yanlılıkları teşvik edebileceği düşünülmektedir.

Aizpurua vd. (2021) çalışmasında; COVID 19 belirsizlik döneminde geleceğe yönelik değerlendirmede bulunurken aşırı iyimserlik/kötümserlik yanlılığına sahip olup olmamada hafızanın etkisi değerlendirilmektedir. Çalışmada özellikle yaş arttıkça iyimserlik yanlılığının arttığı sonucuna ulaşılmaktadır. Nitekim yaş arttıkça bireylerin olumlu deneyimlere odaklanma ve olumlu olayları hatırlama eğilimi artmaktadır (Aizpurua vd.,2021). Bu durumu hafıza yanlılığı ile

ilişkilendirmek mümkün olmaktadır. Doğrudan yatırım kararları ile ilişkili olmamakla beraber hatırlamanın iyimserlik ve kötümserlik yanlılığına etkisini değerlendirmede örnek oluşturması adına çalışma önem taşımaktadır. Nitekim COVID-19 deneyiminin bugünkü toplumsal hafızada yer ettiğinden hareketle, COVID-19'a yönelik bir haber ya da fotoğraf üzerinden bireysel hafızası tetiklenmiş olan gençlerin yatırım kararlarının değerlendirilmesine yönelik bir çalışma ile, toplumsal hafızanın aşırı iyimserlik yanlılığı üzerinden yatırım kararlarına etkisinin değerlendirilmesinin mümkün olabileceği düşünülmektedir.

Fouka ve Voth (2016); 2010 -2014 yılları arasındaki Yunanistan borç krizi döneminde Almanya ile Yunanistan arasındaki gerginlik neticesinde Yunanistan'ın farklı bölgelerinde Alman araçlarını satın alma miktarındaki azalmanın bölgeler arasında farklılaşmasını toplumsal hafıza üzerinden açıklamaktadır. Çalışmada; Yunanistan'da 2010 sonrası Almanya-Yunanistan gerginliğini İkinci Dünya Savaşında görülen Alman İşgali ile ilişkilendirmeye yönelik haberler aracılığıyla yaratılan toplumsal hafızanın özellikle Alman İşgalinden ağır hasar almış bölgelerde Alman araçlarının tüketimini daha fazla azalttığı bulgusuna ulaşılmaktadır. Çalışmada ayrıca toplumsal hafıza yoluyla Alman araçlarının tüketim miktarında azalmanın gerçekleşmesinde; bireylerin bilişsel uyumsuzluk problemini azaltmak adına 2010 sonrası gerginlikle uyumlu geçmiş olayları hatırlamaya meyilli olmasının etkili olduğuna vurguda bulunmaktadır (Fouka ve Voth, 2016).

Fouka ve Voth (2016)'un çalışmalarına benzer şekilde yatırımcının da geçmişe yönelik olaylarda bugünkü yatırım kararını destekleyecek nitelikteki olayları hatırlama eğiliminde olabileceği düşünülmektedir. Buna göre tüketim kararlarında ortaya çıkan doğrulama ön yargısının yatırım kararları söz konusu olduğunda da gerçekleşmesi beklenmektedir. Şöyle ki bugün kriz beklentisi içerisinde olan bir yatırımcının 2001 krizi ya da 2008 buhranını hatırlatan herhangi bir fotoğraf, video vb. araçla karşı karşıya kalması durumunda doğrulama yanlılığının etkisi ile daha risksiz yatırım araçlarını tercih etme eğiliminin yüksek olacağı düşünülmektedir. Her ne kadar literatürde konuya ilişkin çalışma bulunmasa da; Fouka ve Voth (2016), Mullainathan (2002), Kahneman (2011), Gödker vd. (2022)'den hareketle toplumsal hafızanın sınırlı bellek, çağrışımsal bellik ve hafıza yanlılığı üzerinden finansal yatırımlardaki karar yanlılığını etkileyebileceği düşünülmektedir. Buna göre toplumsal hafızayı tetikleyici araçlarla kriz ve belirsizlik beklentisi içerisinde sokulan bir yatırımcının, özellikle geçmişte kendisi veya ailesi kriz deneyimi yaşamış ise, yatırım kararlarında kayıptan kaçınma ve statüko yanlılığına kapılma eğiliminin yüksek olacağı düşünülmektedir. Yine

toplumsal hafızaya konu olan olayların canlandırılması ile bireysel hafızası tetiklenen yatırımcının yatırım seçeneklerinin kendisine sunulmuş şekline bağlı karar vererek çerçeveleme yanlılığına kapılması mümkün olmaktadır.

6.SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Hakim iktisat teorisi, birçok iktisadi kararda olduğu gibi finansal kararlarında da yatırımcının rasyonel olduğu varsayımına dayanmaktadır. Halbuki gerçek bireyler özellikle belirsizlik altındaki karar süreçlerinde ve karmaşık durumlarla karşı karşıya kaldığında kısa yollara ve sezgilerine başvurmaktadır. Aynı zamanda hakim iktisadın rasyonel yatırımcısının aksine gerçek yatırımcılar duyguların ve sosyal faktörlerin etkisi altında bulunmaktadır. Tüm bunlar Kahneman ve Tversky'in belirttiği üzere yatırımcı davranışlarında karar yanlılıklarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Literatürden hareketle bireylerin içinde yaşadıkları dönemde iktisadi belirsizlik, politik kriz ve benzeri durumlar söz konusu iken, bu durumlarla ilintili olarak canlandırılan toplumsal hafızanın iktisadi karar yanlılıklarını daha fazla etkileyeceği düşünülmektedir. Nitekim Fouka ve Voth (2016)'ın Almanların Yunanistan'ı işgaline yönelik toplumsal hafızanın 2010 Almanya-Yunanistan gerginliğinin olmadığı durumda Yunanistan'daki Alman araçlarının satışını etkileyemeyeceğine ilişkin bu yargıya örnek oluşturmaktadır (Frank ve Voth, 2016).

Pişmanlıktan kaçınma yanlılığı söz konusu olduğunda bireyler halihazırdaki veriye dayalı olarak karar vermektense geçmiş deneyimlerine başvurmaktadır (Xiaoxiao-Shi, 2012). Geçmiş deneyimlerin pişmanlıktan kaçınma yanlılığı üzerinden bugünkü finansal kararları etkileyebileceği varsayıldığında, toplumsal hafıza üzerinden canlandırılacak deneyimlerin de bugünkü finansal karar verme sürecini etkileyeceği düşünülmektedir. Hali hazırdaki çalışmanın en büyük kısıtını literatürde doğrudan toplumsal hafıza ve yatırımcı davranışlarında karar yanlılıklarına yönelik çalışmanın bulunmayışıdır. Ancak çalışmanın amacı da var olan kısıtlı kaynaktan ve değişkenlere ilişkin teorik yaklaşımlardan hareketle birtakım varsayım ve öneride bulunarak zihinlerde, bu ilişkinin var olup olamayacağına yönelik soru işaretinin yaratılmasıdır.

Nitekim herhangi bir ekonomik istikrarsızlık durumunda eskiden ekonomik istikrarsızlığın sembolü olarak görülen enflasyon canavarı gibi figürler gazeteciler tarafından tekrar kullanılır hale gelmektedir. Bu durumun toplumsal hafızada enflasyon canavarı ile sembolize edilen ekonomik belirsizliğin bireysel hafızada canlanmasına ve bireylerin finansal yatırım kararlarında ortaya çıkan bilişsel yanlılıkların artışına neden olacağı düşünülmektedir. Bilişsel yanlılıkların finansal piyasaların etkinliğine zarar vereceğinden hareketle, finansal piyasaların

etkinliğini arttırmak adına toplumsal hafıza ve karar yanlılıkları ilişkisine yönelik çalışmaların arttırılması önerilmektedir. Buradan hareketle literatürde yer alan boşluğun doldurulabileceği düşünülmektedir. Bunun yanı sıra toplumsal hafızanın finansal kararlara ilişkin karar yanlılıklarının belirleyicilerinden biri olduğunu önerdiğimiz hali hazırdaki çalışmanın birçok ampirik çalışmaya temel oluşturması amaçlanmaktadır. Ampirik çalışmalardan elde edilen bulguların finansal piyasaların etkinliğini arttırmaya yönelik politikalara katkı sağlaması beklenmektedir.

YAZARLARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar, çalışmanın tümüne ortak katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

Acar, M. (2020) Finansal okuryazarlığın yatırım kararlarına etkisinin davranışsal finans bağlamında değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta

Böyükaslan, A. (2012) Bireysel yatırımcıların finansal yatırım kararına yönlendiren faktörlerin davranışsal finans açısından incelenmesi: Afyonkarahisar Örneği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar, s.24

Aizpurua, A., Migueles, M. ve Aranberri, A. (2021) Prospective Memory and Positivity Bias in the COVID-19 Health Crisis: The Effects of Aging, *Frontiers in Psychology*, 12. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.666977>

Armağan, İ. Ü. (2022) Davranışsal iktisat perspektifinden yatırımcıların finansal yatırım kararlarının olay analizi yöntemi ile incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta

Assmann, J. ve Czaplicka J. (1995). Collective Memory and Cultural Identity. *New German Critique*, 65, 125-133. <https://doi.org/10.2307/488538>

Bailey, R.E. (2002). "Economics of Finansal Markets". Lecture notes, Department of Economics Universty of Essex, U.K.,15-20.

- Benartzi, S., Thaler, R., (1995), Myopic Loss-aversion and The Equity Premium Puzzle, Quarterly Journal of Economics, 110(1), pp.73-92
- Bernstein, W., (2005). “Yatırımın Dört Temel Taşı”, Scala Yayıncılık, Çeviri: Nesenur Domaniç, Nusret Avhan, 231
- Bostancı, F., (2003). “Davranışçı Finans”, Sermaye Piyasası Kurulu Denetleme Dairesi Yeterlilik Etüdü, İstanbul, s.1.
- Çoban, A. T. (2009). İMKB’de sürü davranışının test edilmesi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Devenow, A. and Welch, I. (1996). Rational herding in financial economics. European economic review, 40(3-5), 603-615.
- Döm, S. (2003). Yatırımcı Psikolojisi ve İMKB Üzerine Ampirik Bir Çalışma. İstanbul: Değişim Yayınları.
- Fentress, J. ve Wickham, C. (1994) Social Memory, Blackwell, UK:1994
- Fouka, V. Ve Voth, H. J. (2016) Reprisals Remembered: German-Greek Conflict and Car Sales During the Euro Crisis, (September, 2016),
- Gavilanes, R., Mollgaard, A., Tsvetkova, M. ve Yasseri, T. (2017) The Memory Remains: Understanding Collective Memory In The Digital Age, Science Advances, 3(4):1-7
- Halbwachs, M. (2018). Kolektif hafıza. (Çev.: Banu Barış). Ankara: Heretik Yayınları
- Habwachs, M., (2019), Hafızanın toplumsal çerçeveleri, Ankara, Heretik Yayınları
- Hilton, D. J. (2001). The psychology of financial decision-making: applications to trading, dealing, and investment analysis. The Journal of Psychology and Financial Markets, 2(1), 37-53.
- Huyssen, A. (1995) Twilight Memories : Marking Time in a Culture of Amnesia. Routledge, New York: 1995.
- Kahneman D., (2011), Hızlı ve yavaş düşünme, Varlık Yayınları, İstanbul:2011
- Kahneman D., Tversky A. (1979). Prospect theory: An analysis of decision under risk Econometrica, 47, 263-291

- Kahneman D., & Tversky, A., (1984). “Choices, Values, and Frames”, *American Psychologist*, Vol. 39, No. 4, 343 – 344.
- Kübilay, B. ve Bayrakdaroğlu, A. (2016) An Empirical Research on Investor Biases in Financial Decision Making, Financial Risk Tolerance and Financial Personality, *International Journal of Financial Research*, 7 (2), 171-182
- Küden, M. (2014). Davranışsal Finans Açısından Bireysel Yatırım Tercihlerinin Değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi, Gediz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Korkmaz, T. ve Ceylan A. (2017). Sermaye Piyasası ve Menkul Değer Analizi. Ekin Basım Yayın Dağıtım, 9. Basım, İstanbul, 782.
- Madaan, G. Ve Singh, S. (2019) An analysis of Behavioral Biases in Investment Decision Making, *International Journal of Financial Research*, 10 (4), 55-67
- Markowitz, H. (1952). Portfolio Selection. *Journal of Finance*, 7(1), 82.
- Mullainathan, S. (2002) A Memory Based Model of Bounded Rationality, *The Quarterly Journal of Economics*, 17 (3), 735-774
- Nofsinger, John R. (2014). Yatırım psikolojisi, Çev. Sümeyra Gazel, 5. Basım, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Orianne, J. ve Eustache, F. (2023) Collective Memory: Between Individual Systems of Consciousness and Social Systems, *Frontiers in Psychology*, 14, 1-14
- Peon, D. Ve Antelo, M. (2021) The Effect of Behavioral Biases on Financial Decisions, *Revista Estrategia Organizational*, 10 (2):1-63
- Puntscher, S., Hauser, C., Pichler, K. Ve Tappeiner, G. (2014) Social Capital and Collective Memory: A Complex Relationship, *Kyklos, International Review for Social Sciences*, 67(1), 116-132
- Pompian, M. (2006). Behavioral Finance and Wealth Management: How to Build Optimal Portfolios for Private Clients, John Wiley & Sons, New Jersey
- Statman, Meir (1999) Behavioral Finance: Past Battles and Future Engagements, *Financial Analysts Journal*, 55(6), 18-27.
- Ricciardi, V. ve Simon, H. (2000) What is Behavioral Finance, *Business, Education & Technology Journal*, 2(2), 1-9

Rosyidah, U. ve Pratikto, H. (2022) The Role of Behavioral Bias on Financial Decision Making: A Systematic Literature Review and Future Research Agenda, *Journal of Enterprise and Development*, 4 (1):157-179

Rubinstein, M. (2002). "Markowitz's "Portfolio Selection: A Fifty-Year Retrospective, *The Journal of Finance*, 57 (3):1041-1045

Sattar, M., Toseef, M. ve Sattar, m. F. (2020) Behavioral Finance Biases in Investment Decision Making, *International Journal of Accounting, Finance and Risk Management*, 5 (2): 69-75

Schwartz, B. (2000). Self-determination: The tyranny of freedom. *American Psychologist*, 55(1), 79-88. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.79>

Sefil, S., ve Çilingiroğlu, H. K. (2011). Davranışsal Finansın Temelleri: Karar vermenin bilişsel ve duygusal eğilimleri, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (19), 247-268

Shleifer A., Vishny R.; "The limits of arbitrage" *Journal of Finance* vol.52, (1997).

Thaler RH (1999). Zihinsel muhasebe önemlidir. *Davranışsal Karar Verme Dergisi*, 12 (3), 183-206

Tuncel, K. (2014) A Review of the Social Memory Literature: Schools, Approaches and Debates, *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, 15, 77-12

Virigeni, M. ve Rao, M. (2017) Contemporary Developments in Behavioral Finance, *International Journal of Economics and Financial Issues*, 7 (1), 448-459

Wang, F.A., (2001). "Overconfidence, Investor Sentiment, and Evolution" *Journal of Financial Intermediation* 10, 138–170

Xiaoxiao Shi, A. (2012) Cognitive Ability and Psychological Biases: Perspective from Chinese Stock Individual Investors, Master Thesis, Umea School of Business.

-ARAŞTIRMA MAKALESİ-

EMEK PİYASASINDA KIDEM TAZMİNATI KATILIĞI*

Ayşe Pelin KUTLUCUK¹

Yüksek Lisans Öğrencisi

Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

E-posta: pelin.kutlucuk@std.yildiz.edu.tr

ORCID ID: 0009-0005-4483-2890

Sema YILMAZ

Prof. Dr.

Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

E-posta: sygenç@yildiz.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-3138-1622

Öz

İşsizlik ve işgücü maliyetleri, gelişmekte olan ülkelerin en temel problemlerindedir. Dünya genelinde 1980'li yıllardan itibaren yeni istihdam alanlarının yaratılamaması sonucunda işsizlik ve istihdam oranlarında meydana gelen bozulmalar işsizlik oranlarını artırarak işgücü piyasasında katılıklara neden olmaktadır. İşgücü piyasasındaki katılıklardan biri de kıdem tazminatıdır. Bu çalışmada fiyat ve ücret katılıklarını çeşitli teoriler ile açıklayan Yeni Keynesyen iktisatçıların görüşleri doğrultusunda emek piyasasındaki nominal ve reel

*Bu çalışmada bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

Bu çalışma Ayşe Pelin KUTLUCUK'un Prof. Dr. Sema YILMAZ danışmanlığında yapmakta olduğu *Türkiye'de Kıdem Tazminatı ve Kıdem Tazminatının Emek Piyasası Üzerindeki Etkileri* adlı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

¹ **Sorumlu Yazar:** pelin.kutlucuk@std.yildiz.edu.tr

Atıf (APA): Kutlucuk, A. P. & Yılmaz, S. (2024), Emek Piyasasında Kıdem Tazminatı Katılığı, *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 16 (2): 165-186.

katılıklara değinilecektir. Bu doğrultuda kıdem tazminatı tanımlanarak emek piyasasındaki kıdem tazminatı katılığı ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Yeni Keynesyen Emek Piyasasındaki Katılıklar, Kıdem Tazminatı, İşsizlik*

Alan Tanımı: *Emek Ekonomisi*

RIGIDITY OF SEVERANCE PAY IN THE LABOR MARKET

Abstract

Unemployment and labor costs are among the most fundamental problems of developing countries. Globally, the inability to create new employment opportunities since the 1980s has led to disruptions in unemployment and employment rates, thereby increasing unemployment rates and causing rigidities in the labor market. One of the rigidities in the labor market is severance pay. In this study, in line with the perspectives of New Keynesian economics explaining price and wage rigidities through various theories, nominal and real rigidities in the labor market will be addressed. In this context, severance pay will be defined, and the rigidity in severance pay in the labor market will be discussed.

Key Words: *Rigidities in New Keynesian Economics Labor Market, Severance Pay, Unemployment*

JEL Codes: *J6, J65*

1. GİRİŞ

Kıdem, Arapça kökenli bir kelime olup “bir görevde rütbece eskilik” ve “bir görevde geçirilen süre” olarak tanımlanmaktadır (TDK Türkçe Sözlük, 2023). 3008 sayılı İş Kanunu ile ilk kez hukuk sistemizde uygulanmaya başlayan kıdem tazminatı, günümüzde 1475 sayılı İş Kanunu’nun 14. maddesine istinaden uygulanmakta ve asgari bir yıl çalışma süresini dolduran işçilerin 1475 ve 4857 sayılı İş Kanunlarında sayılan hallerin bazılarının gerçekleşmesiyle iş sözleşmesi sona erdiği durumda işveren tarafından işçi veya işçinin mirasçılara yapılan ödeme olarak tanımlanmaktadır (Çelik, 2013). Kıdem tazminatı, işçi bakımından

emeklerinin karşılığı olarak görülürken işveren bakımından işletmenin katlanmak zorunda olduğu bir maddi yük olarak görülmektedir. Bu yönüyle kıdem tazminatı işçiler ve işverenler arasında uyumsuzluğa neden olmaktadır. Kıdem tazminatı işgücü maliyetleri arasında da önemli bir yere sahip olmakla birlikte aynı zamanda işsizlik sigortası niteliğinde olduğu düşünülmektedir.

1980’li yıllar itibariyle yeni istihdam alanlarının yaratılamaması işsizlik ve istihdam oranlarında bozulmalara yol açmıştır. İşsizlik oranlarındaki artış istihdam yapısında katılıkları meydana getirmiştir. Yeni Keynesyenler mal piyasası ve emek piyasasındaki nominal ve reel katılıkların nedenleri üzerinde durmaktadır.

Yeni Keynesyenler, nominal ve reel ücretlerde esneklik olmadığını buna bağlı olarak da piyasaların dengeye gelemeyeceğini savunmaktadır. İşgücü piyasasındaki katılığın nedenlerinden birini kıdem tazminatı oluşturmaktadır. Bu çalışmada Yeni Keynesyen iktisatçıların görüşleri doğrultusunda emek piyasasındaki nominal katılıklar ve reel katılıklar çerçevesinde kıdem tazminatı katılığı incelenecektir.

2. EMEK PİYASASINDAKİ NOMİNAL VE REEL KATILIKLAR

Yeni Keynesyenler, nominal katılıklara ve reel katılıklara dayanarak sürekli piyasa dengesini kabul etmeyerek yaşanan arz ve talep şoklarının reel değişkenleri etkilediği görüşündedir (Sarıpek & Kesici, 2010). Yeni Keynesyen iktisatçıların ortaya attığı teoriler, temelde emek piyasasındaki reel katılıkları açıklama amacıyla geliştirildiği halde, temel olarak fiyat ve ücret katılıklarına vurgu yapmaktadır. Nominal şok karşısında uyum süresinde fiyatlarda ve ücretlerde değişim olmadığından reel katılıkların nominal fiyat-ücret esneklikleri açısından engel teşkil etmediği görüşünde olan okul reel katılıkları nominal katılıklara göre daha az önemsemektedir (Ball, Mankiw, & Romer, 1998).

Çalışmanın bu bölümünde, Yeni Keynesyen İktisat yaklaşımında önemli bir yeri olan nominal ve reel katılıklara yer verilecektir.

2.1. Emek Piyasasındaki Nominal Katılıklar

Yeni Keynesyen İktisatçılar nominal ücretlerdeki katılıkların ve yapışkanlıkların sebeplerinin, emek piyasasındaki uzun dönemli iş sözleşmeleri, işsizlik sigortasının

etkisi, güven ve iyi ahlak sorunu ve menü maliyetlerinin oluşturduğunu savunmaktadır (Parasız & Bildirici, 2002).

2.1.1. Uzun Dönemli İş Sözleşmeleri

Uzun dönemli iş sözleşmeleri, emek piyasasındaki nominal katılıkların nedenlerinden biri olarak kabul edilmektedir. İşverenler ve işçiler belirli bir dönemi kapsayacak sözleşme ile ücretleri belirlemektedir. İşveren ve işçi arasında yapılan ve yeni dönemde geçerli olacak iş sözleşmelerinin pazarlıkları başlamadan önce ücretlerin ekonomideki talep yanlı şoklara yanıt vermesi imkansız olarak görüldüğünden işçilerin nominal ücretlerinde katılıklar meydana gelmektedir (Eren, 2001).

Uzun dönemli iş sözleşmeleri modelinde, firmaların işgücü ihtiyacının yüksek olduğu dönemlerde işçilerin daha yüksek ücret almak istediği açıklanmaktadır. İşçilerin yüksek ücret beklentisi içinde olmasına rağmen, firmalar uzun dönemde emek piyasasında oluşacak olan denge ücretinden daha aşağıda bir ücret ödemeyi istemektedir. İşçiler ile işverenler arasındaki ücret sözleşmelerinin önceden ve farklı zamanlarda yapılması sonucunda ücretler yavaş ayarlanmaktadır. Bunun sonucunda ücretlerde katılık meydana gelmektedir (Dornbusch & Fischer, 1993).

İşçi ve işveren arasında uzun dönemli iş sözleşmeleri yapılırken geçmişe yönelik unsurlar ve geleceğe yönelik beklentiler ile ücretler belirlenmektedir. Geçmiş dönemlerdeki unsurlar, önceki sene yapılan sözleşmelerin taraflar arasında uygulandığı dönemdeki etkisini ortaya koymaktadır. Gelecek dönemlerde gerçekleşmesi öngörülen beklentiler ise daha sonraki seneye ilişkin politika önerilerinin ve beklentilerin geçerli olduğu dönemdeki sözleşmeler üzerindeki etkisini içermektedir (Papell & Hall, 2005).

Uzun dönemli ücret sözleşmelerinin ve ücretlere ilişkin görüşmelerin çok sık yapılması neticesinde çalışanlar ve firmalar açısından oluşacak maliyetlerin azaltılması açısından avantaj sağlanmaktadır. Ücret görüşmeleri devam ederken gerçekleşebilecek grevler sonucunda görüşmelerin sekteye uğraması ve maliyetlerin artması gündeme gelebilecek olmakla birlikte uzun dönemli ücret sözleşmeleri bu açıdan da daha avantajlı görülmektedir. Talep şoklarının yaşanması

neticesinde nispi ücret seviyelerinde meydana gelecek farklılaşmalar işçi maliyetlerinin de yükselmesine neden olmaktadır. Phelps'e göre, ücret sözleşmelerinin uzun dönemli olarak yapılması makro iktisadi yapıda istikrarsızlıkları beraberinde getirebilecek olmakla birlikte sağlamış olduğu avantajlar nedeniyle uygulanmaya devam etmektedir (Snowdon, Vane, & Wynarczyk, 1996).

2.1.2. Güven ve İyi Ahlak Sorunu

İşçi ve işveren arasında gerçekleştirilen sözleşme ve pazarlık görüşmelerinde ücretin belirlenmesine ek olarak bütün koşulların da belirlenmesi zordur. İşçinin çalışması sırasında göstereceği bilgi, beceri ve gayretinin geliştirilmesi konusunda harcanmış olan emek gibi subjektif nedenler tam anlamıyla ortaya konulamadığından güven sorunu da beraberinde gelmektedir. İşçilerin vasıflarının ve sahip oldukları becerilerin çeşitli yollarla artması sonucunda emek verimliliği de artacaktır. Firmalar bunun sonucunda verimliliklerini daha da artırmak için yüksek vasıflı işçiye yüksek ücret ödemektedir. Böylelikle verimlilik artışı sonuçları hem işçi hem de işveren lehine olmaktadır (Sarıpek & Kesici, 2010).

İşçilerin yeterli beceri ve bilgi kazanması sonucunda, işverenler işçilerinin ücretlerini daha fazla artırmak istemeyecektir. Beşeri sermayesi artan işçi, yüksek ücret almaya başladığında daha az gayret göstermeye başlayacaktır. Bu güven sorunu işverenler için de geçerli kabul edilmektedir. İşveren için düşük-yüksek ücret, işçiler için ise düşük-yüksek çaba arasında seçim sorunu ortaya çıkmaktadır. İşçiler ile işverenler arasında pazarlıklar esnasında ortaya çıkan güven sorunu çalışan odaklı çözülebilir. Yüksek çaba gösteren işçiler açısından işverenler tarafından yüksek ücret ödeneceğinin kabul edildiği sözleşme ile kararlaştırılabilir. Pazarlık görüşmeleri sonucunda sözleşmelerde her olasılığın ve her koşulun yer alması imkânsız olduğu gibi aynı zamanda maliyetlidir. Pazarlık aşamalarında tarafların birbirleri hakkında bilgi konusunda eksiklikleri olduğundan ücretler nispeten daha yavaş ayarlanacak ve bu durum ücret katılıklarının oluşmasına sebebiyet verecektir (Parasız & Bildirici, 2002).

2.1.3. İşsizlik Sigortasının Etkisi

İşsizlik sigortası, işçileri olumsuz durumlar karşısında korumak amacıyla geliştirilen bir uygulamadır (Kaleli & Karaca, 2019). İşçi ve işveren arasındaki

ücret pazarlığını doğrudan etkileyen faktörlerden birisi de işsizlik oranıdır. İşsizlik oranlarındaki artış emek piyasasındaki ücretlerde düşmeye yol açmaktadır. İşsizlik sigortasının etkin olarak uygulandığı ülkelerde, bireylerin işsiz kaldıkları dönemde temel ihtiyaçlarını karşılamalarına yönelik olarak belirli bir süre için işsizlik ödeneği ödenmektedir. Böylece işçiler pazarlık aşamasında işverenin teklif ettiği ücreti kabul etmek zorunda hissetmediğinden işçi ücretleri aşağıya doğru katılaşmaktadır (Sarıipek & Kesici, 2010).

İşsizlik sigortası uygulaması işçi ve işveren arasındaki ücret pazarlığının daha adil olmasını sağlamakta ve işçi ücretlerinin belirli bir seviyenin altına düşmesini engellemektedir. Ancak işsizlik sigortası uygulamasının işçileri işten ayrılmaya teşvik ettiği ve işsiz kalan işçilerin iş arama süresinin uzunluğunu artırdığı görülmektedir (Chamberlin & Yueh, 2006).

2.1.4. Menü Maliyetleri

Menü maliyetleri teorisinde, nominal ücretlerde meydana gelecek küçük değişikliklerin haricinde hiçbir değişim gerçekleşmeyeceğinden hareketle emek piyasasındaki katılıklar açıklanmaktadır. Firmaların ücret ayarlamalarını maliyetli bulması nominal ücretlerde katılığa neden olmaktadır (Khan, 1997). Emek piyasasında işverenler ile işçiler arasında gerçekleştirilen ücret görüşmelerinin yüksek maliyetli olması sebebiyle ücretlere ilişkin görüşmeler belirli zaman aralıklarla yapılmaktadır. Ücret görüşmelerinin tüm detayları içermesinin maliyetli olduğu kabul edildiğinden görüşmelerde tüm detayların bulunması olanaklı görülmemektedir. Bu nedenle menü maliyetleri ücret esnekliğini engellemektedir (Parasız & Bildirici, 2002).

Nominal ücretlerde değişiklik olmaması ya da çok az değişiklik olması nedeniyle kısa süreli sözleşmelerde menü maliyeti etkisi daha fazla görülmektedir. Sendikalar, kısa vadeli iş sözleşmeleri bakımından ücretlerin dondurulması gerektiğini kabul ettiğinden kısa dönemde aşağı yönlü ücret katılıkları daha sık görülmektedir (Christofides & Leung, 2003).

2.2. Emek Piyasasında Reel Katılıklar

Nominal katılıklara yönelik yapılan çalışmaların teoride kalması eleştiriye neden olduğundan Yeni Keynesyen İktisatçılar reel katılıkları ortaya koymuştur (Sarıipek

& Kesici, 2010). Yeni Keynesyen İktisatçılar emek piyasasında oluşan reel ücret katılıklarını Zımni Sözleşme Modeli, Etkin Ücret Modeli ve İçeridekiler-Dışarıdakiler Modeli ile ifade etmektedir (Snowdon & Vane, 2005).

2.2.1. Zımni (Örtük) Sözleşme Modeli

Yeni Keynesyen iktisatçılar emek piyasasındaki reel katılıklar açıklamak amacıyla ilk olarak Zımni Sözleşme Modeli'ni ortaya koymuşlardır. Zımni Sözleşme Modeli, işçiler ile firmaları uzun dönemde bir arada tutan ilişkiyi açıklamaya çalışmaktadır. İşveren ile işçiler arasında yazılı olmayan, görünmez yani örtük bir anlaşmanın varlığı kabul edilerek işçilerin işlerine olan bağlılığını artırmak amaçlanmaktadır (Snowdon, Vane, & Wynarczyk, 1996).

Bally, Gordon ve Azariadis tarafından geliştirilen bu model ile risksiz işverenler ve riskten kaçınan işçiler arasındaki sözleşmenin sonuçlarına yönelik araştırma yapılmaktadır. İşverenlerin stok fazlasını elinde bulundurması ve finansal piyasalarda yapmış oldukları yatırımları çeşitlendirerek risklerini bölüştürdükleri ancak işçiler için aynı durumun söz konusu olmadığı ve riskle karşı karşıya kaldıkları belirtilmektedir (Ardıç & Aydın, 2011). Risk alan işverenler işçi ücretleri ve istihdam konusunda güvence sağlarken risk almayan işverenler ücretleri düşük düzeyde tutmaktadır (Stiglitz, 1984).

Zımni Sözleşme Modeli zaman içerisinde farklı şekillerde geliştirilmiştir. Bu modelin geleneksel yapısı emek piyasasındaki reel ücret katılıkları başarılı bir şekilde açıklanırken işsizlik kavramını açıklamada yetersiz kaldığı görülmektedir. Geleneksel modelde emek talebindeki düşüş nedeniyle işçilerin işten çıkarılması varsayımından hareketle işten ayrılan işçilerin hareketsiz olduğu kabul edilmektedir. İşsiz kalan işçiler, yüksek talepli firmalar tarafından istihdam edilememektedir. Buna bağlı olarak bu model zamanla önemini yitirdiğinden emeğin hareketsiz olduğu hipotezi güncellenmiştir (Arnott, Hosios, & Stiglitz, 1988).

Ekonomide yaşanacak olumsuzluklar karşısında işçilerin işten uzaklaştırılması yerine iş bölümü öngörülmesi bu teorinin zayıf yanını oluşturmaktadır. Bu teori ile işe yeni giren çalışanlara düşük ücret verilmesinin nedenleri açıklanamamaktadır (Snowdon, Vane, & Wynarczyk, 2005). Bu yüzden model, reel katılıkları

açıklamada yetersiz kalmış ve reel katılıkları açıklamak üzere yeni teoriler geliştirilmiştir.

2.2.2. Etkin Ücret Teorisi

Temeli 1975 yılında Leibenstein tarafından atılan bu teoriye göre verimlilik ile ücret arasında bir ilişkinin varlığı söz konusudur. Yüksek ücret alan işçilerin daha iyi beslendikleri ve daha az hastalandıkları için verimlilikleri artmaktadır. İşçinin ücretinin düşmesi, işçinin çabasını ve işçi alma, yeni işçinin eğitimi gibi işveren maliyetlerini yükseltmektedir. Bu nedenle de işletmenin verimliliği olumsuz yönde etkilenmektedir. Bu teoriye göre firmalar, işçilerin çabalarını ve hareketlerini gözlemleyemediğinden eksik bilgi söz konusu olmaktadır. Bu nedenle de sözleşmelere bütün koşullar dahil edilememektedir. İşçilerin verimliliğinin ücret oranı arasındaki pozitif ilişki vardır. Emekdeki arz fazlası nedeniyle işsizlik cari ücret düzeyinden daha düşük ücretlere çalışmak istese bile işverenler verimliliklerini düşürmemek amacıyla ücretleri aşağıya çekmek istememektedir (Parasız & Bildirici, 2002).

Verimliliğini artırmak isteyen firmalar işçilere piyasadaki denge reel ücretin üzerinde bir ücret ödemektedir. İşsiz kalmak istemeyen ve daha düşük ücrete çalışmaya razı olan işçilerin olması halinde bile işverenler daha düşük ücret vermeye istekli olmamaktadır. Bunun nedeni ise daha düşük ücrete çalışmak isteyen işçinin niteliği ve verimliliğine ilişkin oluşan olumsuz izlenimdir (Gordon, 1990). Bu durum reel ücretlerde katılıklara neden olmaktadır.

Bu teoriye göre, işçilerin verimlilikleri ücretlerinden bağımsız olarak düşünülemediğinden işverenler işçi ücretlerini düşük seviyelerde tutmayı tek başına belirleyememektedir (Snowdon & Vane, 2005). Bu nedenle verimliliklerini düşürmek istemeyen işverenler emek arzı fazlası olması durumunda dahi istihdam ettiği işçilerine daha düşük ücret vermemekte ve yüksek emek maliyetlerine katlanmayı göze almaktadır.

İşçi sendikalarının varlığı da işgücü piyasasındaki ücretlerde katılığa neden olmaktadır. İşveren tarafından işçiye ödenen reel ücretin artması, işçinin verimliliğini artırmaktadır. Bu nedenle işverenler işçilerine denge reel ücretin

üzerinde olan bir ücret ödemektedir. Buna bağlı olarak istek dışı işsizlik ortaya çıkmaktadır. İşverenler etkin ücret üzerinden işçi çalıştırdığından işçiler piyasadaki denge reel ücret karşılığında çalışmayı kabul etseler bile iş bulamamaktadır. Bu nedenle Etkin Ücret Hipotezi de işgücü piyasasında ücret katılığına neden olmaktadır (Bocutoğlu, 2012).

Etkin Ücret Teorisi'nin mikro temelleri dört ana başlıkta toplanmaktadır: Ters Seçim Modeli, Emek Dönüşüm Modeli, Sosyolojik Model ve Kaytarma Modeli (Yellen, 1984).

2.2.2.1. Ters Seçim Modeli

Bu modelde işçi verimliliği ile ücret arasında ilişki incelenmektedir. İşçilerin sergiledikleri performanslar kendi yetenekleri doğrultusunda gerçekleşmekte olduğundan işçi yetenekleri piyasadaki taban ücret ile pozitif yönlü bir ilişkiye sahip olduğu sürece, firmalar işçilerin ücretlerini yükselterek yetenekli işçileri istihdam etmekte ve verimliliklerini artırmaktadır (Yellen, 1984). Bu modele göre, emek piyasasında asimetrik bilgi söz konusu olup işçiler işverenlere göre daha fazla bilgiye sahiptir (Snowdon, Vane, & Wynarczyk, 2005).

İşverenlerin çalıştırdığı işçilerden daha düşük ücret karşılığında işçi istihdam etme şartı gerçekleşse bile işverenler hali hazırda istihdam ettiği işçilerin işten ayrılmasını engellemek için işçi ücretlerini düşürmemektedir (Noldeke & Damme, 1990). Firmalar verimlilikleri arttığı durumda ücretleri aşağıya düşürmediğinden işçi ücretlerinde katılık meydana gelmektedir.

2.2.2.2. Emek Dönüşüm Modeli

Bu modelde işçinin yaşam koşulları dikkate alınarak verimlilik ve ücret ilişkisi açıklanmaktadır. Yüksek ücretli işçilerin daha iyi koşullarda beslenme, barınma gibi olanaklara sahip olması işçi verimliliğini artırmaktadır. Ancak gelişmiş ülkelerde bu değişkenlerin emek verimliliğini artırma konusunda çok etkili olmadığı düşünülmektedir (Ardıç & Aydın, 2011).

Yeni Keynesyenlere göre işgücü devri firmalara maliyetler yüklemektedir. Bu maliyetler firmaların yeni işçi istihdamı için ilan vermesi, işe alacağı bireyleri değerlendirmesi ve bu bireylerin yetiştirilmesi olarak sayılmaktadır (Biçerli, 2009).

Bu modele göre işgücü devri maliyetlerine katlanmak istemeyen firmalar işçilere daha yüksek ücret ödemekte ve işçilerin işi bırakma isteklerini azaltmaya ihtiyaç duymaktadır. Bu nedenle emek piyasasındaki denge gayri iradi işsizlik gerektirmektedir. Artan işsizlikle birlikte işgücü devrinin azalması için gerekli ücret düzeyi de düşmektedir (Snowdon & Vane, 2005).

2.2.2.3. Kaytarma Modeli

Firmalar tarafından işçilerin gayretleri her zaman tam olarak gözlemlenememektedir. Bu nedenle işçiler bazı durumlarda sorumluluklarını yerine getirmekten kaçınmakta ve hatta işten çıkarılmayı bile göze almaktadır. İşçilerine düşük ücret ödeyen firmalar işçinin işten çıkarılmasının maliyetini azaltırken işçilerin sorumluluklarından kaçmasını artırmaktadır (Mankiw, 1990). Firmalar bakımından işçilerin performanslarını kontrol etmek maliyetli olduğundan firmalar işçiler hakkında eksik bilgiye sahip olmaktadır. Tam istihdam koşullarındaki ekonomide işçilerin aynı ücret seviyesinde iş bulmaları kolaydır. Bu nedenle firmalar işçilerin kaytarmaması için diğer firmalar tarafından ödenecek ücret seviyesini göz önünde bulundurarak işçi ücretlerini artırma yoluna gidecektir (Stiglitz, 1984).

Bu modele göre, işçilere cari ücret seviyesinin üzerinde bir ücret ödendiği durumda işçilerin yüksek ücret karşılığında çalışabileceği bir iş bulması zor olduğundan işçiler hali hazırda çalıştıkları işlerini kaybetmemek için işten kaytarmamaktadır. Bu durumda işçilerin verimliliği artmaktadır (Bocutoğlu, 2012). Sürekli işsizlik riski olmayan durumlarda çalışan işçiler işten çıkarıldıklarında kolaylıkla yeni iş bulabilmektedir. Bu durumda işçinin kaytarma davranışında bulunması kendi yararına da kabul edilmektedir (Parasız & Bildirici, 2002).

2.2.2.4. Sosyolojik Model

Bu modele göre reel ücretlerdeki katılıklar sosyolojik unsurlar göz önünde bulundurularak açıklanmaktadır (Hesapçioğlu, 1994). İşçilerin tercihlerinin ve hislerinin olması, güdülenmesi, işçiler hakkında asimetrik bilgi sorunu yaşanması, işçilerin grev yaparak işlerini aksatması, işçilerin eğitilmesi gibi işçi verimliliğini diğer üretim faktörlerinden ayıran farklar bulunmaktadır (Snowdon & Vane, 2005). Bu farklılıklar nedeniyle işçinin verimi ve gayreti gelecek dönemde sabit ya da veri

olmamasına rağmen makinenin verimi kısmet sabittir. Bu nedenle bu model emek piyasasında önemli bir yere sahiptir (Parasız & Bildirici, 2002).

2.2.3. İçeridekiler-Dışarıdakiler Modeli

Bu modele göre işçiler içeridekiler ve dışarıdakiler olarak ayrılmaktadır. İçeridekileri tecrübeli ve değiştirilmesi işverene maliyet yükleyen işçiler oluşturmaktadır. Dışarıdakileri içeridekilere dönüştürmenin maliyetli olması bu modelin önemli varsayımlarından biridir. İçerideki eğitim almış işçi ile dışarıdaki eğitim almamış işçinin tam ikamesi mümkün değildir (Greenwald & Stiglitz, 1993).

İşverenin hali hazırda istihdam ettiği işçiler aralarında işçi çıkarılmasına karşı direnç göstermekte ve yeni işe alınacak işçileri dışlayıcı bir tavır geliştirmektedir. Böylece işçi verimliliği düşmektedir. İçeridekiler ve dışarıdakiler arasındaki çelişki firmaların devir maliyetini yükselteceğinden firmalar istihdam ettiği işçilerini koruyarak ücretlerde katılık oluşturmaya eğilim göstermektedir (Lindbeck & Snower, 2001).

Bu modelde yeni işçilerin eğitilmesi için harcanan maliyetler, işine son verilen işçilere ödenen tazminat miktarları ve kıdem maliyetleri gibi işe alım ve işten çıkarılma maliyetlerini kapsayan emek dönüşüm maliyetleri içeridekilerin güçlü olmasını sağlamaktadır. İşverenler emek dönüşüm maliyetlerinin yüksek olması nedeniyle dışarıdaki işçileri tercih etmek istememektedir. Sendikalar toplu pazarlık döneminde üyelerinin (içeridekilerin) haklarını korumakta ve ücretlerin artmasına yardımcı olmaktadır. Ayrıca sendikalar işe alma ve işten çıkarma maliyetlerini belirlemek suretiyle taciz-iş birliği aktivitesinin çeşitlerini artırabilmektedir. Netice itibarıyla, emek dönüşüm maliyetlerinin belirlenmesinde sendikalar da önemli yere sahiptir (Parasız & Bildirici, 2002) (Parasız & Bildirici, 2006).

Bu model, emek piyasasındaki reel katılıkların toplam talep ve üretim ilişkisini Keynesyenlere uygun olarak açıklayamadığından dolayı eleştirilmektedir (Paya, 2002).

2.3. Doğal İşsizlik ve NAIRU

Yeni Keynesyen iktisatçılar, emek piyasasındaki işsizliği açıklarken “doğal işsizlik kavramı” yerine “NAIRU” kavramını kullanmaktadır. “NAIRU” enflasyonu

hızlandırmayan işsizlik oranı olarak tanımlanmaktadır (Snowdon & Vane, 2005). Yeni Keynesyenler, eksik rekabet varsayımı geçerliiyken NAIRU'dan sapmayı dönemler arasındaki işsizlik oranlarının farklılaşmasından yola çıkarak açıklamaktadır (Ball, Mankiw, & Nordhaus, 1999). Doğal işsizlik oranı genel olarak NAIRU ile aynı anlama gelmekte olup doğal işsizlik oranı tam rekabet varsayımı altındaki piyasalar için kullanılırken NAIRU eksik rekabet varsayımı altındaki piyasalar için kullanılmaktadır (Bocutoğlu, 2012).

Denge düzeyinden sapmayı NAIRU ile ifade eden Yeni Keynesyenler, bu konudaki görüşlerini açıklamak amacıyla “Histerisiz” yaklaşımını geliştirmiştir.

2.4. Histerisiz Kavramı ve İşsizlik

1980’li yıllarda Avrupa’daki işsizlik oranlarındaki yükselmeler doğal işsizlik oranı ile NAIRU’nun yükselmiş olma ihtimalini gündeme getirmiş ve bu ihtimal yapılan araştırmalarla doğrulanmıştır. NAIRU ve/veya doğal işsizlik oranının yükselmesiyle ilgili iki farklı görüş öne sürülmüştür. Bu görüşlerden birincisi, işsizlik oranlarındaki artışı emek piyasasındaki esnekliğin azalmasıyla açıklayan görüştür. Bu görüş bazı iktisatçılar tarafından 1970’lerdeki işsizlik oranlarındaki artışı açıklama konusunda yeterli görülmüşken 1980’lerde gerçekleşen işsizlik oranındaki artışı açıklamada yeterli görülmemiştir. Yeni Keynesyen iktisatçılar tarafından geliştirilen ikinci görüş ise, doğal işsizlik oranı ve cari işsizlik oranındaki eş zamanlı artış ile ilgilidir. Bu görüş ile doğal oranının geçmiş dönemdeki işsizlik oranından etkilendiği açıklanmakta ve bu durum “Histerisiz” olarak adlandırılmaktadır (Snowdon & Vane, 2005).

“Histerisiz” kelimesi, Yunanca bir kelime olup “gecikmeli etki” anlamına gelmektedir. Emek piyasında histeri etkisine neden olan faktörlerden biri işçilerin tecrübeleridir. İşsizlik oranları yüksek olması nedeniyle niteliksiz işgücü ihtiyacı gündeme gelmektedir. İşçiler bakımından uzun süre boyunca iş aramaları umutsuzluğa neden olduğundan işçilerin iş arama gayretlerini olumsuz etkilemekte ve iş bulma ihtimallerini azaltmaktadır. Böylece cari işsizlik oranının etkisi altında kalan doğal işsizlik oranı düşmekte ve histerisiz durumu ortaya çıkmaktadır (Lordoğlu & Özkaplan, 2007).

Yapısal olan ve olmayan işsizlik açıklanırken literatürde “histeri işsizlik” kavramı kullanılmaktadır. Histeri işsizlik kavramı, işsizlikte meydana gelen bir artışın

kendinden beslenerek işsizliği tekrar artırması ve uzun dönemde tekrar denge durumuna ulaşılmasının engellenmesi olarak tanımlanmaktadır (Yavan, 1997). 1980’li ve 1990’lı yıllarda Avrupa’da yaşanan durgunluk döneminde cari işsizlik oranları yükseldiği için doğal oran aşılmıştır. Alınan tedbirler sonucunda ekonomik durgunluk ortadan kalmış ancak cari işsizlik oranı eski düzeyine düşmemiştir. Doğal orandaki yükseliş histerisiz etkisine bağlanmıştır (Bocutoğlu, 2012).

3. EMEK PİYASASINDA KIDEM TAZMİNATI KATILIĞI

Kıdem tazminatı, ilk kez Almanya’da 1927 yılında toplu iş sözleşmesi doğrultusunda tanınmış bir haktır. Uluslararası Çalışma Örgütü’nün 1932 yılında hazırlamış olduğu raporda işçilere kıdem tazminatı ödenmesine değinilmiştir. Yaklaşık 40 ülkede işçilere ihbar ve kıdem tazminatı hakkını tanıyan yasalar 1940 yılında çıkarılmış ve refah devleti uygulamasının ortaya çıkmasıyla birlikte daha da yaygınlaşmıştır (Ataman, 2014).

1475 sayılı İş Kanunu’ndaki 14. maddede işçinin sözleşmesinin kıdem tazminatı ödenmesini gerektirecek bir nedenle sona erdirilmesi durumunda işveren tarafından işçiye çalıştığı her tam yıl karşılığında 30 günlük brüt ücreti kıdem tazminatı olarak ödeneceği düzenlenmektedir. İşçinin bir yıldan fazla süreli çalışmaları karşılığında aynı oran üzerinden ödeme yapılmaktadır. İşçiye ödenecek kıdem tazminatı işçinin aldığı son ücreti üzerinden hesaplanarak ödenmektedir (Çelik, 2013).

Türkiye’de 1999 yılında 4447 sayılı Kanun ile uygulamaya konulan işsizlik sigortası, kıdem tazminatı uygulaması nedeniyle işverene ek bir yük oluşturacağı düşüncesiyle kıdem tazminatına göre daha geç uygulanmaya başlanmıştır (Şen, 2021). İş sözleşmesinin belirli süreli olarak düzenlenmesi durumunda sözleşme tarafların kararlaştırdığı tarihte kendiliğinden son bulmakta ve tarafların fesih iradesini ortaya koyması gerekmemektedir. Bu kapsamda işçilerin iş güvencesinden yararlanması mümkün olmamaktadır. İş sözleşmesi belirsiz süreli olan işçilerin işsiz kalması durumunda geçim sıkıntısı yaşayacağı düşüncesinden hareketle iş güvencesine sahip olması önem arz etmektedir (Tunçomağ, 1982). İşçinin iş yerinde çalışma süresine bağlı olarak değişiklik gösteren kıdem tazminatının, işsizlik sigortasının bulunmadığı çoğu ülkede işsiz kalmayı tatmin etmeye yönelik işlevi bulunmaktadır (Özşuca, 1998).

Kıdem tazminatı uygulaması, işverenlerin işçileri keyfi bir nedenle işten çıkarmasının önüne geçmekte ve işçileri iş sözleşmesinin sona erdirilmesine karşı korumaktadır (Anadolu, 2002). Kıdem tazminatına hak kazanılma koşullarının geniş veya tazminat tutarının yüksek olması işverenlerin iş sözleşmesini feshetmesinin önüne geçebileceği gibi aksi yönde bir etki de yaratması da mümkündür (Güzel, 1997). İşçilere ödenecek kıdem tazminatının artması, iş güvencesi kapsamında güçlülere yol açarak işletmelerin daha fazla işçiyi işten çıkarmasına neden olmakta ve işletmelerin işgücü devir hızını artırmaktadır (World Bank, 2006).

İşçi ücretleri işveren tarafından sağlanan sosyal yardımlarla ele alındığında toplu pazarlık dönemlerinde çıplak ücrete ve sosyal yardımlara yapılan zamlar işverenlerin işçiye ödeyeceği kıdem tazminatı miktarını artırmaktadır. Ayrıca kıdem tazminatı miktarını işçinin kıdemi ve kıdem tazminatına esas teşkil eden gün sayısı da artırmaktadır (Kutal, 1977). Bu nedenle işçiye ödenecek kıdem tazminatının miktarındaki artış işletmelerin mali yükünü çok fazla artırmaktadır (Ünal, 1999).

Lazear'ın 1990 yılındaki çalışmasında, sendikal pazarlık süreçlerinin olmadığı sürtünmesiz piyasa ekonomisi koşullarının varlığında devlet tarafından zorunlu hale getirilen kıdem tazminatı vb. iş güvencesi kapsamında yer alan transferlerin beklenen değerlerinin giriş ücretinden düşülerek nötrleneceği ve buna bağlı olarak firmaların toplam ücret maliyetinin değişmeyeceği belirtilmektedir. İşten ayrılan işçilere ödenmesi gereken kıdem tazminatı işverene ilave bir yük getirerek işyerindeki işçi istihdamını azaltabileceği ve ayrıca işverenin kıdem tazminatı ödemek zorunda kalmamak için tam zamanlı işçi istihdamı yerine yarı zamanlı veya geçici süreli işçi istihdamını tercih edecekleri ileri sürülmektedir (Lazear, 1990). Ayrıca bu çalışmada işçiye ödenen kıdem tazminatı ve ihbar süreleri ile işçi istihdam düzeyi arasında negatif yönlü, işsizlik düzeyi ile pozitif yönlü bir ilişkinin varlığının sonucuna ulaşılmaktadır. Ancak pozitif yönlü ilişkinin istatistiksel açıdan anlamsızlığı, kurumsal yapıdaki katılık ölçüsünde işsizliğin artacağı yönündeki tezleri kanıtlamaktan uzaktır. Addison ve Grosso tarafından hazırlanan bir çalışmada, Lazear'ın kullandığı verileri yenileyerek kıdem tazminatının işsizliği artırdığı hipotezini kanıtlayan bir bulguya ulaşamadıkları sonucu ortaya konulmaktadır (Tella & Culloch, 2005).

Saavedra ve Torero'nun 2000 yılındaki çalışmasında, işverenlerin katlandığı fesih maliyetlerinin emek talebiyle ters yönlü ilişkili olduğunu ve iş güvencesi hükümlerinin işçi istihdamını negatif yönde etkilediğini ileri sürmektedir (Saavedra & Torero, 2000).

Ulusal istihdam stratejisine göre kıdem tazminatı miktarının yükselmesi işgücü piyasasındaki katılımı artırmaktadır. İş Yapma Kolaylığı Raporu'na göre Türkiye'deki belirli süreli sözleşmelere ilişkin olan kısıtlamaların ve kıdem tazminatı miktarındaki yüksekliğin işgücü piyasasında katılığa neden olduğu vurgulanmaktadır (T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2014). Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu ve Avrupa Birliği'nin ilgili organları tarafından emek piyasasındaki pasif politikalara dikkat çekilmekte, Türkiye'de işçilerin işe alım ve işten çıkarma maliyetlerindeki yükseklik nedeniyle emek piyasasının esnekleştirilmesi önerilmektedir (Commission of The European Communities, 2007).

OECD tarafından açıklanan bir raporda işçilere ödenen kıdem tazminatının hem işçileri hem de işverenleri kayıt dışılığa ittiği ayrıca kıdem tazminatının kayıtlı sektördeki işletmeler için çok yüksek maliyetler oluşturduğu için bu tazminatın yerine işsizlik sigortasının ön planda tutulması gerektiği belirtilmektedir (OECD, 2010). OECD ve Dünya Bankası birçok ülkede işçilere kıdem tazminatı ödenmesine ilişkin bir düzenleme olmadığına ve işsizlik sigortasıyla kıdem tazminatını birlikte uygulayan ülkelerin çok az sayıda olduğuna dikkat çekmektedir (Genç, 2009).

2010 ve 2019 yıllarındaki istihdam koruması katılığına ilişkin veriler incelendiğinde OECD üyesi olan on iki ülkenin istihdam politikalarını esnettiği ancak Türkiye'nin de aralarında olduğu on yedi ülkenin istihdam politikalarını değiştirmedeği görülmektedir (OECD, 2019).

2019 yılındaki kıdem ve ihbar tazminatı kaynaklı katılıklarda Türkiye, OECD ülkeleri arasında birinci sırada yer almaktadır. İşçilerin hem dört yıllık hem de yirmi yıllık çalışma süreleri göz önünde bulundurulduğunda sözleşme sonunda işçiye ödenen kıdem tazminatı bakımından en katı uygulamalara sahip olan ülkelere birinin Türkiye olduğu görülmektedir. Bu katılımın önüne geçmek için işgücü piyasasının esnekliğinin artırılması, ekonomideki ve iş dünyasındaki teknolojik gelişmelerin takip edilmesi, ayrıca yeni istihdam alanlarının yaratılması açısından

Türkiye'nin OECD ülkelerinde uygulanan yöntemlerden yoksun olduğu belirtilmektedir (OECD, 2020).

2019 yılı ILO verilerine göre, OECD üyesi olan ve olmayan ülkeler incelendiğinde kıdem tazminatı yükünün en yüksek olduğu ülkelerden biri Türkiye'dir. Türkiye'de çalışan bir işçiye 20 yıllık çalışmasının karşılığında 20 aylık ücreti tutarında kıdem tazminatı ödemesi yapılmaktadır. OECD ve AB ülkelerinin bazılarında kıdem tazminatı uygulaması bulunmamakta olup kıdem tazminatı uygulaması bulunan ülkelerde ise kıdem tazminatı miktarının Türkiye ile karşılaştırıldığında çok düşük düzeyde olduğu görülmektedir (ILO, 2020).

Kıdem tazminatına ilişkin yükün azaltılmasıyla birlikte işgücü devir hızı düşürülecek, verimlilikte artış sağlanacak ve işçilerin kayıt dışı çalıştırılmasının önüne geçilecektir. Buna bağlı olarak taşeron uygulamaları azalacak, toplanan prim ve vergi gelirlerinde artış sağlanacak böylece istihdamdaki artış olumlu etkilenecektir (Lordoğlu, Özkaplan, & Törüner, 1999).

Kıdem tazminatı uygulamalarının Avrupa ülkelerinde bile bu kadar gelişmiş olmaması, işverenlerin kıdem tazminatı ödemelerinde yaşadığı sorunlardaki artış, tazminata hak kazanma hususunda işçilerin yaşadıkları hak kayıplarındaki artış, işsizlik sigortası ve iş güvencesi hakkındaki gelişmeler kıdem tazminatı uygulamasının yeniden ele alınmasını gerektirmektedir (Kutal, 2006).

4. SONUÇ

3008 sayılı İş Kanunu ile 1936 yılında hukukumuza girerek çalışma hayatının bir parçası haline gelen kıdem tazminatı işveren ve işçiler arasındaki en büyük tartışma konularından birini oluşturmaktadır. Kıdem tazminatı işçiler açısından emeklerinin karşılığı olarak görülürken işverenler açısından işgücü maliyeti olarak görülmektedir. Bu nedenle Türkiye'de kıdem tazminatının işgücü maliyetleri arasında önemli bir yeri vardır. Kıdem tazminatı, işsizlik sigortasının bulunmadığı dönemde kabul edildiğinden aynı zamanda bu tazminatın işsizlik sigortası işlevinde olduğu düşünülmektedir. Günümüzde hukuki nitelikleri bakımından kıdem tazminatı, işsizlik sigortası ve iş güvencesi birbirinden ayrılmaktadır. Türkiye'de kıdem tazminatının iş güvencesi ve işsizlik sigortasıyla beraber uygulandığı görülmektedir. Bu nedenle Türkiye, OECD ülkeleri ile kıyaslandığında işgücü maliyetlerinin en yüksek olduğu ülkelerden biridir.

Ülkemizde kanunda yer alan koşullardan bazılarının gerçekleşmesi ve buna bağlı olarak iş sözleşmesinin sona ermesi durumunda işveren tarafından işçilere kıdem tazminatı ödenmektedir. İşçiye ödenecek kıdem tazminatının yüksek olması ve işgücü piyasasındaki katılıklar işveren ve işçileri kayıt dışı istihdama yönlterek kayıt dışılığa neden olmaktadır. Kıdem tazminatı ile ilgili uygulamalar ülkeler özelinde farklılık gösterse de çoğu ülkede kıdem tazminatına ilişkin kanuni bir düzenleme bulunmamaktadır.

Bu çalışmada Yeni Keynesyen iktisatçıların emek piyasasındaki nominal ve reel katılıklara ilişkin görüşlerine değinildikten sonra kıdem tazminatı tanımlanarak kıdem tazminatı katılığı konusu incelenmiştir. OECD üyesi olan ve olmayan ülkeler ile kıyaslandığında Türkiye'deki kıdem tazminatı yükünün çok yüksek olduğu görülmektedir. İşçileri sözleşmenin feshine karşı koruyan tek düzenleme kıdem tazminatı değildir. Kıdem tazminatı ile birlikte iş güvencesine ilişkin tazminatlar ve işsizlik sigortası ödemeleri iş sözleşmenin keyfi olarak feshedilmesi halinde işçiyi korumaktadır.

Türkiye'deki kıdem tazminatının mevcut yapısı gereği işgücü piyasasının hareketliliği ve esnekliği kısıtlanmaktadır. Buna bağlı olarak işçi ve işverenler kayıt dışı istihdama yönelmektedir. İşverenler kayıt dışı istihdama yönelmediği durumda ise istihdam ettiği işçi sayısını düşürdüğünden işsizlik oranlarında artış gerçekleşmektedir. İşgücü piyasasındaki katılıklar sonucunda oluşan işveren maliyetlerindeki artış sadece istihdam oranlarını değil aynı zamanda yatırım oranlarını, ekonomik verimliliği ve büyümeyi de etkilemektedir. Bu nedenle işveren maliyetlerinin azaltılarak kayıt dışı istihdamın önüne geçilmesi gerekmektedir.

Ülkemizdeki kıdem tazminatı katılığının önüne geçilmesi için işgücü piyasasının esnekliği artırılmalı, ekonomi ve iş dünyasındaki güncel gelişmeler takip edilmelidir. Hali hazırda çalışan işçilerin kazanılmış haklarına dokunmadan işverenlerin işsizlik sigortası ve iş güvencesi gibi maliyetleri azaltılmalı, kıdem tazminatı için öngörülen asgari bir yıllık süre artırılmalı ve bu tazminatın hesaplanmasına esas teşkil eden ücret gün sayısı düşürülmelidir. Ayrıca ülkemizde sendika üyesi olup toplu iş sözleşmesiyle çalışan işçi sayısı az olduğundan kıdem tazminatı katılığının çözülmesi için sendikal hak ve özgürlüklerin geliştiği ülkelerde olduğu gibi işçilere güvenceli iş ve istihdam olanakları sağlanmalıdır.

İşçilerin sendikaya üye olmalarının önü açılmalı ve toplu iş sözleşmelerinden faydalanmalarına fırsat verilmelidir.

Dayanağını 1475 sayılı İş Kanunu'nun oluşturduğu kıdem tazminatı günümüzde işçi ve işverenler arasındaki en büyük uyuşmazlıklardan biridir. Bu nedenle kıdem tazminatına ilişkin mevcut düzenlemelerin değiştirilmemesi durumunda kıdem tazminatı yükünün artmaya devam edeceği düşünülmektedir.

YAZARLARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar çalışmaya ortak katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Anadolu, K. (2002). İş Güvencesi ve Kıdem Tazminatı. Ankara: Nobel Yayınları.
- Ardıç, K., & Aydın, Y. (2011). İktisat Okulları ve Emek Piyasası. İstanbul: Derin Yayınları.
- Arnott, R. J., Hosios, A. J., & Stiglitz, J. E. (1988). Implicit Contracts, Labor Mobility and Unemployment. *The American Economic Review*, 78(5), 1046-1066.
- Ataman, Ü. (2014, 2). Kıdem Tazminatı Tartışmaları Üzerine. *DİSK-AR*, 94-107.
- Ball, L., Mankiw, N. G., & Nordhaus, W. D. (1999). Aggre Demand and Long-Run Unemployment. *Brookings Papers on Economic Activity*, 1999(2), 189-251.
- Ball, L., Mankiw, N. G., & Romer, D. (1998). The New Keynesian Economics and the Output-Inflation Trade-off. *Brookings Papers on Economic Activity*(1), 1-82.
- Biçerli, M. K. (2009). Çalışma Ekonomisi. İstanbul: Beta Yayınları.

- Bocutoğlu, E. (2012). İktisadi Düşünceler Tarihi. Ankara: Murathan Yayınevi.
- Chamberlin, G., & Yueh, L. Y. (2006). Macroeconomics. Boston: Cengage Learning.
- Christofides , L. N., & Leung, M. T. (2003). Nominal Wage Rigidity in Contract Data: A Parametric Approach. *Economica*, 70(280), 618-638.
- Commission of The European Communities. (2007). Turkey 2007 Progres Report, Commission Staff Working Document. Brussels.
- Çelik, N. (2013). İş Hukuku Dersleri. İstanbul: Beta.
- Dornbusch, R., & Fischer, S. (1993). Macroeconomics. McGraw-Hill, Sixth Edition.
- Eren, E. (2001). Keynes, Keynesçi İktisat Okulları ve Yeni Keynesçi İktisat. İktisadın Dama Taşları, 112-129.
- Genç, T. (2009). İkinci Sütun Emeklilik Sistemleri ve Türkiye Uygulaması. Ankara: [Uzmanlık Tezi]. Sosyal Güvenlik Kurumu.
- Gordon, R. J. (1990). What is New Keynesian Economics? *Journal of Economic Literature*, 28(3), 1115-1171.
- Greenwald, B., & Stiglitz, J. E. (1993). New and Old Keynesians. *Journal of Economic Perspectives*, 7(1), 23-44.
- Güzel, A. (1997). Türkiye'de Feshe Karşı Korumanın Kıdem Tazminatı ve İşsizlik Sigortası ile İlişkileri. İstanbul: Alkım Yayınları.
- Hesapçioğlu, M. (1994). İnsan Kaynakları Yönetimi ve Ekonomisi. İstanbul: Beta Yayınları.
- ILO. (2020). Redundancy and Severance Pay. 18 Eylül 2023 tarihinde <https://eplex.ilo.org/redundancy-and-severance-pay/> adresinden alındı
- Kaleli, E., & Karaca, C. (2019). Türkiye'de Kayıt Dışı İstihdama İlişkin Çözüm Önerileri. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 19(44), 769-792.
- Khan, S. (1997). Evidence of Nominal Wage Stickiness from Microdata. 87(5), 993-1008.

Kutal, M. (1977). İstihdam Güvencesi-Kıdem Tazminatı İlişkisinden Doğan Sorunlar. İktisat ve Maliye Dergisi, 430-448.

Kutal, M. (2006). Kıdem Tazminatının Bir Fondan Karşılanması. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 55(1), 395-405.

Lazear, E. P. (1990). Job Security Provisions and Employment. Quarterly Journal of Economics, 105(12), 699-726.

Lindbeck, A., & Snower, D. J. (2001). Insiders Versus Outsiders. Journal of Economic Perspectives, 15, 165-188.

Lordoğlu, K., & Özkaplan, N. (2007). Çalışma İktisadı. İstanbul: Der Yayınları.

Lordoğlu, K., Özkaplan, N., & Törüner, M. (1999). Çalışma İktisadı. İstanbul: Beta Yayınları.

Mankiw, N. G. (1990). A Quick Refresher Course in Macroeconomics. Journal of Economic Literature, 28, 1645-1660.

Noldeke, G., & Damme, E. V. (1990). Signalling in a Dynamic Labour Market. The Review of Economic Studies, 57(1), 1-23.

OECD. (2010). Economic Survey of Turkey 2010: Executive Summary. 17 Aralık 2023 tarihinde https://read.oecd-ilibrary.org/economics/oecd-economic-surveys-turkey-2010_eco_surveys-tur-2010-en#page1 adresinden alındı

OECD. (2019). Labour Market Statistics. 7 Kasım 2023 tarihinde https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=EPL_OV adresinden alındı

OECD. (2020). Employment Outlook. 20 Aralık 2023 tarihinde https://www.oecd-ilibrary.org/employment/oecd-employment-outlook-2020_1686c758-en adresinden alındı

Özşuca, Ş. T. (1998). İşsizlik Sigortası ve Emek Piyasası. Ankara: İmaj Yayınevi.

Papell, D. H., & Hall, R. E. (2005). Macroeconomics (Cilt 6). North&Company

Parasız, İ., & Bildirici, M. (2002). Modern Emek Ekonomisi. Bursa: Ezgi Kitabevi.

Parasız, İ., & Bildirici, M. (2006). Modern Konjonktür Teorisi. Bursa: Ezgi Kitabevi.

- Paya, M. (2002). Para Teorisi ve Para Politikası. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Saavedra, J., & Torero, M. (2000). Labor Market Reforms and Their Impact on Formal Labor Demand and Job Market Turnover: The Case of Peru. Inter-American Development Bank Working Papers, 1(394), 131-182.
- Sariipek, D., & Kesici, M. R. (2010). Yeni Keynesyen İktisat ve Emek Piyasaları. PARADOKS Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi, 17-38.
- Snowdon, B., & Vane, H. R. (2005). Modern Macroeconomics: Its Origins, Development and Current State. USA: Edward Elgar.
- Snowdon, B., Vane, H. R., & Wynarczyk, P. (1996). A Modern Guide to Macroeconomics. United Kingdom: Edward Elgar Publishing Company.
- Snowdon, B., Vane, H. R., & Wynarczyk, P. (2005). A Modern Guide to Macroeconomics. Edward Elgar.
- Stiglitz, J. E. (1984). Theories of Wage Rigidity. NBER Working Paper Series(1142), 1-70.
- Şen, M. (2021). Türkiye'de Kıdem Tazminatı ve İşsizlik Sigortası İkileminde Fon Tartışmaları. Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, 325-366.
- T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. (2014). Ulusal İstihdam Stratejisi (2014-2023) ve Eylem Planı (2014-2016). 10 Kasım 2023 tarihinde https://www.csgeb.gov.tr/cgm/dokumanlar/ulusal_istihdam_stratejisi/ adresinden alındı
- TDK Türkçe Sözlük. (2023). 24.06.2023 tarihinde Türk Dil Kurumu: <https://sozluk.gov.tr> adresinden alındı
- Tella, R. D., & Culloch, R. M. (2005). The Consequences of Labor Market Flexibility: Panel Evidence Based on Survey Data. European Economic Review, 49(1), 2-4.
- Tunçomağ, K. (1982). Türk Hukukunda İstihdam Güvencesi Konusunda Bir Reform İhtiyacı ve Bazı Öneriler. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi, 1(3), 209-220.
- Ünal, A. (1999). Kıdem Tazminatı Fonu. İstanbul: Alfa Yayınevi.

World Bank. (2006). Turkey Labour Market Study, Poverty Reduction and Economic Management Unit Report. Washington.

Yavan, Z. A. (1997). Türkiye'de İşsizlik: Yapısal ve Yapısal Olmayan Özellikleri (Enflasyonu Hızlandırmayan İşsizlik Oranı (NAIRU) Tahminleri). TÜSİAD Tartışma Tebliğleri Dizisi-1(TÜSİAD-T/97), 10-218.

Yellen, J. L. (1984). Efficiency Wage Models of Unemployment. The American Economic Review, 74(2), 200-205.

-ARAŞTIRMA MAKALESİ-

MODERN İKTİSADİ İDEOLOJİ BAĞLAMINDA ‘GÖRÜNMEZ EL’ VE DENGEE YERLEŞTİRİLEN İNSANA FARKLI BİR BAKIŞ*

Mert KARA¹

Yüksek Lisans Öğrencisi

Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

E-posta: karamertt7@hotmail.com

ORCID ID: 0009-0007-3117-5646

Murat KARA

Öğr.Gör.

İstanbul Gelişim Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu

E-posta: murkara@gelisim.edu.tr

ORCID ID: 0009-0003-8411-6640

Öz

Bu makalede, Adam Smith’in ‘Ulusların Zenginliği’ kitabında yer verdiği ‘Görünmez El’ teorisi ve Ana akım iktisadın varsayımlarından olan ‘Doğal Düzen’; a- Doğal insandan modern insana uzanan insanın kendisini keşfi ve kavramların anlam değişimi, b- Tarih boyu doğal taleplerinin peşinden giden insanın zaman içindeki dönüşümleri ele alınmıştır. İnsanın geleneksel anlayıştaki merkezi konumu aydınlanma ve modernitenin etkisiyle birlikte kaybolmuş ve doğal olarak insan kendisine yeni bir konum arayışına girmiştir. Çünkü geleneksel insan ve üzerinde yaşadığı dünya varlığın merkezinde yer almaktaydı. Ancak Kopernik devriminden sonra bu konum ‘Modern İnsan’ın evren anlayışındaki değişimine paralel olarak değişmiştir. Artık Tanrı’nın egemen olduğu bir varlık değil Prometheus rolüne

*Bu çalışmada bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

¹ **Sorumlu Yazar:** karamertt7@hotmail.com

Atıf (APA): Kara, M. & Kara, M. (2024), Modern İktisadi İdeoloji Bağlamında “Görünmez El” ve Dengeye Yerleştirilen İnsana Farklı Bir Bakış, Ekonomi Bilimleri Dergisi, 16 (2): 187-200

bürünen insan aklının Tanrı'nın yerini almak istediği bir alem tasavvuru söz konusudur. Makalenin ana konusu, insanın tarih boyunca geçirdiği aşamaları özellikle toplumsal ve iktisadi değişimlerin rolünü dikkate alarak göstermektir. Bu amaçla mezkûr teori ve onun insan yaşamındaki sonuçları felsefi bir bakış açısıyla işlenmiş ve insanın kendisini keşif yolculuğundaki kimlik arayışında maruz kaldığı sorunlara değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Görünmez El, Homo-Economicus, Rasyonalizm, Denge, Prometheus

Alan Tanımı: İktisadi Düşünce

'THE INVISIBLE HAND' AND A DIFFERENT LOOK AT HUMAN BEING PLACED IN BALANCE IN THE CONTEXT OF MODERN ECONOMIC IDEOLOGY

Abstract

In this article, Adam Smith's theory of the 'Invisible Hand' in his book 'The Wealth of Nations' and the 'Natural Order', which is one of the assumptions of mainstream economics; a- The self-discovery of man from natural man to modern man and the change in the meaning of concepts, b- The transformations of man over time, who has been pursuing his natural demands throughout history. The central position of the human being in the traditional understanding has disappeared with the influence of enlightenment and modernity, and naturally man has sought a new position for himself. Because the traditional man and the world he lived on were at the center of existence. However, after the Copernican revolution, this position changed in parallel with the change in 'Modern Man's' understanding of the universe. It is no longer an existence dominated by God, but a conception of a realm in which the human mind, which has assumed the role of Prometheus, wants to take God's place. The main subject of the article is to show the stages that human beings have gone through throughout history, especially taking into account the role of social and economic changes. For this purpose, the aforementioned theory and its consequences in human life are analyzed from a philosophical perspective and the problems that human beings face in their search for identity in their journey of self-discovery are addressed.

Key Words: Invisible Hands, Homo-Economicus, Rationalism, Equilibrium, Prometheus

JEL Codes: B1, B19

1.GİRİŞ

Adam Smith ‘Ulusların Zenginliği’ kitabında iyi yaşamın nasıl sürdürüleceğini, ahlakın nereden geldiğini, kendi çıkarları ve hırslarıyla çelişmelerinde dahi insanların ahlak ve erdemle hareket edebileceğini açıklamaya çalışmıştır. Adam Smith’in ünlü ‘Görünmez El’ teorisi, serbest piyasa ekonomisindeki rasyonel öz çıkarların ekonomik refaha nasıl gittiği konusundaki açıklamalarına dayanmaktadır (Yılmaz Genç, 2018). Ortaya konan bu teori, belirli bir gücün -‘Görünmez El’in- insanı yönettiği bir dünyaya geçişin görüntüsüdür. Bunun yanında, neoklasik iktisadın diğer varsayımlarından biri olan Homo-Economicus ise refahını maksimize eden ve kendini idealleştiren birey olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylece, her iki durumda da insan daima denge haline gelerek, en iyiye ulaşacaktır.

Çalışmanın amacı, ‘Görünmez El’ teorisi ve ‘Doğal Düzen’ durumunun ortaya çıkışında değişime uğrayan toplumsal ve ekonomik boyutların, tarihsel arka planı gözetilerek, felsefi bir bakış açısı sunmaktır. İnsan, bilimsel ilerlemelerle dünyaya bakış açısının değiştiği bir tarihsel süreçte, geleneksel insanın konum kaybı ve kendisinin keşfi ile ‘Modern İnsan’ı oluşturacaktır. Öncelikle, iktisadi teorilere ‘Görünmez El’ açısından bakılacak, ardından bu teorilere tarihsel bir arka plan sunularak, geleneksel insandan ‘Modern İnsan’a dönüşümü ele alınacaktır. Bu incelemeler beraberinde, ‘Görünmez El’ aracılığıyla dengeye yerleştirilen insanın, Kopernik devrimiyle yaşadığı konum kaybı ve ardından gelen bireysellik kazanımıyla beraber ‘Modern İnsan’ modelinin özelliklerini ortaya koymaya çalışılacaktır.

2.BASİTLEŞTİRİLEN İKTİSAT BİLİMİNE KISA BİR BAKIŞ

Ana akım iktisadın Homo-Economicus’u tanımlayışı artık aşına olunan bir durumdur. Ekonomik insan, daima kendi çıkarları peşinde koşarak, tüketici açısından belli bir gelir düzeyiyle faydasını maksimum yapmayı, üretici açısından ise kârını maksimum ve maliyetini minimum yapmaya amaçlamaktadır. Ayrıca memnuniyetle birlikte tam bilgiyle de hareket etmekte ve olası yanlış herhangi bir yanlış tercihte bulunmamaktadır. Bu mükemmelliği rasyonellikle de taçlandırmaktadır (Ruben, 2017).

Bu şekilde tasavvur edilen mükemmel insanın evrendeki düzeni, ‘Görünmez El’ tarafından sağlanacaktır. Bu inancın arkasında iki şey yatmaktadır: a) Kişisel

çıkarmın sosyal bütünleşmeye yol açacağı, b) Kişisel çıkarın olduğu yerde ayrıca bir düzenleme kurumuna gerek duyulmayacağıdır. Bu çıkarımlardan ilk madde sebep olarak düşünüldüğünde ikincisinin sonuç olduğu söylenilebilir. Kişisel çıkarın sosyal bütünleşmeye yol açacağı fikri, insanların kişisel olarak çıkarlarını maksimuma çıkarma çabalarıyla beraber devamında toplumsal bir faydaya yol açacağını söylemektedir. Çünkü iyunin arzulanması, toplumsal bağlamda daha fazla fayda sağlayacaktır.² Şöyle ki, herkesin iyiyi arzulanması, yine, herkesin çıkarını yükseltecektir fakat dünyanın yarısı iyiyi arzulanmış olsaydı kişisel çıkarlar tersine işleyip yarı yarıya bir fayda sağlanacaktı (Russell, 2021). Kişisel çıkarın, düzenleme kurumuna gerek duymayacağı fikri ise, yaşamın, şu anının doğal bir elinin olduğu, dolayısıyla devlet gibi bizim arzularımızı denetleyen bir kuruma gerek olmadığı, tıpkı o dönemlerde kabul edilen doğal yasanın³, aynı şekilde iktisat alanına da aksettirilmesi şeklinde kendiliğinden işleyen bir durumu ortaya çıkaracaktır. İki düşüncenin birleşiminde, bireyler tek tek faydalarını maksimize ederken, herkesin rasyonel olduğu göz önünde bulundurularak, davranışlara herhangi bir müdahale gerekmezsin dengenin sağlanacağı fikri bulunmaktadır (Demir, 2019).

Neoklasik iktisadın insan tanımlayışında, Tanrı'nın rollerinin insana geçtiği de görülmektedir. Her ne kadar İleri Orta Çağ döneminden itibaren Tanrı'nın yeryüzünden çekilişi söz konusu olsa da Neoklasik iktisada göre asıl Tanrı-insan geçişliliği bu dönemde olmuştur. Yani, tarihsel olarak, bilimin ilerlemesiyle beraber, doğaya daha fazla hâkim olma anlayışı erken dönemlerde gerçekleşse de Neoklasik iktisat içerisinde yer alan insanın dönüşümü 19.yüzyılın ikinci yarısına denk gelmektedir. Böylece Tanrı, kendi özellikleri ile yerini insana bırakmıştır. Bu özellikler; amoral, ahistorik, apolitik temellerdir. Amoral temeller, ahlaki değerleri yaratan insanın, ahlak koyucu olarak ve aynı zamanda ahlaki değerlere tabî olmayarak hatta gerçekleştirdiği eylemlerin bile ahlakın bir parçası olduğuna olan inançlar bütünüdür. Ahistorik temeller, Tanrı'nın ezeli ve ebedi oluşuna işaret ederken, tarihsel olmayanı ve herhangi zamana ve mekâna tabî olmadığını göstermektedir. Apolitik temeller ise, Tanrı'nın herhangi bir güce tabî olmadığı

² Russel bağlamında iyiyi 'kendisi için değer biçilen şey', faydayı ise 'etkileri bakımından değerlendirilen' olarak düşündüğümüzde, ilkinin bireysel, ikincisini ise toplumsal çerçevede temellendirebiliriz (Russell, 2021, s.63).

³ Biyoloji biliminin bağlantısıyla beraber, çeşitlenme, kalıtım, çoğalma kavramları yoluyla, güçlü olanın ayakta kalması şeklinde sonlanan doğal ayıklanma süreci de rasyonel insanın arka planını oluşturmaktadır.

bilakis gücün o olduğu ve ondan kaynaklandığına işaret etmektedir (Yılmaz, İşler, 2011). İşte Tanrısal bu üç ilke Tanrıdan insana geçmekle birlikte, normatif bir insan modeli de yaratılmış olmaktadır

3.MODERN İNSANIN KONUM KAYBI

İnsanın, Maslow'un hiyerarşisinde görünen şekliyle, en temel ihtiyacının güven olduğunu bilinmektedir, yani daha altı yoktur. Güven duygusu, birden fazla kişinin bir araya gelerek topluluk oluşturmasını sağlamaktadır. Avcı-toplayıcı toplulukların (Homo-Sapiens) ticaretlerinde belli motifleri güven sağlama aracı olarak oluşturdukları -en azından bu niyetle olmasa da böyle de kullandıkları- görülmektedir. Bu durum, bireyin kendisinden ayrılıp, aslında topluluk olmasını da sağlayan ve "o" olmayı kısmen bırakıp kalabalığa katılmasıyla, nihayetinde bir irrasyonelliğin ortaya çıkışı ve güven aracılığıyla biraz daha rasyonelleşebileceği -belirli kurallar koyarak- şeklinde tarif edilebilir. Bu toplulukların daha da birleşerek son olarak devlet, hatta devletlerin de birleşerek federasyon ve siyasi birlikler oluşturduğunu da görülmektedir⁴ (Robinson, 2022).

Bahsedilen güven duygusu, psikolojik etkisinin yanı sıra, fiziksel olarak da ortada durmayı gerektirmiş veya hissettirmiştir. İnsan, daha az güvende hissettiği bir şeyi veya daha çok güvende kalmasını istediği bir şeyi hep merkeze almaya çalışmıştır. Merkez insanın güven duygusunu arttırarak, onun -en azından kenarda kalanlar için- daha önemli olduğunu, o olmazsa diğerlerinin bir önemini kalmayacağını söylemiştir. Bu kutsallaştırılan merkez, eleştirinin noktası olmaktan çıkarak, onun varlığının zaten olanlar için bir kanıt niteliğinde olduğu görülmüştür. Niccolo Copernicus'a kadar bu merkezde insan bulunmaktaydı (Maslow, 2021).

Güneşin, Dünyanın -veya yerin- çevresinde dolaştığı, evrenin merkezinde ise Dünyanın -veya insanın- bulunduğu bir atmosferde insan aslında tanrı rolünü çoktan kapmıştı, fakat baskılanmıştı. Burada önemli olan, kendisini merkezden kurtaran insanın -kabaca 1543'ler- tanrısal rollerini bu kurtuluşla birlikte kazanmasıdır. Şu açıkça bilinmiştir ki, eleştiri, sorgulama ve şüphe, mevcut fikirlere bir karşı çıkış, merkezden çıkış ile doğru orantılıdır. İnsanın yıllarca merkeze

⁴ Burada topluluğun irrasyonel olduğunu savunuyoruz. Şöyle ki; Joan Robinson'un da dediği gibi, her toplumun ideolojisi, yani, dünya görüşü vardır. Bu durum, toplumdan mantığın dışlanmasıyla doğru orantılıdır. Robinson, 'herkes eşittir' dünya görüşünün, mantık çerçevesinde, herkesin miktarsal eşitliğiyle anlaşılması fakat kastedilenin bu olmadığını örneklendirir. Bu anlamda, ahlak ve etiğin de aklın dışında gerçekleştiğini söyleyebiliriz.

konması, her ne kadar ileri fikirler ortaya çıkarsa da gerek kilise baskılarıyla - dolayısıyla baskı yapanlar da insanlardı ve kendi kendilerini baskılıyorlardı- gerekse de merkezde olmanın rahatlığıyla bir hayal gücü patlaması yaşayamamaktaydı. Eleştirilerin ötesinde, şüpheyeye yer vermeyen ama tanrı olduğu bilincindeki insan, yeteri kadar fikir ortaya koysa da bunu pratik yaşama geçiremediği gibi uygulanabilir olabileceğini de düşünmemiştir. Fakat, dünya-merkezli konumdan güneş-merkezli konuma geçişle beraber, insanın merkezden kayışı, beraberinde, inançların rahatlığına yaslanmayı bırakıp, belki ileride tekrar inanç haline gelecek olan rasyonellik fikrine ve akla sarılma durumunu ortaya çıkarmıştır. Bu sarılış, insanın durgunluktan dinamikliğe, rahatlıktan huzursuzluğa geçişinin bir sebebidir. Her ne kadar rasyonel bakış açısının da bir süre sonra inanç durumuna geldiğini söylesek de bu düşünce modeli insanı teorik yaşamdan pratik yaşama geçirmeyi başarmıştır⁵ (Elias, 2017).

Pratik yaşama geçişle beraber, kişi, akıl ve sağduyu sahibi (Prometheusçu biçimde) olurken, bir karşı çıkışla (Prometheus-Zeus karşılaşması) Pandora'nın kutusunu açmıştır. Kişi kendini keşfedip kendi kendine karar alabildikçe derin yaralanmalar, zihinsel ve bedensel acılar yaşamaya başlamıştır. Bu keşfi erken dönem Homeros metinlerinde dahi görebiliriz. Nitekim, Akhilleus, Troia savaşında, komutanı Agamemnon'un kararına öfkelenmiş ve toplumdan uzaklaşıp yabancılaşarak şöyle demiştir:

*"Hades kapılarından nefret ettiğim kadar nefret ederim
Gönlü başka, dili başka adamdan.
Yok, ben dosdoğru, içimden geleni söyleyeceğim size."* (Dürüşken, 2021)

Aslında kişinin bireyselleşme eğilimi mitlerde ilk adımlarını atsa da bunun hep bir Tanrı gazabıyla sonuçlanması, içten düşünmenin⁶, uygulamaya geçilemediğinin kanıtıdır. Eğer insan merkezdeyse ve onun bir bakıcısı varsa, asla dünyanın efendisi olmaya çalışmayacaktır. Bakıcısını ne taklit edebilecek cesaret ne de onu alt etmeye

⁵ Pratiğe geçiş, kişinin baskılanan düşüncelerinin bir sıçrayışı niteliğinde sıradanlaşan insanın, kendisini doğal düzenin bir parçası görmesiyle beraber, F.Bacon'un 'bilgi güçtür' düşüncesi, Nietzsche'nin 'güç istemi' tanımlaması, Mill'in 'faydacılığı' ve Freud'un 'panseksüalizmi' (Tokat, 2017) ile insanın doğal yönlerinin açığa çıkarılmasıyla sonuçlanmıştır.

⁶ "Kütüphaneler sestem geçilmezdi. Fakat 1400'lü yıllarda okuma deneyimi değişti ve sesli okumadan içten okumaya geçiş sağlandı. Yine aynı yıllarda içsel iman anlayışı da gelişmişti." "Dindarlığın içsel imana dönüşmesiyle, heretiklik fikri ve üniversite öğrencilerinin ruhban sınıfına eleştirileri artıyordu." (Watson, 2020).

çalışacak gücü bulacaktır. Fakat merkezden kayış, bireyselleşme eğiliminin habercisi ve fiilen uygulayıcısı olacaktır. Prometheusçu⁷ insan artık Tanrıya karşı çıkmayı bırakıp, fiili olarak Tanrı rolüne bürünmeyi hedef alacaktır⁸ (Tokat, 2017). İşte bu değişim, zincirlerin kırılmasını göstermekte ve insanın güç ve cesaretini ele almasını simgelemektedir.

Güven ile bağlantısına bakıldığında ise, kişinin güvensiz bir duruma düşmesi yani merkezden kenara kayması, şüpheyle beraber, zaten kutsal olanları elinde bulunduran fakat bunu yönet(e)meyen insanın, artık yönetmeye geçtiği görülmektedir. Yani kişinin en temel psikolojik ihtiyacı olan güvenin sarsılması ve artık evrenin merkezinde olmadığını bilme düşüncesi, kişiyi çeşitli sınırlarla kendi kendinin içine hapsedmiş ve topluluktan bir nebze koparak birey olma durumuna geçişini sağlamıştır. Birey olma ise, doğallığın içine hapsolan ve ona yönelik fikirler geliştiren düşünürlerce, ‘toplumun mantığı’ şeklinde idealize edilen bir ideoloji ve ahlaktan kurtulma çabasıyla, her şeyin kendiliğindenliği ve dengeliğini ortaya koymuştur. Nihayetinde, güven aracı olan Tanrı’nın yeryüzünden çekilişi, doğal olarak, insanın yeni kutsala yönelmesini, fakat modern dönemle birlikte bunun sekülerleştiğini, dolayısıyla, ikamenin yine metafizik bir kavram olan rasyonellik ve doğal düzenle değiştiği söylenebilir. Artık bu durum, zincirlerinden kurtulan insanoglunun, değerlerini ve ilkelerini kaybetmiş biçimde, yarı kör yarı topal şeklinde yeni kutsalını arayacak ve her an kendini yeniden keşfetmeye dönüşecektir (Elias, 2017).

4.BİREYİN VE KAVRAMIN KEŞFİ

İnsanın kendi doğasının dışına çıkmasıyla beraber -belki de kendisini aşan fakat doğal düzenin içine yerleşmesiyle- düşünce ve fikirlerdeki değişim, kavramlara atfedilen anlamı da değiştirmiştir. Orta Çağ’ın amaçlı insanının konum kaybı ile birlikte yeni evren modeline geçiş, kutsal kabul edilen değerlerinin belki yeniden biçimlenişi şeklinde ortaya çıkan rasyonellik değerinin elde edilmesi ile yeni bir insan modeline geçişi kazanmıştır. Bu geçiş, değerlerde, Tanrı’nın inayetinden, rasyonelliğin bağlayıcı gücüne inanan insanın dönüşümüdür. Bu durumun tek sebebi rasyonel insanın doğması olmamakla birlikte, yine de bahsettiğimiz türden bir akılcı insanın ortaya çıkmasıyla geliştiği düşünülmektedir. Yine bu durumun

⁷ Bu konuda farklı bir bakış için bkz: Nasr, Bilgi ve Kutsal, 2001, s.171-200

⁸ Devamında, Prometheusçu insanın Batı dünyasına yansımaları, bilimin, tahakküm ve güç aracı şeklinde ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

ardından gelen bireyin, sekülerleşen yaşamın teorileştirilmesi biçiminde gösterilen ikili hareket gerçekleştirdiği de söylenebilir (Elias, 2017).

Çalışmada ele alınan konu ise eski ve yeni davranışlar açısından değerlendirdiğimizde bu geçişliliğin içinden nasıl bir çözümleme ve anlatım yapılabilir sorusudur. Buradaki davranışlar, kişilerin nesnelere yönelik eylemleridir. O halde başlık altında ele alınan kavram, bir nesneye ait fikir ya da ideye karşılık gelirken, pratik yaşamdaki nesnelere adları ve insanların bu nesnelere karşı davranışlarını da göstermektedir. Yani davranışlar, toplumdaki diğer insanların duruşlarıyla veya kavramların kendi anlamlarıyla belirlenebilir. Gözden kaçırılmaması gereken yer, davranışların, toplumsal bağlamda veya bireysel anlamda ‘kavramsal’ olarak ortaya çıkmasıdır. Temel nokta ise geleneksel insanın karmaşık olmayan basit, sade, amaçlı ve belirli davranışlarından, ‘Modern İnsan’ın karmaşık ve düzensiz olan davranışlara doğru ilerleyişi sonucunda, kavramlara atfedilen anlamın ne derece değiştiğidir. Yani, tekdüze bir yaşamın çizgisinde hareket eden insan, zaman ve mekân algısını kaybederek, geleceğin belirsizliği altında, karmaşıklığa doğru sürüklenmiş ve bireyselleşmenin de etkisiyle, kavrama farklı bir rol biçmiştir. Aslında konu, geçişliliğin unsurlarını açıklamak değil, insana dair bir çözümleme arayışıdır. Bu durum, modernliğin veya kültürün hakimiyetiyle beraber, doğal olanın etkisinin kaybolmasıyla da açıklanabilir. Hepimiz doğal halimizle birer ‘hayvan’ isek, modernleşme çatısı altında, eğitilmiş hayvanlarız demektir. Yani eğitimin insanları doğal halinden koparıp, modernleşen bireyler haline getirdiği söylenebilir. Bunun gelişimi, kalabalığın, toplum olarak bir görülmesinden, birey olarak tane tane gözükmeye geçişin sonucu olarak görülebilir. Her birimizin bir birey olduğu fark edilince, kavramların kendi içsel değeri oluşmaya başlamıştır. Kalabalığın toplum olarak görüldüğü yerde ise, yanlış yapmanın doğru olmadığını söylerken, bunun gerekçesi havada kalmaktadır. Şöyle ki; ‘Bunu yapmamalısın’ ‘Neden?’ ‘Çünkü yapmasan daha iyi olur’ ‘Peki bu kim açısından daha iyi olur?’ ‘Tabi ki diğerleri açısından.’ Buradaki durum şudur, insan davranışları, rahatsız ediciliğini, diğerlerinin düşüncesinde kazanır ve öteki açısından rahatsız edici bir durumun sebebi, diğerlerini ‘rahatsız etme’ eylemidir. Bu eylem ise bir sonraki aşamada utanılıp, sıkılıp ötelenmiş bir davranışa dönüşecektir. Yine bu sıkılma, öteki insanın varlığından kaynaklanmaktadır. Yani davranış değişikliğinin veya utanma duygusunun yaratıcısı, utanılan kişiyle ortaya çıkmaktadır (Cündioğlu, 2023).

Bu dönüşüm şuraya varmıştır; davranışların, öteki insanların varlığının sebebinden dolayı utanılacak bir durum olarak görülmesinden, kavramların kendi anlamlarının yine kendi içlerindeki anlamlarla, yani kendisi yine kendisinin ereği olmaya dönüşmüştür. Bu da bireyin keşfiyle doğru orantılıdır. Birey keşfedilerek, kavramların değer yüklü anlamları ortadan kaldırılmış ve pozitivist bağlamda olgulara dönüştürülerek, kendi içlerinde doğru veya yanlış olmaya başlamıştır. Bugün, ‘yapmamalısın’ın sebebi, diğerlerini rahatsız ettiği için -yani değersel anlamda- değil, kendi -olgusal- değeri olarak anlamlıdır. Bu ise, toplumun geri çekilişiyle, tanrının doğadan geri çekilişi arasında bağlantı olduğunu gösterir. Nihayetinde, Tanrı’nın doğallığının kayboluşu ise kültürü ortaya çıkarmıştır.⁹

Son tahlilde, tanrının yeryüzünden çekilmesiyle beraber rasyonel insanın doğuşunun temeli olarak görülen Orta Çağ insan modelinin değişimi, güç ve cesaretini eline alarak, aynı zamanda da yine ‘her şey herkes içindir’ sloganından ‘her şey birileri içindir’ sloganına indirgenen bir tavırla, bencilliğin temellerini atmış, aslında Tanrı’nın inayetine sığınan biriyken farkında olmadan doğal düzenin içine hapsolmuştur. Tıpkı Bentham’ın Panoptikonu gibi, gözlemlenen somut güçten kurtularak, aynı zamanda kendi kendinin belirleyicisi olarak, varlığı soyut olan ama kuşku duyulmayan bir başka güce, görünmez ele bağlanmıştır. İşte bu insan modelindeki büyük değişim ve dönüşüm, tek tanrılı modelden (Monoteizm) iki tanrılı modele (‘Görünmez El’ ve Rasyonellik) geçişin göstergesi-olmuştur.

5. ‘GÖRÜNMEZ EL’ VE TOPLUMSAL DENGE: İNSANA BİÇİLEN YENİ KONUM VE ROL

Kendisini toplumun içinden kurtaran insan, nihayetinde doğal veya hayvani olanın içine sığınmak isteyecektir. Bu çağlar arası geçişlilikteki insan serüveninin modellenişini, iktisat ve toplum çerçevesinde temellendiren iktisatçı¹⁰ insanın toplumsal oluşundan bireye kayışını ‘gömülülük’ kavramıyla açıklamaktadır. Bu kavramda, insan, ekonomi ve sosyal ilişkiler ağı içerisinde, birinin ötekine gömülü oluşuyla beraber, sosyal veya ekonomik bir varlığa dönüşecektir. Bu ikili ilişkinin

⁹ Burada şöyle diyebiliriz; tanrının bir ‘toplumsal baskı’ olarak etkisinin kaybolmasıyla, Rönesans insanının keşfedilmesi ve baskının azalması. Orta Çağ’da her insanın bir amacı vardır. İnsan amaçlı olarak doğmuştur ve dolayısıyla insanlar birbirlerine bağlıdır. Rönesansla beraber özellikle içsel imanın keşfiyle, kolektivist anlayıştan uzaklaşma ve artık ‘kavramların’ değerlerinin veya anlamlarının, insanlarla sınırlı kalmayıp, kendi içsel değer veya anlamlarını kendiliklerinde barındırması (Watson, 2020).

¹⁰ Karl Polanyi (1886-1964)

ekonomik davranışları, ekonominin sosyal ilişkilere gömülü olduğu durumda, karşılıklılık ve yeniden dağıtım ilkesi; sosyal ilişkilerin ekonominin içine gömülü olduğu durumda da değişim ilkesidir. Nihayetinde ‘Büyük Dönüşüm’ gerçekleşecek ve toplumların genel çıkarları, bireylerin genel çıkarlarından daha önemliken durum tersine dönecektir. (Polanyi, 2021)

Bu dönüşüm çerçevesinde, insan da iktisat içerisinde ‘Homo-Economicus’ modelini almasıyla beraber, değişim ilkesinin devindiricisi niteliğinde bir güce, doğal düzene ihtiyaç duyacaktır. Merkezden çevreye itilen insanın Tanrının özelliklerini alması, bu doğrultuda bireyin kendini keşfetmesi ve dışardaki gücü yıkıp, kendi kendinin Tanrısına dönüşmesi, nihayetinde bir rasyonellik altında ‘Görünmez El’e sığınacak ve son düzlemde toplumun kendisine dokunmasını isteyecekti. Bildiğimiz anlamdaki ‘Görünmez El’e dönüşüm ise, bireycilik ve doğallıkla bağlantılı bir şekilde ilerleyip, yine insan modelinde bir değişmeye işaret edecektir. Bunun en doğru şekilde tanımlanışı, doğal hukuk kavramıyla yapılabilir. (Savaş, 2007)

Orta Çağ’da doğallığın zorunluluğa karşılık gelmesi, sosyal ilişkilerin hala baskınlığının geçerli olduğunu ve henüz Homo-Economicus’un meydana gelmediğini göstermiştir. Bu zorunluluk, Thomas Aquinas’ın doğal ve beşerî hukukunda daha açık bir şekilde gösterilebilir. Ona göre, “Doğal hukukun esası, insan şuuru tarafından tanınan nizamdır. Bu nizam ilahi aklın insan üzerindeki aksi ve izidir. Aklın vazifesi ise bu nizamı yaratmak değil, keşfetmektir.” (Yıldırım, 2021 s.381). Bu doğal hukukun gücünün altında belirlenen insan modeli, doğal olarak Tanrı inayetine sığınan, vahiyssel/kitabi bilgileri temel ilke edinen ve kendi dışında yer alan bir gücün kuvvetine boyun eğen modeldir. Fakat, modern dönemle birlikte, kişisel çıkarın özgürce takibi sunulacak¹¹ bireycilik ve aklın ön plana gelişiyle, insan, Tanrı’nın gücünün altından sıyrılıp, doğal düzen içine hapsolacak ve buna uygun yasaları gereksiz bulacaktır.¹² Nihayet fizyokratlara gelindiğinde, Quesnay, ‘Doğal düzene uygun yasalar gereksiz olacaktır; doğal düzene uyumsuz yasalar ise uzun dönemde doğal düzen tarafından reddedilecektir’ diyecektir (Savaş, 2007).

¹¹ John Locke (1632-1704)

¹² Buradaki kırılma, ‘doğal hukuk’ kavramının da kendi içinde değişimiyle beraber, önceleri belli bir güçten geldiğine inanılan düzenin, artık bir müdahaleye gerek olmadan, kendiliğinden dengeye gelen sürece dönüştüğünü söyleyebiliriz.

Fakat, Tanrının yeryüzünden çekilişi, Skolastik Düşüncenin gerilemesi ve ahlak filozoflarının bu alanlarda tartışması, doğal hukuk kavramına bakışı değiştirmiştir. Artık, efendinin veya gücün değiştiğini ve kendiliğinden dengeye gelen bir serbest piyasa inanışının geldiği söylenebilir. Nitekim 1758 yılına geldiğimizde, Smith, doğanın insan üzerindeki olumlu etkilerinden bahsederken, konu bölüşüm sorununa geldiğinde ise “Dünya, üzerinde yaşayanlar arasında nasıl bölüşülecekse zengin de görünmez bir el sayesinde ve bilmeden her bir şeyi insanlar arasında aynı şekilde bölüştürür” diyerek, görünmez gücün toplumsal sonuçlarını ortaya koymuştur (Smith, 2020). Smith, insanları birbirine bağlı bir şekilde tutan ‘Görünmez El’i ‘egoizmi’ andıran bir kaynaktan değil, öz sevgiden (self-love) kaynaklanan tanrısal bir güçten geldiğini söyler. Bu anlamda iş bölümünün doğmasına sebep olan ‘sempati’ ilkesi, güdüsel, dolaylı olarak da tanrısaldır. Tanrısal olan ve bireysel ahlaktan toplumsal harmoniyi sağlayan bu güdü ise bireysel egoizmden değil, öz çıkara dayanan öz sevgiden kaynaklanmaktadır. Nitekim ‘Milletlerin Zenginliği’nde Smith bu durumu şöyle açıklamıştır:

“Yemeğimizi kasabın, biracının ya da fırıncının iyilikseverliğinden değil, kendi çıkarlarını kollamaktan bekleriz. Onların insan severliğine değil, öz sevgilerine (self-love) sesleniriz.” (Smith, 2016)

‘Doğal hukuk’ anlayışının değişimi, gücün Tanrıdan, doğanın kendisine inmesiyle ve insanın bir şekilde bu düzenin içine yerleşmesi, nihayetinde korumacı politikaların gerekliliğini de göstermiştir. Artık, müdahaleci düzenin önemi ön plana çıkarken, siyaset kuramcılarının da hükümete, bireysel özgürlük lehine olmak üzere meşruiyet kazandırma çabasını ve onu sınırlayacak bir temel arayışına gitmesini gerektirmiştir (Bix,2004). Burada artık, kendiliğinden işleyen düzene karşı, dezavantajlı kişilerin ezilmemesine dair bir refah devleti anlayışı da temellenmeye başlayacaktır. Nitekim, 1930 ve 1940’lı yıllarda özellikle Keynes tarafından geliştirilen refah devleti anlayışı yine onun ‘doğal özgürlüğe’ karşı gelmesiyle daha iyi anlaşılmalıdır (Gül, 2004). Keynes’e göre, “Bireyler, ekonomik faaliyetlerinde, yerleşik bir doğal özgürlüğe sahip değildi. Dünya, kişisel ve toplumsal çıkarların her zaman örtüreceği şekilde yukarıdan yönetilmekte de değildir.” (Robinson, 2022). Sonuç olarak, farklı güçlerin esiri olan insan, her zaman karşıt bir müdahaleyle savunmaya geçmiş ve tıpkı Polanyi’nin çifte

hareketi¹³ gibi, doğal düzen ve müdahaleci politikalar şeklinde eş zamanlı bir süreç izlemiştir (Gül, 2004).

İnsanın, daha önceki paragraflarda ele alınan dönüşümüyle bireyselleşme ve rasyonelleşme çabası, yine insanın doğal içgüdüleriyle eş zamanlı gelişerek, denildiği şekilde, bireyselliğin lehine bir gelişme yaşatarak, ‘Görünmez El’i yaratmış ve yine bireyi merkeze alarak, toplumun da bu bireyselleşmeden pay alacağı göz önünde bulundurulmuştur. İşte bu doğallığa bakış açısının tarihi seyri içine hapsolmuş insan, davranışlarından kendini kurtaran ve özgürlüğüne ulaşan fakat bu durumda sıkışıp arafta kalan insanlığın tarihidir. Kurtuluş, dekorun aynı, oyuncuların değiştiği bir sahnede, Tanrının olduğu doğal düzenden, rasyonelliğin olduğu doğal düzene geçiş ile aynıdır. Artık, ‘Görünmez El’ aracılığıyla, bireylerin kendi kendine yeterli olması, toplumsal refahı da arttıracak ve devletin bu sürece müdahale etmesine gerek olmadan, toplumsal uyum sağlanmış olacaktır (Gül, 2004).

6.SONUÇ

İnsanlık, her dönemin kendi tarihi seyri içerisinde yer alan ideolojik ve ahlaki düşüncelerden etkilenmiştir. Bu etkilenme, belli bir tarihe kadar, her zaman dengede kalma çabasında bir ileri bir geri gitmiştir. Fakat değişim ve dönüşüm hızının artması, insanlığın davranış ve fikirlerindeki hızı da arttırmıştır. Bu hızla beraber değişim öyle bir noktaya gelmiştir ki, insan, en idealize edilen biçimiyle sunulmaya kadar gidilmiştir. İşte bu merkezden ayrılan ve agresifleşen insan, kendini ve dolayısıyla kavramları keşfetmesiyle beraber, uç sınırlara ulaşmıştır. Artık elimizde, her zaman bir dengeye varma çabasında olan insanın bozulmasıyla ortaya çıkan, gerçeklikten kopuk ve en uç noktalarda yaşayan otistik insan vardır.

Bu insan, ilk olarak teorilerde yıllarca kabul edilen bir durumun hayal kırıklığıyla beraber, Kopernik devrimiyle merkezden çevreye ya da köşeye itilmesiyle ve kendisini yöneten gücün özelliklerini -amoral, ahistorik ve apolitik- kendisine almasıyla, içten içe bildiği fakat her zaman baskıladığı Tanrının rollerini kuşanmıştır. Bu kuşanış, ürkekçe bir yaklaşımla ve her zaman eleştirinin odak noktası olması rolüyle, aynı zamanda kendisine yeni efendi yaratma haykırışıyla

¹³ Polanyi, ‘Büyük Dönüşüm’ adlı kitabında, liberal ekonomiyle, sosyal korumanın eş zamanlı ilerlediğini söylemektedir.

beraber ilerlemiştir. İlerleyiş, nihayetinde, Tanrının yeryüzünden çekilişiyle eş zamanlı olarak ve bireyin kendi kendini keşfetmesiyle beraber, idealize edilen insan biçimine, yani, ‘Homo-Economicus’a varmıştır. Bu rasyonel insanın, bir gereksinim olarak duyduğu doğal düzen ise, onun yeni belirleyicisi olmuştur.

Bireyin keşfi ise, kendini uç noktalara yerleştiren insanın sürecidir. Doğal düzene hapsolan ve her türlü şeye rasyonellik gücüyle erişebileceğini düşünen insan, kendi kendinin değerini yücelterek, ‘en iyiye ulaşma’ çabasında sürekli ‘en iyi tercihler’ yapabileceğini söyleyerek, en uç noktaya ulaşmaya çalışmıştır. Fakat bireyin keşfi, tıpkı modernliğin irrasyonelliği şeklinde bir düşünüş veya ezilmişliğin haykırılarıyla ortaya çıkan tepki niteliğinde devrimle, kendiliğine veya doğaya dönüşünü istemiştir. Bu dönüş, bireysel özgürlüklerin daha da yeşertilmesini isteyen liberallerin sesleri veya doğal düzen içine hapsolmuş dezavantajlıların takıntıları olabilir. Çaba, iki durum için de atılmış ve bu durumu refah devletlerinin doğuşu izlemiştir. Son aşamada ise, geleneksel insanın, Tanrı’nın niteliklerini benimseyip, bireyselleşmeyi ele alması ve ‘Modern İnsan’ın konum kaybı ile denge arayışı, yeni bir alem tasavvuru, yani, doğal düzeni ortaya çıkarmış fakat idealize edilen bu insanın her zaman ‘gerçek insan’ ile karşılaşması, doğal düzen durumuna izin vermemiştir.

Son tahlilde, önceki paragraflarda anlatılan iki farklı insan modelinin niteliklerini belirleyebiliriz. Dünya merkezli evren modelindeki insan, basit, sade ve amaçlıdır. Onun için dünya, varlığın merkezinde yer aldığından, dolayısıyla kendisi de dünyanın merkezinde olduğundan, güvencedir ve her zaman sırtını dayadığı bir tanrısı vardır. Yine o, kendi benliğini yitirdiği toplumun yalnızca bir üyesi olduğundan, bireysel olmaktan uzaktır. Toplumun ön plana çıktığı bu geleneksel insan modelinde, doğal olarak kavramların değerleri de diğerlerine ne hissettirdiğiyle belirlenir hale gelmiştir. İktisadi bağlamda ise, değerler dünyasının yer aldığı, normatif ekonomi içinde yer almaya başlamıştır. Geleneksel insan modelinin antitezi şeklinde incelediğimiz ‘Modern İnsan’ karışık ve amaçlıdır.¹⁴ İncelediğimiz devrimden sonra konum kaybı yaşayan insan, tanrının rollerini kaparak, akla sarılmıştır. Yeni alem tasavvuruyla güneş merkezli evren modeline geçen insan, şüpheci olmaya ve çevresine eleştirel gözle bakmaya başlamıştır. Yeni bilimsel insan modelinde artık, kavramların değerleri de kendi içlerinde anlam

¹⁴ Buradaki amaçlı insan, yöntembilimsel bireyciliğin içerisinde yer alan rasyonel, tam bilgiye sahip ve gelecek hakkındaki kararlarını optimal düzeyde gerçekleştiren tipi anlatmaktadır. Oysa geleneksel insanın amaçlılığı, doğuştan ve tanrı tarafından yüklenilmiş, önsel olarak ne yapacağı belirlenmiş farklı bir model sunmaktadır.

taşımaya başlamış ve kavram bireyden bağımsız hale gelmeye başlamıştır. Nihayetinde, evrimsel değişimin yer aldığı bu süreçte, devrimsel bir dönüş gerçekleşmiş ve huzurlu yaşamdan, huzursuz bir yaşama geçilmiştir.

YAZARLARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar çalışmaya ortak katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Bix, B. H. (2004). Doğal Hukuk: Modern Gelenek. Hukuk Fakültesi Dergisi, 291-343.
- Cündioğlu, D. (2023). Mimarlık ve Felsefe. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Demir, Ö. (2019). İktisat Metodolojisi. Bursa: Sentez Yayınları.
- Dürüşken, Ç. (2021). Antikçağ Felsefesi. Alfa Yayınları.
- Elias, N. (2017). Uygarlık Süreci Cilt 1. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ester Biton, R. (2017). İktisadın Unuttuğu İnsan. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Genç, S. Y. (2018). Görünmez El'in Modern Yaklaşımları. Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler'de Akademik Araştırmalar - V, 181-194.
- Gül, S. S. (2004). Sosyal Devlet Bitti, Yaşasın Piyasa! İstanbul: Etik Yayınları.
- Maslow, A. (2021). İnsan Olmanın Psikolojisi. İstanbul: Kuraldışı Yayınları.
- Mill, J. S. (2021). Faydacılık. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Nasr, S. H. (2002). Bilgi ve Kutsal. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Polanyi, K. (2021). Büyük Dönüşüm. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Robinson, J. (2022). Ekonomi Felsefesi. İstanbul: MediaCat Kitapları.
- Russell, B. (2021). Etik, Toplum, Siyaset. İstanbul: Say Yayınları.
- Sarfati, M. (2008). Görünmeyen El Metaforu. Ekonomik Yaklaşım, 29-71.
- Savaş, V. F. (2007). Varsayalım Ki İktisat. İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Schumpeter, J. A. (2022). Kapitalizm, Sosyalizm, Demokrasi. Alter Yayıncılık.
- Smith, A. (2016). Milletlerin Zenginliği. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Smith, A. (2020). Ahlaki Duygular Kuramı. İstanbul: Pinhan Yayınları.
- Tokat, L. (2017). Modern Batı Dünya Görüşünün Tanrı ve İnsan Tasavvuru Açısından Tahlil ve Eleştirisi. Bilimname Dergisi, 121-143.
- Watson, P. (2020). Fikirler Tarihi. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Yıldırım, Ş. (2021). Thomas Aquinas'tan Orhan Münir Çağıl'a Teolojik Tabii Hukuk. Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, 379-398.
- Yılmaz, F., & İşler, O. (2011). İktisadi Felsefeyle Düşünmek. İstanbul: İletişim Yayınları.

-ARAŞTIRMA MAKALESİ-

GÜÇ ZEHİRLENMESİ

Kamu Tercih, Politik Psikoloji ve Politik Psikiyatri Perspektiflerinden Mutlak Siyasi Gücün Psikopatolojisi*

Coşkun Can AKTAN¹

Prof.Dr.

Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

E-mail: ccan.aktan@deu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-4294-2314

Öz

Güç zehirlenmesi olgusunun ortaya çıkmasında sınırsız ve genellikle kontrol edil(e)meyen siyasi güce sahip olmak önem taşır. Makama, mevkiye, otoriteye karşı istek ve arzusu olan bir siyasi lider eğer uzun süreli ve kalıcı mutlak siyasi güce sahip olursa ve arka planda da doğasında (yaradılışında) bazı karanlık kişilik özellikleri saklıysa bu durum etkisini göstererek “güç zehirlenmesi” adı verilen bir olguyu ortaya çıkarabilir. Hele ki, siyasi liderin partizanlar ve millet tarafından ilahlaştırılması sözkonusu olduğunda hubris lider gerçeklikle temasını tamamen kaybederek bir zehirli lidere dönüşebilir. “Zehirli siyasi liderlik” iktidarda bulunan haris ve hubris bir siyasetçinin zafer sarhoşluğuna ve güç zehirlenmesine yenik düşmesi neticesinde mutlak iktidarını kalıcı hale getirme maksadıyla herestetik sanatını icra ederek her türlü makyavelist araçları ve siyasi manipülasyon yollarını fütursuzca ve zalimane şekilde kullanması anlamına gelir.

Anahtar Kelimeler: Mutlak Güç, Kalıcı İktidar, İktidar Hırsı, Kazanma Etkisi, Siyasi Düzenbazlık, Gücün Psikopatolojisi, Güç Zehirlenmesi, Zehirli Siyasi Liderlik

* Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

¹ **Sorumlu Yazar:** ccan.aktan@deu.edu.tr

Atf (APA): Aktan, C. C. (2024). Güç Zehirlenmesi: Kamu Tercih, Politik Psikoloji ve Politik Psikiyatri Perspektiflerinden Mutlak Siyasi Gücün Psikopatolojisi. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 16 (2): 89-110.

Alan Tanımı: Kamu Yönetimi, Kamu Tercih, Siyaset Bilimi

The INTOXICATION of POWER

Psychopathology of Absolute Political Power From the Perspectives of Public Choice, Political Psychology and Political Psychiatry

Abstract

Having unlimited and often uncontrolled political power may reveal the phenomenon of intoxication of power. If a political leader, who has a desire for long-term and permanent “absolute” political power, then his personality traits (narcissism, Machiavellianism and psychopathy) might show their effects and cause a situation called "intoxication of power." Especially the hubris leader may completely lose touch with reality and turn into a toxic leader due to deification of the leader by partisans and the people. “Toxic political leadership” refers to an ambitious incumbent political leader who uses all kinds of machiavellian tools and political manipulation via the art of heresthetics recklessly and cruelly with the aim of perpetuating his/her absolute power.

Key Words: *Absolute Power, Perpetual Power, Ambitious for Power, Winning Effect, Political Knavery, Psychopathology of Power, Intoxication of Power, Toxic Political Leadership*

JEL Codes: *D72, D74, D78, H83, K16*

İ.GİRİŞ

“İnsanoğlu her çağda aynı yemlere yakalanır: Aynı numaralar defalarca oynanır, aynı tuzaklara tekrar düşülür. Popülizmin ve milliyetçiliğin zirveleri hâlâ iktidara ve tiranlığa giden çiğnenmiş bir yoldur;”²

David Hume

Tiranlık, zorbalık ya da despotizmin karanlık tarihini araştıranlar ve bilenler İskoç aydınlanmasının mümtaz düşünürlerinden birisi olan David Hume’un bu sözünün kıymetini mutlaka takdir ederler. Otoriter ya da totaliter rejimler ya da başka bir ifadeyle otokrasi her çağda aynı sinsi ayak oyunlarına ve aynı numaralara başvurur; millet de bu oyunlara gelir ve sonunda tuzağa düşerek kendini kapana kısırmış olur.

Tiranlığa giden çiğnenmiş yolun hikâyesi kısaca şöyledir. Bir “*haris*” adam çıkar, iktidar yolunda kendine bir yer arar. Karizması, hitabeti, cesareti ile milletin sevgisini kazanır. Milletin adamı olduğunun farkına varan adam iktidarda daha fazla kalma yolunun hem babacanlık hem de yeri geldiğinde despotluktan geçtiğini kısa zamanda anlamış olur. İyiliksever despotluk, müşfik diktatörlük, korku ve şefkatin bir arada harmanlandığı babacan siyasi liderlik (paternalizm) ve milletin hoşuna gidecek bedava hizmetler ve menfaatler (popülizm) kısa zamanda meyvelerini verir. Cahil kalabalığın sevgisini ve desteğini kazanan adam sandıktan da zaferle çıkar. Bir sandık kapanır ve bir diğer sandık açılır. Sandık demokrasısından milletin rızası ve onayı bir kez daha çıktığında haris ve hubris kişilik özellikleri siyasi lideri her ne pahasına olursa olsun iktidarda kalma mücadelesine (Makyavelizm) sevk eder. Siyasi ihtiras ve siyasi kibir (narsisizm) daha sonra güç zehirlenmesine neden olur. Zafer sarhoşluğu ilk olarak siyasi liderin vücudunda etkisini gösterir. Testosteron seviyesini yükseltir; bunu dopamin etkisi izler. Güç, kazanma, testosteron ve dopamin döngüsü siyasi liderin beynindeki işlevleri bütünüyle değiştirir. Mutlak güç ve yetkilerle iktidarını pekiştirmiş olan haris ve hubris adam adeta bir güç ve zafer sarhoşluğunu yaşayarak siyasi narsisizmin en üst basamaklarına doğru yükselir. Cahil kalabalığın teveccühü, alkış sesleri, etrafındaki destekçilerinin iltifatları, yağcılık

² Orijinal metin: “*Mankind are, in all ages, caught by the same baits: The same tricks, played over and over again, still trepan them. The heights of popularity and patriotism are still the beaten road to power and tyranny.*” Hume 1889 (1987). Online erişim için bkz. Online Library of Liberty, <https://oll.libertyfund.org/title/hume-essays-moral-political-literary-lf-ed>

ve yaltakçılık güç sarhoşluğu altındaki adamı zıvanadan çıkarır. Leviathan'ın sırtında kılıç sallayan iyiliksever despot, karşısında duran ve kendisine muhalif olan her kimse onları ortadan kaldırmak için elinden gelen her şeyi yapar. Hubris karakter “*nemesis*” kişilik özellikleri ile buluşur; mutlak güce sahip olan adam acımasızca muhalifleri cezalandırır; intikam duygusu depreşir ve kendisine ihanet ettiğini düşündüğü eski dostlarını yok etmeye çalışır. Haris ve hubris adam iktidarını kalıcı hale getirmek için her yola başvurur. Onun için iktidar mücadelesinde her yol doğru ve mubahtır artık... Popülizm ve paternalizmin kendini taşıdığı zirvede kalmak isteyen haris ve hubris adam sadece siyasi manipülasyon içeren hukuki yolları değil, hukuk-dışı tüm yol ve yöntemleri de uygulamaktan çekinmez. İyiliksever despotun gücü her alana yayılır ve devletin tüm temel kurumları tek tek ele geçirilir. Cebir kuvvetini elinde tutan asker ve polis onun emrindedir; yargıçlar mahkemelerde iyiliksever despotun menfaatine uygun kararlar alırlar ve muhalifleri en ağır cezalara çarptırmaktan geri durmazlar; devletin tekelindeki televizyonlar otokrasinin devamına uygun şekilde yayın yaparlar; özel medya kuruluşları baskı ve korku dolayısıyla tarafsız ve bağımsız yayın yapamazlar ve belki de bir süre sonra otokrasinin arka bahçesi olan plütokratlar tarafından satın alınarak iyiliksever despotun iktidarının devamına hizmet ederler. Dijital çağda geleneksel partizanlık da kılık değiştirir, satın alınmış ya da kiralanmış klavye askerleri (siyasi troller) muhaliflere karşı karalama, aşağılama ve linç kampanyaları yürütürler. Bütün bunların hepsi iktidar ve menfaat uğruna yapılan herestetik sanatının parçalarıdır. Paternalizm ve popülizmle beslenen Makyavelizm siyaseti haris ve hubris siyasi lideri çok yükseklere taşır. Fakat insanoğlunun kendi planlarının dışında bir de Nemesis'in planı vardır. Nemesis çok yukarılardan Hubris'in yaptıklarını izler ve zamanı geldiğinde öngördüğü cezayı yürürlüğe koymak için bekler. Bu belki biraz zaman alsa da er geç olur. Tıpkı İkarus gibi kanatlarındaki balmumu eriyen hubris siyasi lider bulunduğu yükseklikten düşmeye başlar ve bu onun hazin sonu olur. İnsanoğlunun güç ve iktidara olan aşırı hırs ve bağımlılığının hikâyesi ya da efsanesi böyledir.

Yukarıdaki kurgunun esasen politikayı ve siyaset felsefesini geleneksel siyaset biliminden farklı bir şekilde ele alan kamu tercihi (public choice) perspektifine dayalı olduğunu ve bu çalışmada da kamu tercihi perspektifinin esas alındığını burada not etmekte yarar görüyoruz.³

³ Kamu tercihi teorisi konusunda detaylı bilgi için bkz. Aktan, 2019.

II. MUTLAK SİYASİ GÜCÜN PSİKOPATOLOJİSİ: GÜÇ ZEHİRLENMESİ ve ZEHİRLİ SİYASİ LİDERLİK

“Kibir üzerinde bir kontrol olmadığında bir tür deliliğe giden yolda bir adım daha atılır: (...) modern insanın eğilimli olduğu güç zehirlenmesi. Bu güç sarhoşluğunun zamanımızın en büyük tehlikesi olduğuna ve (...) büyük bir toplumsal felaket tehlikesini artırdığına ikna oldum.”⁴

Bertrand Russell

Güç zehirlenmesi (the intoxication of power) olgusunun ortaya çıkmasında sınırsız ve genellikle kontrol edil(e)meyen bir büyük siyasi güce sahip olmak önem taşır. Makama, mevkiye, otoriteye karşı istek ve arzusu olan bir siyasi lider eğer uzun süreli ve kalıcı mutlak siyasi güce sahip olursa⁵ ve eğer doğasında bazı kişilik özellikleri (narsisizm, Makyavelizm ve psikopati) saklıysa bu durum etkisini göstererek “güç zehirlenmesi” adı verilen bir olguyu ortaya çıkarabilir.⁶ Hele ki, siyasi liderin partizanlar ve millet tarafından ilahlaştırılması sözkonusu olduğunda hubris lider gerçeklikle temasını tamamen kaybederek bir zehirli lidere dönüşebilir. Zehirli siyasi liderliği (*toxic political leadership*)⁷ şu şekilde tanımlamanın uygun olacağını düşünüyorum:

⁴ Russell, 1967: 828.

⁵ Mutlak siyasi güç ve yozlaşma konusunda bir çalışmamız için bkz. Aktan, 2024b.

⁶ Owen’e göre hubris sendromu ile güç zehirlenmesi arasında çok yakın bir ilişki bulunmaktadır. Bkz. Owen, 2012. “Güç zehirlenmesi” (the intoxication of power) konusunda şu editoryal kitaba bakınız. Garrard & Robinson, 2016. Güç zehirlenmesi olgusuna ve sözkonusu patolojik sorunlara değinen bazı çalışmalar için ayrıca bkz. Garrard et all. 2014; Garrard, 2017; Ghaemi, Liapis and Owen, 2016; Ginneken, 2014; Goldman, 2010; Canguilhem, 1989; Blaug, 2014. Yıkıcı liderlik ve ortaya çıkardığı psikolojik hastalıklar konusunda bkz. Ghaemi, 2017; Kets de Vries, 1989, 2013; Padilla & Hogan and Kaiser, 2017; Trivers, 2013. Siyasi hubris sendromu konusunda detaylı bilgi ve literatür konusunda bkz. Aktan, 2024a.

⁷ “Zehirli siyasi liderlik” kavramı siyaset biliminde yaygın olarak kullanılan bir kavram değildir. Organizasyon ve yönetim literatüründe “zehirli liderlik” (toxic leadership) kavramı sıklıkla kullanılmaktadır. Bu başlık altında konuyu inceleyen bazı çalışmalar için bkz. Whicker, 1996; Reed, 2004; Lipman-Blumen, 2005, 2012; Gondolfi & Stone, 2022; Padilla et.all. 2017. Organizasyon ve yönetim literatüründe zehirli liderlik kavramını ilk kullananlardan biri muhtemelen Marcia Lynn Whicker olmuştur. Whicker 1996 yılında *Zehirli Lider* adını taşıyan bir kitap yayınlamıştır. Blake E. Ashford 1994 yılında kaleme aldığı bir çalışmada suistimalci/istismarcı liderliği “küçük tiranlık” (petty tyranny) olarak adlandırmıştır. Bkz. Ashforth,1994. Kanaatimce “küçük zorba” (petty tyrant) devlet gibi devasa organizasyonlar için eksik bir terminolojidir; zira siyasette güç ve yetki istismarı çok daha büyük boyutlardadır. Türkiye’de bilebildiğimiz kadarıyla bugüne değin siyasi zehirli liderlik konusunda bir çalışma yapılmamıştır. Ülkemizde zehirli liderlik konusu sadece özel organizasyonlarda

“Zehirli siyasi liderlik” iktidarda bulunan haris ve hubris bir siyasi liderin zafer sarhoşluğuna ve güç zehirlenmesine yenik düşmesi neticesinde mutlak iktidarını kalıcı hale getirme maksadıyla herestetik sanatını icra ederek her türlü makyavelist araçları ve siyasi manipülasyon yollarını fütursuzca ve zalimane şekilde kullanması anlamına gelir.

Yukarıda yaptığım tanım çerçevesinde zehirli siyasi liderliğin başlıca unsurlarını ya da özelliklerini şu şekilde özetleyebileceğimizi düşünüyorum:

- Zehirli siyasi lider haris karaktere sahiptir.
- Siyasi hırsa yani haris bir kişiliğe sahip olan liderin aynı zamanda hubris kişilik özellikleri de genlerinde ve ruhunda saklıdır.
- Haris ve hubris siyasi lider mutlak ve kalıcı bir siyasi güce sahip olduğunda “kazanma etkisi”nin⁸ tetikleme neticesinde kendisini “güç zehirlenmesi” adı verilen ruhsal durum içerisinde bulabilir.
- Güç zehirlenmesi bir süre sonra “bağımlılık etkisi” yaratır.
- Siyasi lider gerçeklikle temasını tamamen kaybederek mutlak iktidarını kalıcı hale getirme maksadıyla herestetik sanatını⁹ icra etmeye başlar.
- Siyasi lider iktidarda kalmak için her türlü makyavelist araçları ve siyasi manipülasyon yollarını en ağır biçimde uygulamaya başlar.
- Siyasi düzenbazlık yollarını kullanarak iktidarı ele geçiren zehirli siyasi lider suistimalci/istismarcı ve yıkıcı/tahripkar davranışlar ve tutumlar sergiler.

Özetle, zehirli siyasi liderliğin ortaya çıkması ve gelişmesinde mutlak güç, tekrar kazanma etkisi, iktidar hırsının pekişmesi ve bağımlılık etkisi yaratması, siyasi hubris sendromu, güç zehirlenmesi gibi olgulardan söz edilebilir.

Zehirli siyasi liderliği ortaya çıkaran, tetikleyen, tanımlayan/betimleyen muhtelif unsurlar söz konusudur. Mutlak güç, güç istismarı, manipülasyon; otoriterlik, (zorbalık, despotluk, tiranlık vb.); kibir, kendini üstün görme, büyüklük sanrısı, agresif narsisizm; popülizm, paternalizm, milletçilik, dincilik, ahlakçılık; amaca

(firmalarda/işletmelerde) “toksik liderlik” adıyla inceleme konusu yapılmıştır. Hemen tüm araştırmalarda İngilizce’de “toxic” kelimesi karşılığı olarak kullanılan “toksik” kelimesinin biz doğru bir kullanım olmadığını düşünüyoruz. “Toxic” kelimesinin Türkçe karşılığı bulunmaktadır; “zehirli”, “yıkıcı” vb. kelimelerinin kullanılması daha uygundur.

⁸ “Kazanma etkisi” konusunda bkz. Robertson, 2012, 2017.

⁹ Herestetik sanatı konusunda bkz. Aktan, 2022.

ulaşmak için her türlü yol ve yöntemleri kullanma (Makyavelizm); muhalifleri cezalandırma, intikam ve saire bunlar arasında sayılabilir. Zehirli siyasi liderlik konusunun anlaşılması için incelenmesi ve irdelenmesi gereken başlıca unsurlar ve kavramlar bunlardır.¹⁰ (Şekil-1)

Şekil-1: Zehirli Siyasi Liderlik: Terminoloji
(Zehirli Siyasi Liderliği Ortaya Çıkaran, Tetikleyen,
Tanımlayan/Betimleyen Başlıca Unsurlar ve Kavramlar)

© C.C.Aktan

Zehirli siyasi liderliğin ortaya çıkmasında ilk aşama ve belki de en önemli unsur siyasi liderin mutlak güce sahip olmasına olanak sağlayan bir ortamın bulunmasıdır. Lord Acton'un ünlü "*güç yozlaşmaya eğilimlidir ve mutlak güç kesinlikle yozlaştırır.*"¹¹ sözü asla akıllardan çıkarılmamalıdır. Mutlak güç sonuçta güç suistimali, güç istismarı, yozlaşma, yolsuzluk, kayırmacılık ve kollamacılık

¹⁰ Zehirli siyasi liderliği ortaya çıkarıcı, tetikleyen, tanımlayan/betimleyen muhtelif unsurlar ve kavramlar konusunda burada ayrıntılı açıklamalar yapılmasına gerek duyulmamıştır. Bizim bu saydığımız kavramlar siyaset bilimi, siyaset felsefesi ve kamu tercihi disiplinleri içerisinde çok ayrıntılı olarak incelenmiştir. Araştırmacıların bizim çizdiğimiz bu yol üzerinden ilerleyerek ilave katkılar sunmalarını temenni ediyorum.

¹¹ "*Power tends to corrupt, and absolute power corrupts absolutely.*", Lord Acton, A Letter to Mandell Creighton (5 April 1887). Bkz. Acton, John. Historical Essays and Studies. Macmillan, 1907. Online Erişim: Online Line of Liberty, <https://oll.libertyfund.org/title/laurence-historical-essays-and-studies>

gibi sorunlar ortaya çıkarır. Siyasi liderin karizması, hitabet gücüne sahip olması, belâgat sanatını bilmesi ve kullanabilmesi, etkileyicilik gücü, özgüveni, yüksek ego ve kibire sahip bir kişiliğe sahip olması vs. gibi özelliklerin de önemli olduğunun altını çizmek gerekir. Siyasi liderin halkla bütünleşmesi, millet iradesini sürekli kutsaması, milletçilik, paternalizm ve popülizm siyaseti uygulaması, dindarlık/ahlakçılık söylemleri ile halkın nazarında güven duygusu yaratması ve saire siyasi lideri kalıcı iktidara taşıyan diğer unsurlardır.

Mutlak ve kalıcı iktidar “*kazanma etkisi*” ile daha da güçlenir ve daha sonra bir bağımlılık etkisi ortaya çıkarır. İşte bu aşamadan sonra genlerinde ve ruhunda “*iktidar hırsı*” olan siyasi lideri deyim yerindeyse artık kimse tutamaz. Makyavelizm ve herestetik sanatı en ileri biçimde icra edilerek her türlü siyasi mühendislik ve siyasi manipülasyon yolları kullanılır. Mutlak ve kalıcı iktidarın sonunda böylece tiranlık (despotluk, zorbalık) rejimi ihdas edilmiş olur. Bu demokrasinin ölümü ve otokrasinin (otoriterizm) zaferi anlamına gelir.

III. ZEHİRLİ SİYASİ LİDERLİĞİN BİYOLOJİK TEMELİ: KAZANMA ETKİSİ, HUBRİS SENDROMU ve GÜÇ ZEHİRLENMESİ

“... öteki istekler başlar vızır vızır onun çevresinde dönmeye. Duman duman güzel kokular, çiçekler, şaraplar, türlü türlü keyifler, eğlenceler sevgiyi besledikçe besler, kıvamına getirirler; ona şehvet iğnesini de batırdılar mı tamamdır; o zaman ... Biraz sağduyu, biraz ölçü, haya kalmışsa içinde, onu da öldürüp atar dışarı. Böylece boşalttığı gönlünü bir acayip delilikle doldurur.”¹²

Platon

İrlandalı nöropsikolog Ian Robertson, “*Kazanma Etkisi*” (*the Winner Effect*) adını taşıyan kitabında mutlak güce ya da başka bir ifadeyle kontrolsüz güç ve otoriteye sahip olan bir siyasi liderin güç zehirlenmesi sorunu ile karşılaşacağını ifade eder.¹³ Robertson mutlak güç ve otoritenin beyin üzerindeki etkilerinin kokain benzeri uyuşturucularla benzerlikler taşıdığını belirtir. Aşırı ve kontrolsüz güç beyin hücrelerinde dopamin faaliyetlerini artırarak beynin işlevini bütünüyle değiştirir, bu değişiklik korteksi etkileyerek düşünce yapısında büyük farklılıklara yol açar. Kazanma etkisinin ilk sonucu vücuttaki testosteron seviyesinin yükselmesidir. Bunu daha sonra “*motivasyon molekülü*” olarak da adlandırılan dopamin etkisi izler.

¹² Platon, 2000: 373.

¹³ Bkz. Robertson, 2012, 2017. Robertson’un *the Winner Effect* adlı kitabı Türkçe’ye *Zafer Sarhoşluğu* adıyla tercüme edilmiştir. Bkz. Robertson. 2014.

Robertson hayvanlar dünyasındaki hayatta kalma yarışı sırasındaki kazanma güdüsünün insanlar için de geçerli olduğunu savunur. Robertson'un kitabındaki ana fikir biyolojide "kazanma etkisi" (*winner effect*) ve "kaybetme etkisi" (*loser effect*) olarak bilinir. Kazanma etkisi, bir hayvanın önceki kazanımları deneyimledikten sonra gelecekteki saldırgan hareketlerinde kazanma olasılığının artmasını; kaybetme etkisi ise bir hayvanın önceki kazanımları deneyimledikten sonra gelecekteki saldırgan girişimlerini kaybetme olasılığının artmasını ifade eder.¹⁴ Nasıl ki, güçlü bir aslan zayıf rakiplerine karşı "kazanma etkisi" ile hareket ediyorsa haris ve hubris bir siyasi lider de muhaliflerine karşı benzer bir hayvan güdüsü ile hareket edebilir. Robertson'un gücün psikopatolojisi üzerine yaptığı bazı yorum ve değerlendirmelerini kısa alıntılarla sunmakta yarar görüyoruz:

"Evet, güç, denetlenmemişse veya süresi çok uzunsa neredeyse kaçınılmaz olarak beyin işlevlerini çarpıtarak yargı bozukluğuna, vazgeçilmezlik yanılığına, risklere karşı kör olmaya ve duygusal duyarsızlığa yol açar. (s.10.) "Güç kana testosteron pompalar ve bu da kazanma etkisi aracılığı ile gelecekte kazanmamıza yardımcı olarak gücünüzü daha da artırır." (s.117) (...) "Testosteron beyni değiştirir çünkü onun kimyasını farklı hale getirir. Özellikle bir nörotransmitter olan dopamin seviyesini artırır." (s.129.) (...) "Güç yozlaştırabilir ve bunun sebebi, çok güçlü bir uyuşturucu olmasından ötürü yüksek dozlarda tekrar tekrar alındığında bağımlılık yapıcı olmasıdır." (s. 214.) (...) Politika zalim bir alışveriştir ve uyanık olduğu her saati ülkesini yönetmeye adanmış olan bir lider bu güçten feragat ederken neredeyse fiziksel bir acı tecrübe etmek zorundadır, zira sıradan yaşam artık oldukça sıkıcı ve anlamsız gözükecektir. Bunun, bir uyuşturucu bağımlısının yoksunluk semptomlarıyla benzerlikleri çarpıcıdır. (s.11.)"

Ian Robertson "Kazanma Etkisi: Gücün Nöropsikolojisi" adını taşıyan bir başka makalesinde konuyu şu şekilde anlatır. Robertson'a göre beyinde hassas bir denge vardır; beyinde "Goldilocks Bölgesi"¹⁵ olarak adlandırılabilir olan bir yaşanabilir bir alan bulunur. Bu alanın dışına çıkıldığında gücün beyin üzerindeki

¹⁴ Kazanma ve kaybetme etkisi konusuna bkz. Hock & Huber, 2009; Hsu & Wolf, 1999; Booth et. all. 1989.

¹⁵ "Yaşanabilir bölge" olarak da adlandırılan Goldilocks bölgesi astronomi ve astrobiyolojide, bir gezegenin, yıldızına olan uzaklığının, gezegenin yüzeyinde sıvı su bulundurabilmesine olanak tanıdığı alan olarak tanımlanır.

olumsuz biyolojik etkileri ortaya çıkar ve “*hubris sendromu*” olarak adlandırılır (Robertson, 2017:61).

Konu ile ilgilenen başka araştırmacılar da haris ve hubris bir siyasi liderin sahip olduğu “*mutlak gücün*” ardından gelen “*kazanma etkisi*” (*zafer*) ve bunun sonucunda su yüzüne çıkan “*hubris sendromu*”nun testosteron ile yakından ilgisi olduğuna dair tespitler yapmaktadırlar. *Erkeklik Paradoksu: Testosteronun Bedenlerimiz, Zihinlerimiz ve İçinde Yaşadığımız Dünya Üzerindeki Büyük Etkisi* (*The Virility Paradox The Vast Influence of Testosterone on Our Bodies, Minds, and the World We Live In*) adını taşıyan kitabında (2018) Charles J. Ryan testosteronun hubris sendromuyla ilişkili olduğuna vurgu yapmaktadır. Minnesota Üniversitesi Tıp Bölümü'nde Hematoloji, Onkoloji ve Transplantasyon Bölümü Direktörü olarak görev yapan Ryan'a göre her erkeğin ve her kadının beyni doğumdan önce “*testosteron*” adı verilen bu küçük molekül tarafından şekillendirilir. Testosteron erkeklerde daha fazla bulunduğu için “*erkeklik hormonu*” olarak bilinir. Testosteron bizi daha güçlü ve daha mutlu yapan; aynı zamanda bizi daha acımasız, daha agresif ve daha bencil kılan bir kimyasaldır. Testosteron keşfetme ve risk alma, rekabet, yenilik ve yaratıcılık ve hatta hayatta kalma dürtümüzü harekete geçirir. Testosteronun aynı zamanda insanlığın karanlık tarafında da rolü vardır; şiddete, kibire, suça ve bencillığe katkıda bulunur (Ryan, 2018).

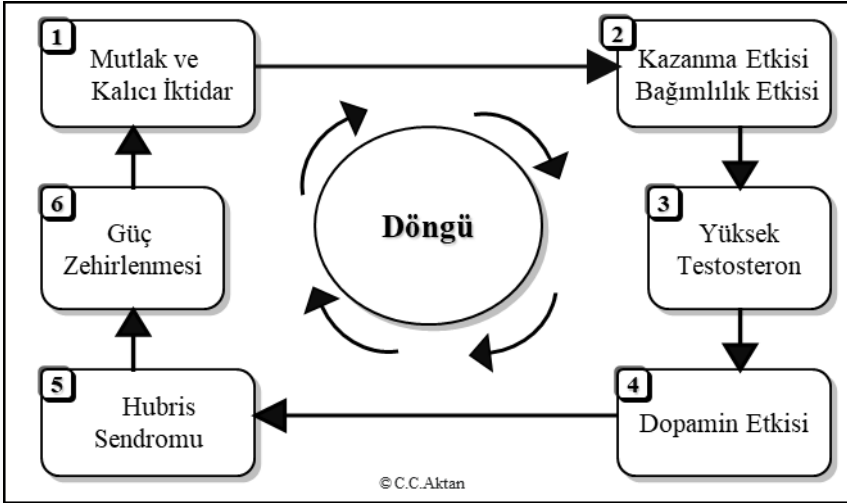
Testosteron androjenler grubundaki son derece etkili bir hormondur. Bazı erkeklerde yüksek testosteron seviyeleri o kişiyi kolayca güç zehirlenmesine sevk edecek etkiler yaratabilir. Araştırmacılar hubris sendromunun testosteron (erkeklik hormonu) ve dopamin ile alakalı bir kişilik bozukluk olduğu konusuna dikkat çekmektedirler (Garrard, 2017; Coates, Gurnell and Sarnyai, 2017). Dopamin nöron olarak adlandırılan beyin sinir hücreleri arasında gerçekleştirilen sinyal iletiminden sorumlu olan nörotransmitlerdir.¹⁶ “*Mutluluk hormonu*” olarak da bilinen dopamin hormonu vücutta bulunan bir kimyasaldır. Dopamin yüksek motivasyon ve enerji sağlayarak beynin “*haz*”, “*zevk*” ve “*keyif*” duygularını artırır.

Özetle ne kadar çok güce sahip olursanız ve ne kadar çok yükselirseniz o kadar çok testosterona sahip olursunuz. Ne kadar çok testosteronunuz olursa, o kadar çok zafer kazanırsınız. Ne kadar çok kazanırsanız gelecekte de kazanma

¹⁶ Dopamin konusunda temel ansiklopedik bilgi için bkz. Taylor & Creese, 2002; Carvey, 1989. Ayrıca bkz. Booth et. all. 1989.

olasılığınız o kadar artar (“*kazanma etkisi*”). Ne kadar çok kaybederseniz, gelecekte kaybetme olasılığınız da bir o kadar artar (“*kaybetme etkisi*”). Ne kadar çok kazanırsanız o kadar özgüveniniz olur, kibir ortaya çıkar ve tekrar kazanmak için mücadele gücünüz pekişir. Kazandıkça testosteron seviyeniz yükselir, daha fazla testosteron daha fazla dopamin üretir. Böylece genlerinizde bulunan hubris sendromu su yüzüne çıkar, bunun devamında da güç zehirlenmesi sizi büyük bir deliliğe, gücünüz altındaki insanları ise büyük bir felakete sürükler. Ve bu döngü böyle devam eder gider (Şekil-2).

Şekil-2: Mutlak Güç, Hubris Sendromu ve Güç Zehirlenmesi Olgusu
(Zehirli Siyasi Liderliğin Biyolojik Temeli Olarak Testosteron ve Dopamin)

St. George’s Londra Üniversitesi’nde Moleküler ve Klinik Araştırma Enstitüsü’nde nöroloji profesörü olarak görev yapan Peter Garrard “*Frontotemporal Demans: Hubris Sendromunun Biyolojik Temeline İlişkin Bir İpucu mu?*” başlığını taşıyan çalışmasında hubris sendromunun genlerle ve biyolojik yapı ile yakından ilişkili olduğuna dair tespitler yapmaktadır. Peter Garrard konuyu şöyle izah etmektedir (Garrard, 2017:20):

“... güç bir uyuşturucuya, Hubris sendromu ise bağımlılığa benzemektedir. Belirli kişilik tiplerinde bu sendrom tehlikeli bir şekilde bu bağımlılığa duyarlıdır.”

Nörodejeneratif bozuklukları araştıran bir nörolog olan Garrard nöroanatomi kanıtlar ve bağımlılığın sinirbilimi alanında yapılan çalışmaların hubris sendromu ile kişilik değişikliğinin bazı biçimlerini gösteren frontotemporal demansı¹⁷ arasında benzerlikler olduğunu belirtmektedir. Peter Garrard hubris sendromunun 7 ve 11 semptomlarının beyin yapısında bulunan frontotemporal demansdan kaynaklanabileceğini yazmaktadır (Garrard, 2017:12).¹⁸

“... dürtüsellik, özgüven ve içgörü eksikliğinin bir kokteyli FTD'nin (frontotemporal demansı) bir türü olan Hubris Sendromu fenotipine yol açabilir.” (in principle, a cocktail of impulsivity, confidence and insightlessness may give rise to a ‘Hubris Syndrome phenotype’ of FTD.)

Hemen not edelim ki hubris sendromunun ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan güç zehirlenmesinin psikopatolojisi üzerine çalışmalar yapan araştırmacılar sıklıkla Amerikan Psikiyatri Topluluğu tarafından hazırlanan rehber kitap içerisinde tanımlanan ruhsal bozukluklara atıfta bulunmaktadır.¹⁹ Amerikan Psikiyatri Topluluğu tarafından geliştirilmiş olan Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve İstatistiksel El Kitabı (The Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, kısaca DSM) ruhsal/zihinsel hastalıklar için rehber olarak kabul edilen bir referans kitaptır.²⁰ Söz konusu rehberde yeralan tanılarının siyasi hubris sendromu ve güç zehirlenmesi vakasında ne derece geçerli olduğu sadece psikoloji, psikiyatri, nöroloji alanlarında alanında çalışan uzmanların değil muhtelif inter- disiplinler programlar (Politik Psikoloji, Politik Psikiyatri, Politik Psikopatoloji, Nöropolitik, Genopolitik, Biopolitik vs.) üzerinde çalışan araştırmacıların incelemeleri

¹⁷ Zihin kaybı, bunama anlamlarına gelen demansların bir türü olan *frontotemporal demans* genel olarak kişilik, karakter, davranış ve ifade (konuşma) ile ilgili alanların yer aldığı beynin ön ve temporal loblarındaki sinir hücrelerinin hasarından oluşan bir hastalık olarak bilinmektedir.

¹⁸ Lord David Owen, Duke Üniversitesi Psikiyatri ve Davranış Bilimleri Bölümü'nde görev yapan Jonathan Davidson ile birlikte kaleme aldığı bir çalışmada hubris sendromunun belirtilerini 14 madde altında toplamıştır. Garrard'ın Owen ve Davidson'un çalışmalarına atfen vurgu yaptığı semptomlar şunlardır: (7). Hubris bir karakterin kendine aşırı bir özgüveni söz konusudur. Başkalarının görüş ve tavsiyelerini küçümseme ve dikkate almama eğilimi söz konusudur. (11). Hubris bir siyasi lider hakikatle bağını tamamen koparmıştır; bir başka ifadeyle gerçeklikle olan tüm temasını kaybetmiştir. Söz konusu semptomlar Amerikan Psikiyatri Topluluğu tarafından hazırlanan bir rehber kitap içerisinde tanımlanmıştır. bkz. American Psychiatric Association. 1994. Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders 4th edn DSM-IV. APA. Hubris sendromu konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Owen & Davidson, 2009; Owen, 2008a, 2009b, 2012, 2018. Türkçe literatürde konuyu inceleyen çalışma için bkz. Aktan, 2024a.

¹⁹ Bu konuda bkz. Ghaemi, Liapis and Owen, 2016 ; Charny, 1997.

²⁰ American Psychiatric Association. 1994. Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders 4th edn DSM-IV. APA.

gereken bir konudur. Bizim bu konuda aşağıda geliştirdiğimiz şekil belki konuyu sadece yüzeysel çerçevede anlamamız için sunulmuştur. Bu konuda detaylı araştırmaların yapılması gerektiğinin altını çizmemiz gerekir (Şekil-3).

Psikolog Dr. Israel W. Charny'nin “*Aşırı güç çabalarından kaynaklanan bir kişilik bozukluğu*” (*A personality disorder of excessive power strivings*) adını taşıyan makalesinde dikkat çektiği en önemli tespit mutlak siyasi gücü elinde bulunduran haris ve hubris bir siyasi liderin kendisine, muhaliflerine, rakiplerine, kendi halkına ve bununda ötesinde tüm insanlığa zarar verebilecek bir zehire sahip olduğu hususudur. Charny şöyle demektedir: (Charny, 1997:3):

“Bugün psikiyatride mevcut resmi teşhis kategorilerinin hiçbiri aşırı güç arayışının yıkıcı etkilerini yeterince ele almıyor. Aşırı güç çabası hem ruhunda ve zihninde güç takıntısı olan bireyin kişiliğini zehirler hem de başkalarının hayatlarına kabul edilemeyecek zararlar verir.”

Charny'nin gayet isabetle vurguladığı üzere aşırı güç zehirlenmesine yenik düşmüş bir zihin ve ruh yapısı öncelikle kendisine muhalif olanlara zarar vermeye başlar. Zehirli siyasi lider kendisine rakip olan ya da kendisini engelleyebileceğini düşündüğü kişi ve/veya kişileri pasifize etme, uzaklaştırma, hapse atma, suikast planlama gibi yol ve yöntemleri izleyebilir. Vaka öyle bir hal alabilir ki, “*homocide*” (cinayet), “*genocide*” (soykırım/katliam)’a dönüşebilir. Vaka yerel ve ulusal bir katliamı da aşarak uluslararası bir savaş ve soykırıma dahi varabilir (Charny, 1986). Nükleer silahlanma ve savaş tehdidinin gerisinde haris ve hubris bir siyasi liderin ruhsal ve zihinsel bozukluklarının yatabileceğini asla gözardı etmemek gerekir. Başarısızlık hubrisin kendi hayatına son vermesi (intihar) ile sonuçlanabilir. Bu konuda tarihte bir örnek değil pek çok örnek bulunmaktadır.

Şekil-3: Güç Zehirlenmesinin Psikopatolojisi: Terminoloji
(Güç Zehirlenmesini Tanımlayan/Betimleyen Başlıca Semptomlar,
Etkiler ve Sonuçlar)

«semptomlar»	«etki ve sonuçlar»
<ul style="list-style-type: none">• Kendini beğenmişlik (yüksek ego ve kibir)• Başkalarını aşağılama ve küçük görme• Büyüklük sanrısı• Narsistik davranış• Empati eksikliği• Paranoya (paranoid)• Güç kaybı korkusu (phobia)• Bipolar bozukluk• Geçmişini unutma (psikojenik amnezi)• Gerçek hayattan kopukluk (depersonalizasyon)• Ve saire.	<ul style="list-style-type: none">• Kabalık, zalimlik, despotluk vs.• Körlük ve sağırlık (muhaliflerin sesini ve acılarını duymama)• Sembollere sarılma• Dincilik, ahlakçılık vs.• Gündem değiştirme• Günah keçisi arama ve suçlama• Yolsuzluk, yozlaşma, partizanlık• Dalkavuk ya da yaltakçı besleme• Milleti birbirine düşürme• Ötekileştirme, kutuplaştırma vs.• İstihbarat ağını genişletme• Muhalifleri cezalandırma ve /veya yok etme (suikast, cinayet vs.)• Kendini yok etme ve öldürme (intihar)• Ve saire.

IV. GÜÇ ZEHİRLENMESİNDE AYAK TAKIMI ve TİRANIN YALTAĞÇILARI

“Yönetim için de aynı şey geçerlidir. Bir zorba yaratılır yaratılmaz, devletin bütün kokuşmuş süprüntülerini (sırf kişisel çıkarlarının peşinden koşan, onun bunun malını gasp eden, yağmaya katılmak ve baş zorbanın altında küçük zorbalar olmak için bir araya üşüşen, bütün hırsız sürülerini ve hiçbir işe yaramaz tembelleri) çevresine toplar.”²¹

Lev Tolstoy

Antik Atina'dan günümüze tiranlık konusunda yazılmış hangi kaynak varsa ona bakınız; yakınçağdan başlayarak görsel ve yazılı medyanın kayda aldığı bütün siyasi tarihi didik didik inceleyiniz. Hele ki, adına uygarlık denilen fakat bir arada

²¹ Tolstoy, 2016:117.

medeni yaşama kültürünü henüz inşa etmemiş geri kalmış insan topluluklarının siyaset kültürünü ana hatlarıyla gözlemleyiniz. Bu inceleme ve gözlemler neticesinde tiranlığın, despotluğun ya da zorbalığın olduğu her mekânda “*tiran yaltakçıları*” adı verilen bir ayak takımının mutlaka var olduğu tespitini yapabilirsiniz.

Güç zehirlenmesi adı verilen olgunun ortaya çıkmasında ve siyasi hubrisin vücuduna yayılmasında bu ayak takımının iltifatları, alkışları, yağcılıkları ve adi dalkavuklukları çok önemli bir etkiye sahiptir. Michel de Montaigne'nin yakın dostu Fransız yazar Étienne de la Boétie muhteşem *Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev (Discourse on Voluntary Servitude)* adlı eserinde şöyle yazar (Boétie, 2015):

“...bir kral kendini tiran olarak bildirdiği andan başlayarak krallığın tüm kötü tabakaları, tüm ayak takımı -ki bunlarla kastetmek istediğim bir devlette ne fazla kötülük ne de fazla iyilik yapamayacak hırsızlar ve kulağı kesikler değil, fakat ateşli bir yükselme hırsıyla ve hatırı sayılır bir para tutkusuyla suçlandırılan kişilerdir- ganimetten pay alabilmek ve büyük tiranın altında kendilerini küçük tiranlar yapabilmek için çevresinde toplanıp onu desteklemeye başlarlar.”

V. SONUÇ

“Dünya için en büyük tehditlerden biri, (...) bir lider galip geldikten sonra kanına pompalanan testosterondur. Bu hormonal dalga sarhoş edicidir. Bir sonraki ve daha tehlikeli zirveyi gözüne kestiren dağcı gibi, güçle uyarılmış politikacı, günlük politikaların sıradanlığıyla uğraşmayı zor bulur, kazanmış olmanın kimyasal olarak tetiklediği kafa olma hissini arzular.”²²

Ian Robertson

Bir siyasi lider mütemadi ve kalıcı mutlak siyasi güce sahip olduğunda eğer doğasında bazı kişilik özellikleri (narsisizm, Makyavelizm ve psikopati) saklıysa bunlar su yüzüne çıkabilir ve netice olarak “*güç zehirlenmesi*” adı verilen bir psikopatolojik vakaya dönüşebilir. Kazanma etkisi ve mutlak siyasi gücün sağlamaştırılmasının ardından siyasi liderin partizanlar ve millet tarafından ilahlaştırılması işi çok daha farklı boyutlara taşıyabilir; hubris liderin gerçeklikle temasını tamamen yok ederek onu zehirli bir siyasi lider haline getirebilir.

²² Robertson, 2014:143.

Siyasi hubris sendromu ve güç zehirlenmesi olgusu bugün sadece siyaset bilimcilerinin değil psikologların, psikiyatrislerin ve nörologların da yakından ilgilendikleri bir araştırma konusudur. Siyasi hubris sendromu ve güç zehirlenmesi olgusu bu üç disiplinin ötesinde birçok interdisipliner araştırma alanlarında inceleme konusu yapılmaktadır. Bugün Politik Psikoloji (Political Psychology), Politik Psikiyatri (Political Psychiatry), Politik Psikopatoloji (Political Psychopathology), Nöropolitik ya da Nörosiyaset (Neuropolitics), Davranışsal Genetik (Behavioural Genetics) disiplinine dayalı olarak ortaya çıkan Genopolitik (Genopolitics), Biyoloji (Biology) araştırma alanına dayalı olarak gelişen Biopolitik (Biopolitics) ve Politik Fizyoloji (Political Physiology) alanındaki çalışmalar henüz emekleme aşamasında olsa da gerçekten insanı hayran bırakacak ve hayretlere düşecek gözlem ve bulgular ortaya koymaktadır.

Benim temennim odur ki, fikir adamları ve bilim insanları bu interdisipliner araştırma alanlarını tanıyarak siyasi hubris sendromu ve güç zehirlenmesi olgusunu daha etraflıca incelesinler. Otoriter ve totaliter rejimlerin nispeten sona erdiği söylene de seçime dayalı demokrasilerde varlığını sürdüren otokratik tek adam rejimlerinin milyonlar üzerindeki baskısı, zulmü ve gelecek nesillere yayılan etkisi asla ve asla gözardı edilmemelidir.

Bu çalışmanın konusu olmamakla birlikte siyasi güç zehirlenmesinin toplum üzerindeki olumsuz sonuçlarının ortadan kaldırılmasının siyasi gücün sınırlandırılması ve kontrol edilmesinden geçtiğini belirtmemiz gerekir. Siyasi gücü sınırlayacak hukuk ve hukuk dışı araçlar ve kaynaklar (yatay kuvvetler ayrılığı, dikey kuvvetler ayrılığı, hukukun üstünlüğü, bağımsız yargı, görev süresi sınırlaması, sivil toplum, etkin medya vs.) güç zehirlenmesinin topluma yansıyan olumsuzluklarını azaltacak başlıca tedbirlerdir.

Leviathan'ın sırtına binmiş ve kendisini o güçten mahrum bırakacak herkese kılıç sallayan bir siyasi liderin akıttığı zehirleri ve yaydığı virüsleri ortadan kaldıracak panzehir “*anayasa*” değil, “*anayasacılık*” felsefesidir.²³ Siyaset bilimini sil baştan yeniden düşünmemiz ve yeniden yazmamız gerektiğini bize öğreten Kamu Tercihi (Public Choice) ve Anayasal Politik İktisat (Constitutional Political Economy) araştırma programlarının kurucusu James M. Buchanan'ın “*Leviathan*

²³ Devletin sadece görev ve fonksiyonlarını sıralayan fakat onun güç ve yetkilerini sınırlamayan anayasa sembolik/göstermelik bir anayasadır. Gerçek anayasa, anayasacılık felsefesine dayalı olan yani devletin güç ve yetkilerini etkin biçimde sınırlayan bir anayasadır.

nasıl zincire vurulabilir?”²⁴ (How can Leviathan be chained?) sorusu gerçek anayasacılığın ne olması gerektiğini bize hatırlatmakta ve yol göstermektedir.²⁵

Mutlak siyasi gücün sınırlandırılmasına dayanan anayasacılık felsefesinin ötesinde anti-siyaset felsefesine gönülden bağlı olduğumu burada not etmek isterim. Anti siyaset bazı okuyucuların zihnine belki bir hayal ya da ütopya anlatısı olarak yansiyabilir; fakat inanıyorum ki öyle bir gün gelir ki orada siyasete, siyasi partilere ve siyasi liderlere yer vermeyen bir siyasi rejim ihdas edilmiş olur. Bu asla bir hayal değil, bilgelik ve erdemin tohumlarının filiz verdiği bir toplumda mümkün olabilir. İmkânsız değil ama zor. Ya da zor olsa da imkânsız değil.

YAZARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazar çalışmaya tek başına katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

Acton, J. 1907. Historical Essays and Studies. Macmillan. Online Erişim: Online Line of Liberty, <https://oll.libertyfund.org/title/laurence-historical-essays-and-studies>

²⁴ Buchanan, J.M. 1975. The Limits of Liberty: Between Anarchy And Leviathan. Chicago: The University of Chicago Press. (Ayrıca bkz. James M. Buchanan, The Collected Works of James M. Buchanan, Foreword by Harmut Kliemt, 20 vols. (Indianapolis: Liberty Fund, 1999-2002). Vol. 7 The Limits of Liberty: Between Anarchy and Leviathan. <<https://oll.libertyfund.org/titles/1827>>

²⁵ Leviathan'ın ne devasa bir güce sahip olduğunun tasviri için Eski Ahit'teki şu sözleri okumak gerekir: “Leviathan'ı çengelle çekebilir misin, Dilini halatla bağlayabilir misin? Burnuna sazdan ip takabilir misin, Kancayla çenesini delebilir misin? Seninle antlaşma yapar mı, Onu ömür boyu köle edesin diye? Onu yakalamak için umutlanma, Görünüşü bile insanın ödünü patlatır. Ayağa kalktı mı güçlüler dehşete düşer, Çıkardığı gürültüden ödleri patlar. Üzerine gidildi mi ne kılıç işler, Ne mızrak, ne cirit, ne de kargı. Yeryüzünde bir eşi daha yoktur, Korkusuz bir yaratıktır.” Bkz. Eski Ahit, Eyüp:41. Bkz. Kutsal Kitap, <https://kutsalkitap.info.tr/?q=Ey%C3%BC.41>; İncil, Tevrat, Zebur, <https://incil.info/arama/Eyup+41>

Aktan, C. C. 2019. Kamu Tercihi İktisadı ve Anayasal Politik İktisat, Ankara: Seçkin Yayınları.

Aktan, C. C. 2022. “Makyavelizm, Herestetik ve Siyasi Manipülasyon Sanatı (Kamu Tercihi Perspektifinden “İyiliksever Despot” ve İktidar Hırsı), Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 14 (2): 122-145.

Aktan, C. C. 2024a. “Siyasi Hubris Sendromu (Kamu Tercihi, Politik Psikoloji ve Politik Psikiyatri Perspektiflerinden Haris ve Hubris Siyasi Liderliğin Psikopatolojik Boyutu)”, Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 16 (1).

Aktan, C. C. 2024b. “Mutlak Güç ve Yozlaşma, Güç ve Güç Odaklarının Anatomisi”, Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 16 (1): 53-74.,

American Psychiatric Association. 1994. Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders 4th edn DSM-IV. APA.

Ashforth, B. 1994. "Petty Tyranny in Organizations". Human Relations, 47(7), 755-778.

Blaug, R. 2014. How Power Corrupts: Cognition And Democracy in Organisations. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Boétie, Étienne de la. 2015. Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev (Çev. M. A. Ağaoğulları), Ankara: İmge.

Booth, A., Shelley, G.; Mazur, A.; Tharp, G.; Kittok, R. 1989. "Testosterone, And Winning And Losing in Human Competition". Hormones and Behavior. 23 (4): 556-71.

Buchanan, J.M. 1975. The Limits of Liberty: Between Anarchy And Leviathan. Chicago: The University of Chicago Press.

Buchanan, J.M. 2002. The Collected Works of James M. Buchanan, Foreword by Harmut Kliemt, 20 vols. (Indianapolis: Liberty Fund, 1999-2002). Vol. 7 The Limits of Liberty: Between Anarchy and Leviathan. <<https://oll.libertyfund.org/titles/1827>>

Carvey, 1989. P. M. "Dopamine", in: Encyclopedia of Movement Disorders, 2010.

Canguilhem, G. 1989. The Normal and the Pathological. (Translated by. Carolyn R Fawcett). New York, Zone Books.

Charny I.W. 1986. "Genocide and Mass Destruction: Doing Harm To Others As A Missing Dimension İn Psychopathology.", Psychiatry, 49: 144-157

Charny I.W. 1997. "A Personality Disorder Of Excessive Power Strivings.", The Israel Journal Of Psychiatry And Related Sciences, 34(1):3-15.

Coates, J. & M. Gurnell & Z. Sarnyai. 2017. "From Molecule to Market", in: Garrard, P. ed. 2017. The Leadership Hubris Epidemic: Biological Roots And Strategies For Prevention. London: Palgrave MacMillan.

Garrard, P., & Robinson, G. Eds. 2016. The Intoxication Of Power. London: Palgrave McMillan.

Garrard, P.& Rentoumi, V. & Lambert, C. & Owen, D. 2014. "Linguistic Biomarkers of Hubris Syndrome", Cortex, 55: 167-181.

Garrard, P. ed. 2017. The Leadership Hubris Epidemic: Biological Roots And Strategies For Prevention. London: Palgrave MacMillan

Garrard, P. 2017. "Frontotemporal Dementia: A Clue to the Biological Basis of Hubris Syndrome?" in: Garrard, P. ed. 2017. The Leadership Hubris Epidemic: Biological Roots And Strategies For Prevention. London: Palgrave MacMillan.

Ghaemi S.N., Liapis C., Owen D. 2016. "The Psychopathology of Power". In: Garrard P., Robinson G. (eds.) The Intoxication of Power. Palgrave Macmillan, London.

Ghaemi, N. 2017. Birinci Sınıf Delilik 5. Baskı, (Çev. Y. Alogan), İstanbul: İthaki.

Ginneken, J. 2014. The Psychology Of Power: Temptation At The Top. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Goldman, A. 2010. *Destructive Leaders And Dysfunctional Organizations: A Therapeutic Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.

Gondolfi, F. & S. Stone, 2022. "Toxic Leadership: Behaviors, Characteristics, and Consequences", *Journal of Management Research* 22(1):19-27.

Hock, K. & Huber, R. 2009. "Models Of Winner And Loser Effects: A Cost-Benefit Analysis". *Behaviour*. 146 (1): 69–87.

Hsu, Y. and L. L. Wolf. 1999. The Winner And Loser Effect: Integrating Multiple Experiences. *Animal. Behaviour*. 57, 903–910.

Hume, D. 1889 (1987). *Essays Moral, Political, Literary*, edited and with a Foreword, Notes, and Glossary by Eugene F. Miller, with an appendix of variant readings from the 1889 edition by T.H. Green and T.H. Grose, revised edition (Indianapolis: Liberty Fund 1987). Online Library of Liberty, <https://oll.libertyfund.org/title/hume-essays-moral-political-literary-lf-ed>

Kets de Vries, M.F.R. 2003. *Leaders, Fools And Impostors: Essays On The Psychology Of Leadership*. New York, NY: iUniverse, Inc.

Kets de Vries, M.F.R. 1989. *Prisoners of Leadership*. New York: Wiley.

Lipman-Blumen, J. 2005. "Toxic Leadership: When Grand Illusions Masquerade As Noble Visions". *Leader to Leader*, 2005(36), 29-36.

Lipman-Blumen, J. 2006. *The Allure Of Toxic Leadership: Why We Follow Destructive Bosses And Corrupt Politicians—And How We Can Survive Them*. New York: Oxford University Press.

Owen, L. D. 2006. Hubris and Nemesis in Heads Of Government. *Journal of the Royal Society of Medicine*, 99(11), 548-551.

Owen, D. 2008a. Hubris Syndrome. *Clinical Medicine*, 84, 428-432.

Owen, D. 2008b. *In Sickness and In Power: Illness in Heads of Government During The Last 100 Years*. London: Methuen Publishing.

Owen, D. 2012. *The Hubris Syndrome: Bush, Blair And The Intoxication Of Power*. London: Methuen Publishing.

Owen, D. 2018. *Heads of Government, 'Toe-Holders' and Time Limits. The Leadership Hubris Epidemic Biological Roots And Strategies For Prevention*, (Ed. P. Garrard). Palgrave Macmillan, Switzerland.

Owen, D., & Davidson, J. 2009. "Hubris Syndrome: An Acquired Personality Disorder? A Study Of US Presidents And UK Prime Ministers Over The Last 100 Years. *Brain*", *Journal of Neurology*, 1325, 1396–1406.

Padilla, A. & Hogan, R. and Kaiser, R. B. 2017. "The Toxic Triangle: Destructive Leaders, Susceptible Followers, and Conducive Environments", *The Leadership Quarterly*, 18: 176–194.

Platon. 2000. *Devlet*. (Çev. S. Eyüboğlu ve M. A. Cimcoz), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Reed, G. E. 2004. "Toxic Leadership". *Military Review*, (August), 67-71.

Robertson, I.H. 2012. *The Winner Effect: How Power Affects Your Brain*, London: Bloomsbury.

Robertson, I.H. 2014. *Zafer Sarhoşluğu*, (çev. S. Öksüz), İstanbul: Say Yayınları.

Robertson, I.H. 2017. "The Winner Effect—The Neuropsychology of Power, in: Garrard P. (2017). *The Leadership Hubris Epidemic : Biological Roots And Strategies For Prevention*. London: Palgrave Macmillan, Springer International Publishing.

Russell, B. 1967. *A History of Western Philosophy: And Its Connection with Political and Social Circumstances from the Earliest Times to the Present Day* New York: Simon and Schuster.

Ryan, C. J. 2018. *The Virility Paradox: The Vast Influence of Testosterone on Our Bodies, Minds, and the World We Live In*. BenBella Books.

Taylor, L. A. & I. Creese. 2002. "Dopamine", in *Encyclopedia of the Human Brain*.

Tolstoy, L. 2016. Din Nedir, İstanbul: Ema Kitap.

Trivers, R. 2013. The Folly of Fools: The Logic Of Deceit And Self-Deception in Human Life. London: Basic Books.

Whicker, M.L. 1996. Toxic Leaders: When Organizations Go Bad. Westport, Connecticut: Quorum Books.

-ARAŞTIRMA MAKALESİ-

CAM TAVAN SENDROMU BAĞLAMINDA ÖZEL DERSHANEDE ÇALIŞAN KADIN ÖĞRETMENLER ÜZERİNE BİR İNCELEME*

Berna ERDOĞAN YOLDAŞ

Öğretmen

Milli Eğitim Bakanlığı

E-posta: bernaerdoganedu@gmail.com

ORCID ID: 0009-0004-9022-3562

Gökmen KANTAR

Doç. Dr.

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

E-posta: gkantar@nku.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-5120-110X

Meltem İNCE YENİLMEZ¹

Prof. Dr.

İzmir Demokrasi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

E-posta: meltem.inceyenilmez@idu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-4689-3196

Öz

Sanayileşmeyle artan işgücü ihtiyacı kadının çalışma hayatına katılımını arttırmaktadır. Fakat kadının üst düzey pozisyonda yer alması yaşanan bu

*Bu çalışmada bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

Bu çalışma, 16 Mayıs 2024 tarihleri arasında İstanbul Beykent Üniversitesinde gerçekleştirilen Medya ve Sürdürülebilir Kalkınma İçin Küresel Amaçlar Öğrenci Sempozyumunda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

¹ **Sorumlu Yazar:** meltem.inceyenilmez@idu.edu.tr

Atıf (APA): Erdoğan Yoldaş, B., Kantar, G. & İnce Yenilmez, M., (2024), Cam Tavan Sendromu Bağlamında Özel Dersanede Çalışan Kadın Öğretmenler üzerine Bir İnceleme, Ekonomi Bilimleri Dergisi, 16 (2): 219-244.

gelişmeyle aynı oranda yer almamaktadır. Çalışma hayatında ayrımcılığı derinleştiren en önemli etkenlerden birisi cam tavan sendromudur. Cam tavan sendromunun ortadan kaldırılması kadınların gelişiminin yanı sıra toplumun gelişim göstermesi açısından önemli bir etkiye sahiptir. Bu çalışmanın amacı, toplum tarafından bireylere atfedilen roller ve sorumluluklar bağlamında ortaya çıkan toplumsal cinsiyet ayrımcılığın kadınların çalışma hayatında yaşamış oldukları cam tavan sendromu deneyimleri üzerine etkilerini ortaya koymaktır. Bu doğrultuda kadın öğretmenlerin cam tavan sendromu deneyimlerini ve algıları ele alınarak olası sonuçların ortaya konulması amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme tekniğiyle elde edilen bulgular betimsel yöntem ile yorumlama yapılması sonucunda Tekirdağ/Çorlu'da dershanede çalışan kadın öğretmenlerle nitel bir çalışma ortaya konulacaktır. Elde edilen bulgular ışığında kadınların kariyerlerinde yükselememe nedenleri ve olası sonuçları ortaya çıkarılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Cam Tavan Sendromu, Toplumsal Cinsiyete Dayalı İş Bölümü, Kadın ve Kadının İşgücüne Katılımı*

Alan Tanımı: *İstihdam*

AN INVESTIGATION ON FEMALE TEACHERS WORKING IN PRIVATE TUTORING CENTERS IN THE CONTEXT OF GLASS CEILING SYNDROME

Abstract

The increased demand for labor due to industrialization has increased women's participation in the workforce. However, women's presence in senior positions has not paralleled this development. One of the most significant factors deepening discrimination in the workplace is the glass ceiling syndrome. Eliminating the glass ceiling syndrome not only impacts the advancement of women but also contributes to societal development. This study aims to explore the effects of gender discrimination, manifested through societal roles and responsibilities attributed by society, on women's experiences of the glass ceiling syndrome in the workplace. Specifically, the study focuses on female teachers, aiming to uncover their experiences and perceptions of the glass ceiling syndrome. Using a descriptive approach, the study interprets findings obtained through semi-structured interviews conducted with female teachers working in tutoring centres in Tekirdağ/Çorlu. Based on these findings, the reasons why women struggle to advance in their careers and the potential consequences will be highlighted.

Key Words: *Glass Ceiling Syndrome, Gender-Based Division of Labor, Women and Women's Workforce Participation*

JEL Codes: *E24, J21*

1.GİRİŞ

Kadınların iş hayatına katılımı insanlığın varoluşuna kadar uzanmakla birlikte günümüzdeki anlamda emeğinin piyasa değeri olarak karşılık bulması Sanayileşme Dönemiyle birlikte önem kazanmaktadır. Modern anlamda çalışma hayatına giren kadın, değişen süreç içerisindeki sosyo-ekonomik gelişimlerden etkilenerek hem çalışma hayatına daha fazla katılım sağladığı hem de daha fazla çalışma haklarına sahip olduğu görülmektedir. İçinde bulunduğumuz erkek egemenliğinin taşıyıcı parçası olan ataerkil yapı, kadının bir birey olarak var olmasından ziyade bir anne veya eş olarak var olma düşüncesini öne çıkarmaktadır. Aile ve toplumun devamlılığı için yeni üyelerin dünyaya getirilmesi ve aile ve toplum değerlerine uygun şekilde toplumsallaştırılması için ihtiyaç duyulan pratikler; kadınların çoğu zaman annelik rolüne indirgenen işlevsel bir rolle anılmalarını beraberinde getirmektedir (Soğancı, 2019: 100). Toplum tarafından kadına atfedilen toplumsal cinsiyet rolleri kadının öncelikli sorumluluğun ailesi olduğu bakış açısıyla kadının çalışma hayatına katılımını ve kariyerinde yükselme göstermesini engellemektedir. Aynı şekilde erkeklerin çalışma hayatında öncelikli tercih edilmesi ve evin geçimini sağlaması gerektiği düşüncesi kadının işe katılımında ve üst düzey yönetim kademesine yükselmesinde ikincil konuma atılmasını sağlayarak cinsiyet temelli ayrımcılığı oluşturmaktadır (Korkmaz, 2016: 96-97).

Kadınlar özel alan/kamusal alan ayrımını aşarak çalışma hayatına katılım sağlamakta olsa da toplumsal alanda olduğu gibi iş hayatında karşılaştığı çok sayıda ayrımcılıklar mevcuttur. Kadınlar cinsiyet temelli ayrımcılığı aşarak iş hayatına katılım sağlasa da iş hayatında maruz kaldığı ayrımcılıklar da devam etmektedir. Toplumsal normlar tarafından yaratılan ayrımcılığın iş yerinde devam ettiricisi olarak en önemli engellerden birisi de cam tavan sendromudur.

“Cam tavan sendromu”, kadınların çalışma hayatında üst kademeye yükselmelerinin önündeki engellerin yanı sıra toplumsal cinsiyete dayalı ayrıma dayalı olarak ücretlendirme, sosyal haklardan yararlanma, mesleki eğitim, görevlendirme ve geliştirmeden uzak tutulma, erkek egemen yönetim ağının içerisinde baskılanma gibi çeşitli ayrımcılığı ifade etmektedir. Toplumsal cinsiyet ayrımcılığı, mesleki cinsiyet ayrımı ve bunun sonucunda oluşan kurum kültürünün hakimiyet bakış açısı cam tavan sendromun ortaya çıkmasında önemli etkindir (Utma, 2019: 46).

Bu çalışmada, teorik bağlamda ilk bölümde toplumsal cinsiyet ayrımcılığı ele alınacaktır. İkinci bölümde çalışma hayatında cinsiyete dayalı ayrımcılık ele alınarak ilk bölümde ele alınan ayrımcılık kavramının çalışma hayatındaki kadın çalışanlara etkisi üzerine durulacaktır. Üçüncü bölümde cam tavan sendromu kavramının tanımı ve tarihçesi ele alınacaktır. Son olarak ise cam tavan sendromu ortaya çıkartan etkenler ele alınacaktır. Teorik çerçevenin aktarılmasından sonra ise yöntem, bulgular, tartışma ve sonuç bölümü olarak çalışma tamamlanacaktır.

2. CAM TAVAN SENDROMUNA İLİŞKİN KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Toplumsal Cinsiyet Ayrımcılığı

Cinsiyet, bireyler için biyolojik ve toplumsal açıdan çeşitli işlevlere sahiptir. Biyolojik açıdan kadın erkek olmak nüfusun değişimini etkilediği gibi cinsiyet bağlamında toplumsal ayrımcılığın oluşumunda önemli etkindir. Bireylerin sahip olduğu cinsiyetin biyolojik ve toplumsal cinsiyet olarak değerlendirilmesi toplumsal cinsiyet ayrımcılığın temelini oluşturmaktadır. Toplumsal yaratım olan cinsiyet ayrımcılığı bağlamında erkeklerden beklenen roller baskın ve güçlü olmak iken kadına atfedilen roller daha korunma ve pasiflik üzerinedir (Bingöl, 2014: 108-109).

Dünya nüfusunda olduğu gibi Türkiye nüfusunun yarısını kadınlar oluşturmakta olsa da kadınlar şiddet, istismar, çalışma yaşamından dışlanma / erkeklere oranla daha düşük ücret alma, doğum izni, ataerkil toplum yapısında bakım sorumluluğunu üstlenme, eğitim hakkına erişememe gibi sorunlar ile karşılaşmaktadır (İşler, 2024: 140). Toplum içerisinde kadınlar erkekle eşit muamele görmeyerek cinsiyet temelli ayrıma maruz kalması neticesinde ikinci sınıf insan konumunda görülmektedir. Toplumsal statüleri daha düşük olan kadın hem çalışma hayatına katılımı hem de üst düzey pozisyona erişim hakkından eşitçe yararlanamamaktadır. Erkek çalışanlar ile aynı işi yapmaları ve emeği paylaşmalarına rağmen az ücrete çalışmaları kadınların hayatlarında yeni bir zorluğun açılmasına neden olmaktadır (Özkan, 2020: 130).

Türkiye’de kadınların çoğunluğu cinsiyet temelli ayrımcılığa uğramaktadır. Eğitime erişimden mesleki yönelime doğru devam eden bu süreç kadınların bulunduğu mesleki alanda hem sayılarının azlığı hem de erkeklerin yoğunlaşması nedeniyle yöneticilik kademesine yükselmelerini engellemektedir. Toplumda kadına atfedilen roller neticesinde sosyal ve kültürel alanda kadınlar kalıplaşmış birtakım davranışları yerine getirmesi, aile içindeki çocuk bakımı ve ev işi sorumluluğunu temel rolü olarak benimsemesi, eğitime erişimde eşitsizlik, kadın

olduğu için başarısız olacağı düşüncesi neticesinde üst düzey kademenin yanı sıra çalışma hayatından da soyutlanmaktadır (Öğüt, 2006: 73-74).

Çalışma hayatında kadına ve erkeğe yönelik olarak cinsiyet ayrımı yapılmadan eşit hak ve şartlar verilmesine rağmen kadınlar görünmez ve ayrılıkçı engellerle karşı karşıya kalmaktadır (Atay, vd., 2022: 171). Bu nedenle kadın ve erkek ayrımcılığın ortadan kaldırılmasında önemi olan kamusal politikalarla birlikte kadın üzerindeki toplumsal kökenli olumsuz etki kırılmalıdır.

2.2. Çalışma Hayatında Cinsiyete Dayalı Ayrımcılık

Tarihsel süreçte toplumsal yapıda yaşanan değişimlerle birlikte kadın, hem ev içi hem de ev dışı alanda ekonomiye katkı sağlamaktadır. Kadın, çalışma hayatına dahil olmasıyla ekonomik özgürlüğünün yanında kendisini geliştirmesi, aile içindeki rollerin daha etkin olması, özgüvenlerinin artması ve toplum içerisindeki prestijinin artmasını sağlamaktadır. Çalışma hayatında her iki cinsinde var olması ve mesleklerinde gelişim göstermesi eşitsizlikten ziyade ayrımcılıklar üzerine kurulmaktadır (Vatandaş, 2007: 42). Kadınlar, çalışma hayatına katılımda yasal olarak ayrıma maruz kalmamaktadır. Fakat yasaların uygulanmasında çeşitli ayrımcılıklar söz konusudur (Umutlu & Öztürk, 2020: 298).

Çalışma hayatında kadının işe seçilme, üst düzey pozisyona yükseltme, ücretlendirme ve işten çıkartılma gibi konularda maruz kaldığı çeşitli engeller bulunmaktadır. İşe alımlarda öncelikli olarak erkek çalışanların tercih edilmesi hatta erkeklere yönelik ilanların açılması söz konusu olmaktadır. İşverenin herhangi bir kriz sürecinde işten çıkartacağı kişilerin ilk hedef listesinde yarı-zamanlı çalışmasına zorunda bırakılan kadınların yer alması, mesleki eğitim ve seyahatlerde evli kadınların tercih edilmemesi, sosyal haklarda kadınların eşit muamele görmemesi ve cinsel-psikolojik tacize maruz bırakılması kadınların çalışma hayatında cinsiyet temelli yaşamış olduğu engellerin göstergesidir (Alparslan vd., 2015: 67-68).

Çalışma hayatında kadınların işe alımlarında öncelikli etken olarak bekar olmaları önem kazanmaktadır. Genç ve bekar kadınların evli kadınlara göre işe alınması daha kolaydır. Evli kadınların işe alınırken aile ilişkileri incelenerek çocuk sahibi olması iş bulmasını zorlaştıran etken olarak değerlendirilmesine neden olmaktadır (Alparslan vd., 2015: 70).

Kadın ile erkek çalışanlar aynı performansı sergilemelerine karşın kadın çalışanlar daha düşük ücrete çalışmaktadır (Özkan, 2020: 129). Çalışma hayatında ekonomik, psikolojik ve sosyal anlamda istenilen ölçüde takdirle karşılanmayan

kadın, üst düzey pozisyona yükselmeye öz güven düşüklüğü ve çabasızlık içerisine girmektedir. Kadınların üst düzey pozisyona yükselmesinin üzerindeki en önemli etken ise cam tavan sendromudur (Tahtalıoğlu, 2016: 90-91).

2.3. Cam Tavan Sendromu

Cam tavan sendromu kavramının ilk olarak 1970’li yıllarda ABD’de ele alındığı bilinmektedir. Cam tavan kavramının literatüre girmesi ilk olarak 1985 yılında E. Gay Bryant’ın “*The Working Woman Report: Succeeding in Business in the 80’s*” kitabında yer almasıyla gerçekleşmektedir. 1986 yılında ise Carol Hymowitz ve Timothy Schellhardt tarafından Wall Street Journal Report’da yayınlanan makalede yer alarak etkin hale gelen cam tavan sendromu kavramı uluslararası kuruluşlar tarafından da tanınmasıyla birlikte literatürde daha geniş olarak yer aldığı bilinmektedir (Bayat, 2021: 748).

Cam tavan sendromu, üst düzey pozisyona yükselmek isteyen ve bunun çaba sarf eden kadınların kamu kurumlarında, şirketlerde, eğitim ve sağlık gibi çeşitli örgütlerde karşılaştıkları şeffaf olarak nitelendirilen görünmeyen toplumsal, kurumsal ve kişisel engelleri ifade etmektedir. Küresel anlamda kadınların çalışma hayatına katılımlarında karşılaştıkları engeller sektörden sektöre değişkenlik göstermekle birlikte kadınların çalışma hayatında olması çok sayıda avantajın olmasının yanında bazı nedenlerden dolayı cam tavan sendromunu da beraberinde getirmektedir. Üst düzey pozisyona yer alan kadınların sayısı erkeklere oranla az olsa da zaman içerisinde artış göstermektedir (Kulualp, 2015: 101-102).

Toplumsal cinsiyet ayrımcılığın ve eşitsizliğin en belirgin yaşandığı alandan birisini çalışma hayatı oluşturmaktadır. Ayrımcılığın risk merkezinde çoğunlukla kadınların olduğu görülmektedir. Cinsiyet bağlamında yaşanan ayrımcılık kadınların fırsat ve haklara erişimindeki eşitsizlikleri kapsamaktadır. İç içe geçmiş halde olan ayrımcılık ve eşitsizlik ağı kadınların çalışma hayatında çeşitli olumsuz durumlara maruz kalmasına neden olmaktadır.

Örneğin kadınlar ailedeki bir üyenin hastalığı durumunda bakım sorumluluğunu üstlenmenin yanında mesleki hayatlarına ve günlük ev işlerine vakit ayırmak zorunda kalmakta ve toplumsal cinsiyet ayrımcılığı nedeniyle yaşanan dengesiz rol dağılımı kadınların sorun yaşama ihtimalini arttırmaktadır (Yıldırım ve İşler, 2022: 97). Ev içi ve ev dışında yaşanan eşitsizlikler kadınların hem çalışma hayatına katılımında hem de çalışma sürecinde ayrımcı tutumlara karşı mücadelesini zorlu kılmaktadır (Yıldırım, 2021: 322).

Kadınlar çalışma hayatında eğitim düzeyine veya performansına bakılmaksızın görülmeyen şeffaf cam tavan engellerin oluşumu sonucunda kariyerlerinde ilerleyememektedir (Kulualp, 2015: 103). Bu nedenle kadınlar erkeklere oranla daha fazla sosyal güvencenin olmadığı, kayıt dışı, düşük ücret ve nitelikte işlerde çalıştığı bilinmektedir (Yıldırımalp, 2021: 326).

Kadınların kariyer sürecinde yükselmelerinin önündeki görünmez engelleri ifade eden “cam” metaforu kadınların eğitim düzeylerine, mesleki başarı veya tecrübelerine bağlı olmaktan ziyade toplumsal cinsiyet ayrımcılığının oluşumu olan kalıp yargılar neticesinde oluşan engeli ifade etmektedir (Bayat, 2021: 749).

Toplumsal boyuta gelince, toplumun inançları ve basmakalıp algısı kadınların kariyer ilerlemesi üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Kişisel faktör ister devlet ister özel şirket olsun, şirket türünü etkilememektedir. Ayrıca İKY politikaları ve uygulamalarında sağlam bir uyumun cinsiyetler arası uçurumu azaltarak eşit istihdam fırsatları yaratabileceğini ve çalışma kültüründeki bir değişimin finansal kuruluşların müşteriler, yatırımcılar ve diğer paydaşlar arasında daha fazla güven tesis etmelerine yardımcı olabileceğini, böylece değişen dünyada kadınların dönüşümsel liderlik konusundaki doğal kapasitelerinden yararlanabileceklerini belirtmektedir. Bununla beraber, cam tavanlar öğretmenlerin kurumlarına olan bağlılıklarını da olumsuz yönde etkilemektedir ve öneriler sunulurken en aza indirilebilir. Cam tavan stratejilerinin (Gago ve Macías, 2014) benimsenmesi, çalışanların işverenlerine olan bağlılıkları üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Eğitimin ekonominin temeli olduğu bir yerde öğretmenlerin bağlılıklarını sürdürmeleri kritik önem taşımaktadır. Cam tavan ve cinsiyet ayrımcılığı, işletmelerin eğitim girişimleri yoluyla ele alması gereken kilit konulardır ve işyerindeki kadın ve erkeklerin (Jabbar ve Imran, 2013) beceri ve bilgiye dayalı eşit ücret ve aynı iş sorumlulukları açısından aynı hak ve yükümlülükler sahip olması gerektiğini söylemektedir. Ayrıca aynı esnek ofis ve ev çalışma saatlerine ve hafta sonları izin hakkına da sahip olmalıdırlar.

2.4. Cam Tavan Sendromunu Ortaya Çıkartan Etmenler

Cam tavan olgusu, kadınların ve diğer azınlık gruplarının kuruluşlarda, özellikle de kurumsal ortamlarda liderlik pozisyonlarına yükselmelerini engelleyen görünmez engelleri ifade eder. Cam tavana katkıda bulunan başlıca faktörlerden biri toplumsal cinsiyet önyargıları ve kalıp yargılardır. Toplum genellikle liderlik ve atılganlığı erkeklere özgü nitelikler olarak gören geleneksel cinsiyet rollerini benimsemekte, kadınların ise pasif veya destekleyici rolleri benimsemeleri beklenmektedir. Bu önyargı, kadınların liderlik rollerinde daha az yetkin olduğu ve

dolayısıyla nitelikleri veya performansları ne olursa olsun terfi etme olasılıklarının daha düşük olduğu algısına yol açmaktadır. Bu tür kökleşmiş kalıp yargılar, kadınların yukarı doğru hareketliliğini engelleyen işe alma ve terfi kararlarına katkıda bulunur. Bununla beraber iş-yaşam dengesine yönelik kurumsal destek eksikliğide oldukça önemli bir problem yaratmaktadır. Kadınlar, özellikle de çocuk doğurma dönemlerinde, genellikle hem mesleki hem de kişisel sorumluluklarından kaynaklanan çelişkili baskılarla karşı karşıya kalmaktadır. Kadınların kariyer yerine aileye öncelik vermesi gerektiği yönündeki toplumsal beklenti, birçok kuruluşun kadınların işlerine daha az bağlı olduğunu varsaymasına yol açmaktadır. Esnek çalışma saatleri, ebeveyn izni veya uygun fiyatlı çocuk bakımı seçenekleri gibi destekleyici politikaların yokluğu, kadınları orantısız bir şekilde etkilemekte ve liderlik rollerini sürdürmelerini zorlaştırmaktadır. Ayrıca, kadınların aile yükümlülükleri nedeniyle izin almalarını veya daha az saat çalışmalarını cezalandıran “annelik cezası”, kariyer ilerlemesini sınırlandırarak cam tavanı güçlendirmektedir.

Tüm bunlara ek olarak, kurum kültürü ve politikaları genellikle erkeklerin lehine olacak şekilde yapılandırılmıştır. Pek çok kuruluşta liderlik, agresiflik ve risk alma gibi geleneksel olarak erkeklikle ilişkilendirilen özelliklerle eşanlamlyken, kalıplaşmış olarak kadınsı özellikler olarak görülen duygusal zekâ, empati veya iş birliği göz ardı edilmektedir. Bu durum, kadınların kendilerini yabancılaşmış hissedebilecekleri veya başarılı olmak için kendilerine özgü olmayan davranışları benimsemeye zorlandıkları bir ortam yaratmaktadır. Ayrıca, ayrımcılıkla mücadele etmek, ücret eşitsizliğini ele almak veya liderlikte çeşitliliği teşvik etmek için resmi politikaların olmaması, sistemik önyargılar kontrol edilmeden devam ettiği için cam tavanı daha da sağlamlaştırmaktadır.

Erkeklerden, toplumsal yapıdan, kalıplaşmış düşüncelerden, kişisel önyargılardan ve örgüt kültürü tarafından oluşturulan kadınların çalışma hayatında üst konuma ulaşmalarında görünmez ve yapay engelleri ifade eden cam tavan sendromu kaynağına göre üç farklı kategori altında ele alınmaktadır (Derin, 2020: 140). Dolayısıyla kadınların çalışma hayatında üst düzey konuma gelmelerini engelleyici üç temel etken bulunmaktadır. Bu engeller şu şekildedir: (Örücü vd., 2007: 119).

2.4.1. Erkek Yöneticiler Tarafından Konulan Engeller

Erkekler tarafından kadına yönelik yapılan engellerden birisi önyargılardır. Bu önyargılar, kadınların üst düzey konumdaki işlerde başarı gösteremeyeceğine dair bakış açısını içermektedir. Erkekler kendilerine atfettikleri kişilik özellikleri aksine kadınların çabalama ve karar verme yönünden yeterli olmadıklarını

düşünmektedirler. Erkek yöneticilerin kadınlar üzerindeki kurmuş oldukları engelden diğer önemli husus ise kadınlar ile iletişim kurmanın zor olduğu düşüncesi ve hâkim gücü elde bulundurma isteğiyle çalışma hayatında kadın yönetiminde bulunmaktan kaçınma çabasıdır.

2.4.2. Kadın Yöneticiler Tarafından Konulan Engeller

Kadınların çalışma hayatında karşılaşmış oldukları engeller erkek yöneticiler tarafından inşa edilmekle birlikte kadın yöneticiler tarafından da çeşitli engellerle karşı karşıya kalınmaktadır. Kadın yöneticiler tarafından inşa edilen engellerde iki boyut üzerine durulmaktadır:

2.4.2.1. Kişinin Kendini Referans Alma Yanılgısı: Kadın yöneticilerin üst konuma gelme sürecinde yaşamış olduğu engel ve çabanın diğer kadınlar tarafından da verileceği düşüncesiyle özel bir gayretin gerekli olmadığı bakış açısını oluşturmaktadır. Kadın yöneticilerin diğer kadın çalışanların mücadelesinde destek olma girişiminde bulunmamasıdır.

2.4.2.2. Kraliçe Arı Sendromu: Kadınların yönetici konumunda tek olma çabasıdır. Çalışma hayatında tek yönetici kadın olmanın başarı ve güç getireceği anlayışıyla başka kadınların yönetici olmalarını kıskanmayı ifade etmektedir.

2.4.3. Kişinin Kendi Kendine Koyduğu Engeller

Biyolojik cinsiyete dayalı farklılıklar sosyal rollerin cinsiyetler arasında dağılımını belirlerken aynı zamanda toplumsal cinsiyet kalıpyargılarının da oluşmasını ve içselleştirilmesini sağlar. Toplumsal cinsiyet kalıpları, bireylerin sadece karşı cinsiyete değil aynı zamanda kendi cinsiyetine ilişkin algı ve beklentileri de şekillendirdiği için kadınlar için içsel bir uyum mekanizması teşkil eder. Gerçekliği kabaca şematize ederek kalıpyargılar içerdikleri genellemelerle kadın olma imajı hakkında herkes için bir çerçeve sağlar (Soğancı, 2019: 15-16).

Toplumsal cinsiyet rollerinin kadına atfettiği tutum çerçevesinde “Kadının yeri neresidir?” sorusuna yönelik cevap arayışında olma, toplumun kadına biçtiği rol ve sorumlulukları doğrudan kabullenme, özel alan-kamusal alan arasında kalarak iş-aile çatışmaları, çevresine yeterli zaman ve emeği veremediği düşüncesiyle suçluluk hissi, özgüven düşüklüğü, gerekli çaba ve kararlılığı göstermeme, kendini geliştirmede yetersizlik, çalışma hayatındaki mevcut sistem içerisinde kadına yönetim kadrosuna dair ayrımcılığın değişmeyeceği düşüncesinden ve üst düzey konumun gerekli kıldığı zorluk ve sorumluluklardan kaçınma nedeniyle kişiler kendi kendine engel oluşturmaktadır.

Çalışma hayatında bazı kadınların üst düzey pozisyona gelmeye istekli olmayarak yönetmekten ziyade yönetilmeyi tercih etmesi, seyahat ve mesleki eğitime erişim engeli, uzun çalışma saatlerine uyum sağlamama ve üst düzey pozisyonda başarılı olmayacağına dair düşüncesi çalışma hayatında kendi kendine koyduğu görünmez cam tavan engelleri oluşturmaktadır (Soysal & Baynal, 2016: 229).

2.5. Çalışma Hayatında Cinsiyet Bağlamında Ayrışma

Kadınların mesleki kariyerlerinde çeşitli engellerle karşı karşıya kalması meslek seçim sürecinde başlamaktadır. Toplum tarafından atfedilen roller çerçevesinde belli mesleklerin çoğunluğunu kadınların veya erkeklerin tercih etmesini ifade eden “yatay ayrışma” sonucunda bireyler, kendisine ayrılan mesleğe yönelmektedir. Ataerkil toplum yapısının içinde barındırdığı temizlik, çocuk ve yaşlı bakımı gibi işlerin kadınlara yönelik olduğu matematiksel, fiziki ve teknik gibi görevlerin erkekler tarafından yerine getirilmesine dair oluşan bilinç bireylerin mesleklere yönelmesinde önemli etken oluşturmaktadır.

Kadınların toplumsal bakış açısının etkisi sonucunda yöneldiği ve çoğunluğunu oluşturduğu ebelik, hemşirelik, temizlik personeli gibi mesleklerinin yanında öğretmenlik mesleği bulunmaktadır. Kadınların, yığılmalı olarak yer aldığı öğretmenlik mesleğinde aynı düzeyde üst düzey pozisyona yükselerek müdür olmada çoğunluğu erkek çalışanlar oluşturmaktadır. Yatay ayrışmanın etkisinde kalan kadınlar, çeşitli engellerle karşılaşarak cam tavan sendromu sonucunda dikey ayrışmanın etkisi altında kalmaktadır. Kadınlar, çalışma hayatında çevrenmiş şekilde ayrışmayla mücadele etmektedir. Bu nedenle kadınlar, çalışma hayatında hem üst düzey pozisyona yükselmede hem de meslek seçiminde çeşitli ayrışma ile karşı karşıya kalmaktadır.

Kadınların, dikey ayrışma sonucunda üst düzey pozisyona yükselmeleri zorlaşmakta iken yatay ayrışma ile emeğinin değersizleştirilmesiyle birlikte düşük ücret ve zor koşullarda çalıştırılması söz konusu olmaktadır (Ebru, 2017: 69).

Çalışma hayatında kadınlar yatay ayrışma sonucunda yetenek, ilgi ve başarıları doğrultusunda mesleki yönelme sürecinden çok belli kalıplaşmış mesleklere yönelme zorunluluğunda kalması sonucunda ayrımlarla karşı karşıya kalmaktadır. Yatay ayrışma, kadınların cinsiyet temelinde belli mesleklere yığılmasına neden olurken çalışma hayatında düşük ücretli, güvencesiz ve oluşturulan görünmez çember ağının içine hapsolmesine da neden olmaktadır. Mesleki edinim sürecinden sonra çalışma hayatına katılım sağlayan kadınlar, dikey ayrışma sonucunda ise üst pozisyona yükselmemeye veya pozisyonda çeşitli engellerle karşılaşmaktadır.

Dolayısıyla kadının doğumla birlikte edindiği toplumsal yargılar meslek seçimi, çalışma hayatına katılım ve çalışma hayatındaki süreci üzerinde belirleyici güç oluşturmaktadır.

Ataerkil toplum yapısında dezavantajlı gruplara dahil edilen kadınlar, yaşamın farklı alanlarında çeşitli engellerle mücadele etmektedir. Çalışma hayatına dahil olma süreci, çalışma koşulları hatta çalışma sürecinden ayrılmada da çeşitli görünmez engellerle karşı karşıya kalmaktadır. Toplumsal yönlendirmeler sonucunda bazen kadınların tamamen yer aldığı meslekler ortaya çıkarken bazen kadınların erkekler karşısında daha alt pozisyonda yer almasıyla sonuçlanmaktadır. Öğretmenlik mesleği de kadınların görünür kılındığı meslek olarak bilinç kazanmaktadır (Berk, 2013: 77).

Çalışma hayatı, emeğin karşılığı olarak ortaya konulan ürünün yanı sıra ürün ve performansın cinsiyetleştirilerek eşitsizliğin yeniden oluşturulmasını sağlamaktadır. Her iş koluna yayılan cinsiyetleştirilmiş roller, mantık ve kazancın merkezine erkekleri, duygu ve bakımın merkezine ise kadını yerleştirmektedir. Çalışma hayatına katılımı artan kadının, ev içi sevgi ve bakımı cinsiyetleştirilen roller aracılığıyla ev dışı alana da yansımaktadır. Dikey ve dikey ayrımın toplumun her alanında vücut bulmasıyla yatay ayrışma diyetisyenlik, hosteslik, insan kaynakları, sosyal hizmet uzmanı, ebelik ve öğretmenlik gibi mesleklerin çoğunluğunu kadın işi olarak kadınlar devam ettirirken fiziki gücün, mantıksal-matematiksel zekanın ve bilimsel gelişmenin takibini gerektirecek işlerin ise çoğunlukla erkek işi olarak erkeklerin devam ettirdiği bir çalışma ağı söz konusudur. Yatay ayrışmanın sonucunda çoğunluğunu kadınların oluşturduğu meslek kollarında yönetici pozisyonda bulunanların çoğunluğunda erkekler bulunmaktadır (Özkaplan, 2009: 18).

3. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

3.1. Araştırmanın Amacı

Tekirdağ Çorlu ilçesinde özel dershanede görev yapan kadın müdür ve öğretmenlerle eğitim sektöründe kadınların üst düzey pozisyona yükselmelerini engelleyici etken olan cam tavan sendromuna yönelik görüşlerini ortaya koymaktır. Araştırma amacı kapsamında kadınların eğitim sektöründe cam tavan sendromuna yönelik olarak deneyimleri bağlamında ve eğitim sektöründe kariyerlerinin yükselmesinde karşılaştığı engellerin neler olduğunu ortaya koymak amaçlı olarak aşağıdaki sorulara cevap aranmaktadır.

- 1) Yönetici olmada kariyer sürecinizi aktarır mısınız?
- 2) Kadınların eğitim sektöründe üst düzey pozisyona yükselmeye ve yönetici olmalarında karşılaştığı engeller olduğunu düşünüyor musunuz? Bu konuda yaşamış olduğunuz deneyiminiz var ise açıklayabilir misiniz?
- 3) Çalışma hayatında cinsiyetinizden dolayı cam tavan sendromuna maruz kaldığınızı düşünüyor musunuz?
- 4) Çalışma hayatında kadın-erkek çalışanlarına yönelik ayrımcı uygulamalar yapıldığını düşünüyor musunuz? Var ise bunlar nedir açıklar mısınız?
- 5) Kadın-erkek müdürlerin yönetimde yer almasının avantaj/dezavantajına ilişkin görüşleriniz nelerdir? Kadın-erkek yöneticilerin iş hayatı kariyerinizdeki etkisi nelerdir?
- 6) Kadınların yönetim pozisyonlarındaki başarılarına ilişkin görüşleriniz nelerdir? Çalışma sürecinde başarının takdiri ve performansının karşılığını almada cinsiyete göre farklılık olduğunu düşünüyor musunuz?
- 7) Cam tavan sendromunun iş yerindeki kadınlar üzerindeki etkilerini nasıl değerlendiriyorsunuz?
- 8) Cam tavan sendromuyla mücadele etmek için neler yapılabileceğini düşünüyorsunuz? Bu noktada bireysel mücadeleniz oldu mu?

3.2. Çalışmanın Yöntemi

Bu çalışma, betimsel olarak ele alınmış olup nitel araştırma desen modelinden olgubilim deseni göre tasarlanmaktadır. Olgubilim deseni (fenomenolojik yaklaşım), “*Aslında farkında olduğumuz fakat bu farkındalığın derinlemesine ve ayrıntılı bir şekilde kestiremediğimiz yönlerini açığa çıkarmamıza katkı sağlamaktadır.*” Veriler görüşme yöntemi ile toplanarak katılımcıların derinlemesine görüşleri alınmaktadır (Kirişçi & Can, 2020: 620). Bu çalışmada yarı yapılandırılmış görüşme formu neticesinde elde edilen veriler temalanarak yorumlanması çalışmanın olgubilim deseni ışığında ilerlemesinin uygunluğunu göstermektedir.

3.3. Çalışma Grubu

Bu çalışmanın katılımcı grubunu, Tekirdağ ilinin Çorlu ilçesinde özel dersane ve okulda görev yapan kadın müdür ve öğretmenler oluşturmaktadır. Araştırmada 6 katılımcı yer almaktadır. Çalışmada etik ilkelere bağlı kalınarak katılımcılar K1, K2, K3, K4, K5 ve K6 şeklinde kodlanmaktadır.

Tablo 1: Katılımcılara Ait Demografik Bilgiler

Katılımcı Kodu	Öğretmenlik Alanı	Yaşı	Görev Süresi
K1	Türkçe	36	8
K2	Rehberlik	27	4
K3	Okul Öncesi	37	12
K4	Rehberlik	26	3
K5	Bilgisayar	38	14
K6	Türk Dili ve Edebiyatı	32	6

Tablo 1’den de görüleceği üzere çeşitliliği sağlamak adına farklı bölüm, yaş ve görev süresinden katılımcılar ile araştırma yürütülmektedir. Araştırmaya katılan katılımcıların yaşları 26 ile 38 arasında değişirken görev süresi olarak incelendiğinde 4 ile 14 yıl arasında değişmekte olduğu görülmektedir.

3.4. Veri Toplama Aracı

Bu araştırmada, nitel yöntem içerisinde yer alan yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmaktadır. Cam tavan sendromu konusu hakkında yapılmış olunan ilgili literatür incelenmesi ile araştırmaya uygun şekilde hazırlanan yarı yapılandırılmış form kullanılmaktadır. Görüşme formu katılımcılara yönelik olarak katılımcıların kişisel bilgiler ve eğitim sektöründe cinsiyet bağlamında yaşamış oldukları cam tavan sendromuna yönelik tecrübe ve önerilerini ortaya çıkararak soruların bulunduğu iki bölümden oluşmaktadır.

3.5. Verilerin Toplanması

Çalışmada elde edilen veriler, 2023-2024 eğitim dönemi içerisinde bahar yarıyılında toplanmaktadır. Katılımcılara görüşme yapılmadan öncesinde araştırmanın amacı ve gizliliğine dair bilgiler verilmektedir. Görüşmeler ses kaydı alınmasına izin veren katılımcılar ile görüşme esnasında ses kaydı alınmaktadır. Görüşmeler sonucunda elde edilen verilerin açık ve anlaşılır bir şekilde raporlanması amacıyla katılımcıların ifadelerinden doğrudan alıntılar yapılarak kullanılmaktadır.

4. BULGULAR

Veri analizi sonucunda, dört ana kategori, on altı kategori kümelenmektedir. Oluşturulan ana ve alt kategoriler bütün olarak Tablo 2’de aktarılacaktır.

Tablo 2: Cam Tavan Sendromuna İlişkin Görüşler

Kategori	Alt Kategori	Kod
1.DENEYİMLER	Alt kategori 1: Cam Tavan Sendromuna Maruz Kalma Durumu	Kod 1: Maruz kalma
		Kod 2: Maruz kalmama
		Kod 3: Hem maruz kalma hem maruz bırakma
		Kod 1: Kriz durumu
2.BOYUTLAR	Alt kategori 2: Üst Düzey Konuma Yükseliş	Kod 2: Kişisel Başarı
		Kod 1: Hâkim gücü elde tutma isteği
		Kod 2: Üst düzey pozisyonda başarısızlık algısı
		Kod: Kadınlarla iletişim kurma güçlüğü
3.SORUNLAR	Alt Kategori 1: Erkek Yöneticiler Tarafından Konulan Engeller	Kod 1: Kişinin kendini referans alma yanılıgısı
		Kod 2: Kıskançlık ve erkek rolleri
		Kod 1: Sorumluluk almama
		Kod 2: İş-yaşam dengesini kuramama
4. ETKİLEYİCİLER	Alt Kategori 2: Kadın Yöneticiler Tarafından Konulan Engeller	Kod 1: Çalışma şartlarında eşitsizlik
		Kod 2: Maaşta eşitsizlik
		Kod 3: Fırsatların oluşturulmasında eşitsizlik
		Kod 1: Psikolojik şiddet
3. SORUNLAR	Alt Kategori 1: Cinsiyete Yönelik Ayrım	Kod 2: Fiziksel şiddet
		Kod 3: Sözel şiddet
		Kod 1: İşten ayrılma
		Kod 2: Çalışma isteğinde azalma
4. ETKİLEYİCİLER	Alt Kategori 2: Mesleki Etki	Kod 3: Performansta düşme
		Kod 1: Aile-iş dengesini kuramama
		Kod 2: Başarısızlık korkusu
		Kod 3: Sağlığa etkisi
4. ETKİLEYİCİLER	Alt Kategori 3: Mücadele	Kod 1: İçsel çaba
		Kod 2: Dışsal çaba

Kategori 1: Kadınların Yönetici Olma Sürecinde Yaşadıkları Deneyimlere İlişkin Bulgular

Katılımcıların yönetici olma sürecinde yaşadıkları cam tavan sendromu deneyimleri ve yönetici olmalarındaki etkenleri belirlemek amaçlı üst düzey pozisyona yükselme sürecinizi aktarır mısınız? sorusu sorulmaktadır. Katılımcıların görüşleri Tablo 3'te aktarılmaktadır.

Tablo 3: Cam Tavan Sendromu ve Yönetici Olma Deneyimlerine İlişkin Kodlama ve Örnek Alıntılar

Alt kategori	Kodlar	Örnek Alıntılar
Cam	Maruz kalma	K4: <i>"Pozisyon değişikliğim söz konusuydu. Burada hem üst pozisyona yükselemediğim gibi kendi pozisyonumdan da olmuştum."</i>
	Maruz kalmama	K3: <i>"Ben herhangi bir cam tavan sendromuna maruz kalmadım. Zaten üç yıl okul öncesi öğretmenliği yaptım. Sonrasındaki tüm süreçte yöneticilik yaptım."</i>
Tavan Sendromuna Maruz Kalma Durumu	Maruz kalan maruz bırakan	K5: <i>"Kafasını kullanacak insanlar maalesef ki kimsenin maneviyatı üzülüyoruz ediyoruz falan filan ama kişinin ekmeğiyle oynayacaksa oynanacak bunun hani işte günah merhamet bilmem. Bana baskı yapıyor işten göndermeye çalışıyor bende ona baskı yapıp gönderdim."</i>
Üst Düzey Pozisyona Yükseliş	Kriz durumu	K2: <i>"Çalıştığım kurumda benden önce müdür olan kişi çeşitli sebeplerden dolayı kurumdan ayrıldı ve 15 gün içerisinde bir müdür atanması gerekiyordu. Kurum sahibi de gelip 15 gün içerisinde bir müdür atamamız gerekiyor yoksa Milli Eğitimden ceza yiyeceğiz kurumumuzun bir müdüre ihtiyacı var dedi. Öncelikle erkek öğretmene teklif etti. Erkek öğretmenimiz istemedi. Yüküm çok fazla daha önce yöneticilik yapamadım ben bu işe bulaşma istemiyorum dedi. Erkek öğretmeninde ilk yıl tecrübesiydi. Daha sonra bana teklif etti"</i>

K3: “Yönetici pozisyonuna doğrudan geçmiş
Kişisel başarı başarıları ve tecrübeme dayanılarak alındım”

Tablo 3’te ele alınacağı üzere katılımcıların cam tavan deneyimleri ve yönetici olma sürecindeki etken cam tavana maruz kalma durumu ve üst düzey pozisyona yükseliş başlıkları altında ele alınmış ve bu bulguları temsil eden görüşler aktarılmaktadır.

Tablo 4: Karşılaşılan Engellerin Boyutlarına İlişkin Kodlama ve Örnek Alıntılar

Alt kategori	Kodlar	Örnek Alıntılar
	Hakim gücü elde tutma isteği	K5: “Daha önce kadın yöneticiyle çalışmadıkları için nasıl davranacaklarını bilmiyorlardı. Herhangi bir şeyde ben ona emir veremezmişim.”
	Kadınların üst pozisyona başarısız algısı	K2: “Üstüm bir erkek yöneticiydi. Sürekli kendi bilgilerin doğru olduğunu düşünerek söylediklerin desteklenmesini ve yüceltilmesini bekliyordu. Ben ise fikir ortaya atıp proje ürettiğimde çok karamsar kalıyor düşünelim deyip geçiştiriliyordu. Daha sonra benim fikrimi başka erkek yönetici söylediğinde çok iyi fikir hayata geçirelim oluyordu. Erkek çalışanlar görevini istediği yaparken kadın çalışanlardan sürekli geri dönüt alınıp bilgisi olmayan konularda dahi fikir beyan ediliyor.”
Erkek Yönetici Tarafından Konulan Engeller	Kadınlarla iletişim kurma güçlüğü	K5: “Erkekler, kadınlarla iletişim kurmanın zor olduğunu söylüyor bir de hani kadınlardan emir almak istemiyorlar gücü elinde tutmak istiyorlar.”
Kadın Yöneticiler Tarafından Konulan Engeller	Kişinin kendisini referans alması	K1 “Hemcinslerin tarafından zorlukla karşılaşılabiliyorsun. Beni desteklemek yerine yaptığım en ufak hatayı hemen aaa hata yaptın şeklinde öne çıkartabiliyorlar. Erkek öğretmen bana çok yardım etti bana daha çok destek oldu. Ama hemcinsim bunu kalkıp hata mı yaptın ben

bunu hemen yetiştireyim bakış açısıyla gündeme getirebiliyor. Eksik arama sürekli yaptığım için arkasında bir hata arama şeklinde.”

K2 “Ben müdürlük görevine yükselmeden önce müdürüm kadındı. Ondan brifing alıyordum. Çalışmamı takdir ediyordu. Kendimi daha iyi geliştirebiliyordum. Müdürümüz yeni gelen kişinin müdür olacağı düşüncesine kapılarak bir anda benim çalışmakta olduğum rehberlik bölümüne geçebileceğine dair fikirler oluşturmaya çalışmış. Kraliçe arı Aslında bir nevi kendine rakip görerek riski yok etmek istedi.” sendromu

K3 “Çoğunlukla hep kadın öğretmenlerle çalışıyorum. Tercihimde genelde kadınlarla çalışmak oluyor. Kadın çalışanlar daha ince detaylı ve güzel çalışma yürütüyor. Fakat kadın öğretmenler evlendiklerinde ev iş sorumluluğunu tam olarak sağlayamıyorlar. Saat 5 oldu mu hemen çıkmak istiyorlar. Erkek öğretmenler öyle değil artık mesai çalışma yapıyorlar. Kadın öğretmenler enerjisini eve çocuklarına yöneltebiliyor.” İş-yaşam dengesini kuramama

K5: “Pozisyonda kendini biraz daha tamamlamak için olabilir belki de hani kendimden işte zaman harcayıp eğitime odaklayım dememen olabilir. Eğitimden kaynaklı işte yoksa biraz daha farklı eğitimler donanımlar edinmiş olsaydım daha farklı bir üst düzeye ben zaten çıkardım yapabiliirdim benim engelim eğitim zannedersin.” Kişinin Kendisine Koyduğu Engeller Sorumluluk almama

Tablo 4’te ele alındığı üzere katılımcıların üst düzey pozisyona yükselme sürecinde yaşamış oldukları cam tavan sendromunun boyutları erkek yönetici, kadın yönetici ve kişinin kendisine koyduğu engeller başlıkları altında ele alınmakta ve bu engelleri temsil eden görüşler aktarılmaktadır.

Tablo 5: Deneyimlenen Sorunlara İlişkin Kodlama ve Örnek Alıntılar

Alt kategori	Kodlar	Örnek Alıntılar
Cinsiyete Yönelik Ayrım	İş şartlarında eşitsizlik	K2: “Benim ise yıllık iznimi kullanmam problem oluyorken ya da ara tatilde herkes gibi aynı izin gününü kadar izin yapmak istediğimde erkek yönetici bana çok iyi bir çalışan olabilirsin ama izin istemen davranış problemi denildi. Gerçekten kadının durumun yeterli onlar için. Maaş olarak bir durum olduğunda önce erkek çalışanlara veriliyor ihtiyaçları vardır oluyor. İzin almak istiyorlar işlerini halletsin oluyor. Ayrıca kadın yönetici olduğunda sürekli eksik aranıyor çok fazla çalışılması isteniyor. Aynı anda birden fazla işi yapman bekleniyor.”
	Maaşta eşitsizlik	K1: “Bunun maddi karşılığı yok. İnsan maddiyat için hayat konforunu arttırmak için çalışıyor. Erkek yöneticileri aynı durumla karşılaşmazdık onun yaptığı iş takdir ediliyordu. Karşılığını alıyordu. ‘’
	Fırsatların oluşturulmasında eşitsizlik	K5: ‘‘Bana data veriyorlardı velilerle görüşüyordum. Ama aynı şey yani bir mantığı yok. Elime verdikleri şeylerle benden daha fazla performans bekliyorlardı. Daha fazlası için daha fazla önümü açmaları gerekiyordu veri toplamak için. Yapmadıkları için de olmadı aslında sen bir nevi bir şekilde önünü kesmiş oluyor. Aynı veri üzerinden sen benden bir performans beklersen yanlış olur çünkü o kağıt defalarca benden önce de denenmiş. ben de denedim ve olmadı ve bu benim başarısızlığım değil ben odaklanmış oldum ama onların istediğini veremedim. Fırsat vermediler imkan vermediler verselerdi daha fazla başarı gösterip üst düzeye çıkacaktım. böyle böyle engeller.”
Baskılanma	Psikolojik şiddet	K1: “Gerek sözlü taciz gerek mobbing yaşadım. Ben hem öğretmen ayağında hem yönetici ayağında olduğum için ister istemez iki işi birlikte yaptığım için işlerde aksaklıklar meydana geliyordu. Ben dersteyken belirli şeyleri kaçırabiliyordum. Bu

yüzden sen nasıl göremiyorsun ama senin iki şeyi birden yapman gerekiyor gibi söylemler”

Fiziksel şiddet	<i>K2: “Erkek öğretmen kuruma geldiğinde herkesin içinde ses yükseltme ve el-kol hareketi yapma gibi davranışlar sergiledi.”</i>
-----------------	--

Sözel şiddet	<i>K1: “Zekama yönelik hareketler ediyordu. Siz kimsiniz ki orda bir senede çeke el sürebiliyorsunuz senin maaşımdan keserim gibi mobbingler üzerimize uygulanıyordu.”</i>
--------------	--

Tablo 5’te ele alındığı üzere katılımcıların çalışma hayatında cinsiyetlerinden dolayı yaşamış oldukları ayrımcılıklar ve cinsiyetlerinden dolayı baskılanmalarına yönelik bulgular cinsiyete yönelik ayırım ve baskılanma başlıkları altında ele alınmış ve bunları temsil eden görüşler aktarılmaktadır.

Tablo 6: Deneyimlenen Engellerin Etkileri ve Mücadelesine İlişkin Kodlama ve Örnek Alıntılar

Alt kategori	Kodlar	Örnek Alıntılar
	İşten ayrılma	<i>K1: “Huzurlu ve mutlu olmadığın bir iş yerinde asla çalışmıyorsun. Bu süreç benim işten ayrılmama neden oldu.”</i>
	Çalışma isteğinde azalma	<i>K4: “Karşınızda seni sürekli eleştiren biri olunca demorize oluyorsun. İş yapmak dahi istemiyorsun iş oraya geliyor. Kesinlikle moral ve motivasyonu düşürücü. Çalışma şevkini kırıcı bir engel.”</i>
Mesleki Etki	Performansta düşme	<i>K6: “İsteyerek gitmiyorsun ve isteyerek gitmediğin bir işte de verimli olamıyorsun.”</i>
Bireysel Etki	Aile-iş dengesi kuramama	<i>K2: “Ev yaşantımı dahi etkiliyordu. Evde hiçbir şey yapmak istemiyordum. Bu çatışmalara dönüştü. Sürekli canım sıkılıyordu hayat enerjim kalmadığı içinde sosyal hayatımı da etkiliyordu.”</i>

Başarısızlık korkusu K2: “Kadınların kendilerini yetersiz hissetmelerini ve başaramama duygusunu yüklemelerine neden oluyor.”

Sağlığa etki K1: “Stres oluyor işte takıntı psikolojik sorunlar rahatsızlıklar getirebiliyor.”

İçsel çaba K4: “Bende kariyerimde bazı zorluklarla karşılaştım ve bu zorlukları aşmak için çeşitli stratejiler kullandım. Özellikle, kendi yeteneklerime ve başarılarıma odaklanarak ve destekleyici eğitimlerle ilişkileri geliştirerek cam tavanı aşmamda yardımcı oldum.”

Mücadele Dışsal çaba K2: “Bunun içinde kadınlar arasında dayanışma ve bilinç oluşturulmalı ki oluşan engellerle mücadele etmek çok daha kolay olsun. Kesinlikle iş yerlerinde eşitlikçi bir yaklaşım geliştirilmeli. Gerekirse iş birliği ve ekip çalışmalarına yönelik eğitimler verilmeli.”

5.TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, kadın öğretmenlerin çalışma hayatında üst düzey pozisyona yükselmelerinde karşılaştıkları engeller, bu engellerin yol açtığı etkiler ve engellerle mücadele etmek adına kullandığı çözüm ve öneriler, özel eğitim kurumunda çalışan kadın öğretmenlerin görüşlerine dayalı olarak incelenmektedir.

Cam Tavan Sendromu ve Yönetici Olma Deneyimlerine İlişkin Bulguların Tartışılması

Araştırmanın birinci kategorisinde kadın öğretmenlerin çalışma hayatındaki cam tavan sendromuna karşılık gelen deneyimleri ve yönetici olmalarındaki etkene ilişkin görüşleri incelenmektedir. Cam tavan sendromuna maruz kalma alt kategorisinde çalışmaya katılan 6 katılımcıdan 1’i herhangi bir engelle karşılaşmadığını ifade ederken 5’i deneyimlerini aktararak çalışma hayatında karşılaştığı engellere vurgu yapmaktadır. Ayrıca K5, cam tavan sendromuna maruz kaldığını belirtirken aynı zamanda hemcinsine karşı engeller ortaya koyduğu görülmektedir.

Üst düzey pozisyona yükselme alt kategorisinde, cam tavan sendromuna maruz kalmadığını belirten katılımcımız kendi başarısıyla üst düzeye yükseldiğini ifade

ederken kriz ve zorunluluk halinde üst düzeye yükseldiğini ifade eden katılımcıların görüşleri sonucunda çalışma hayatında başarısızlığa sevk edici durumlarda üst düzey pozisyona getirilen kadın çalışanlar üzerindeki cam tavan engellerinin cam uçurum engelleriyle devam ettiği belirtilmektedir. Yıldız, vd. (2016), üst düzey pozisyona yükselen kadının aynı oranda statüsünde yükselme olmadığını, kadınların üst düzey işlerde başarısız olduğuna dair ön yargıların devam ettiğini ve ayrımcı uygulamaların varlığını arttırdığını ifade edilmektedir.

Karşılaşılan Engellerin Boyutlarına İlişkin Bulguların Tartışılması

Araştırmanın ikinci kategorisinde, kadın öğretmenlerin maruz kaldığı cam tavan sendromunun boyutlarına ilişkin görüşleri incelenmektedir. Katılımcılar, erkek yöneticiler tarafından ortaya konulan engellerin üzerinde daha fazla durmakla birlikte kadın yöneticiler ve kendisi tarafından ortaya koydukları engellerin varlığını da belirtmişlerdir. Erkek yöneticilerin hâkim gücü elinde bulundurma isteği, üst pozisyonda kadınların başarısızlık olacağına ve kadınlarla iletişim kurma zorluğuna dair geliştirdikleri önyargılar nedeniyle engel koyduğunu belirtirken kadın yöneticilerin kendisinin de aynı zorlu süreçten geçmesi nedeniyle hemcinsine karşı zorluklar karşısında kolaylaştırıcı etken olmaması ve kıskançlık gibi olumsuz duygu beslemesinden dolayı engeller ortaya koyduğu görülmektedir. Ayrıca kadınların, üst düzey pozisyonun beraberinde getirdiği sorumlulukları almama, başarıya inancına dair olumsuz tutum sergileme ve evlilik-çocuk yaşantısıyla birlikte iş-yaşam dengesini kuramamasından kaynaklı kişinin kendine koyduğu engeller olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Erikli (2020), kadınlar üzerindeki ayrımcı uygulamaların devam ettiğini, toplumsal cinsiyet ayrımcılığın ortadan kaldırılmasına ve iş-yaşam dengesine yönelik uygulamaların eksikliğinin çalışma hayatında kadınların maruz kaldığı engeller üzerinde etkili olduğunu belirtmektedir.

Deneyimlenen Sorunlara İlişkin Bulguların Tartışılması

Araştırmanın üçüncü kategorisinde, kadın öğretmenlerin çalışma hayatında cinsiyete dayalı ayrımcılık ve baskılanmalarına ilişkin görüşleri incelenmektedir. Cinsiyete dayalı ayrımcılık alt kategorisi bağlamında katılımcılar, çalışma şartlarında, maaşta ve fırsatların oluşturulmasında eşitsizliklere maruz kaldıklarına vurgu yapmışlardır. Karcıoğlu & Leblebici (2014), kadınların çalışma hayatına katılımının önündeki engelleri aşmasıyla birlikte çalışma sürecinde ücrette, performans takdirinde, eğitim fırsatının sunulmasında, denetim ve mentorluk desteğinde ayrımcı uygulamalarla cam tavan sendromuna maruz kaldığını ifade etmektedir.

Deneyimlenen sorunlar kategorisinin diğerk alt kategorisinde baskılanmaya ilişkin katılımcıların görüşleri incelenmektedir. Katılımcılar, çalışma hayatında el-kol hareketleri, aşağılanma ve bağırılma gibi olumsuz davranışları içeren psikolojik, fiziksel ve sözel baskılara maruz kaldıklarını belirtmektedirler.

Deneyimlenen Engellerin Etkileri ve Mücadelesine İlişkin Bulguların Tartışılması

Araştırmanın dördüncü kategorisinde, deneyimlenen engellerin etkileri ve bu engellerle mücadele yollarına ilişkin katılımcıların görüşleri incelenmektedir. Çalışma hayatında kadınlar, psikolojik, fiziksel ve sözel baskılara maruz kaldığını belirterek çeşitli cam tavan engelleriyle mücadele ettiğini ve bu engellerin mesleki ve bireysel yaşantılarına yönelik olumsuz etkilere neden olduğunu sonucuna ulaşmaktadır. Çalışmaya katılan kadın öğretmenler, işten ayrılma, çalışma isteğinde düşme ve performanslarında azalma olduğunu belirterek mesleki açıdan etkisinin yanı sıra aile-iş dengesinin kurulmaması, başarısızlık korkusu ve çeşitli sağlık sorunların oluştuğuna dair görüşler ifade ederek cam tavan sendromunun bireysel etkisini vurgulamaktadır. Kadın öğretmenler cam tavan sendromuyla mücadelede yetenek ve başarılarına odaklanarak kişisel gelişimlerini arttırmalarının önemini vurgulamakla birlikte ayrımcı uygulamaların ortadan kaldırılmasında politikaların ve eğitimin öneminden bahsetmektedir.

Bu çalışmada katılımcılar, üst düzey pozisyona yükselme sürecindeki etkenleri, engelleri, sonuçları, sonuçların etkilerini ve bu engelle mücadele etmek için olası mücadeleleri aktarmaktadır. Çalışmanın genel bulguları kadınların üst düzey pozisyona yükselmesi kriz durumunda olabileceği gibi kişisel başarı etkeninden de olabildiğini göstermektedir. Kriz durumunda yönetici konuma getirilen kadınların, hem yöneticilik sürecinde çeşitli görünmez engellerle karşılaştığı hem de yönetici olduktan sonra görünmez engellerin devam ettiği sonucuna ulaşmaktadır.

Toplum tarafından aktarılan ataerkil yapının oluşturduğu ön yargıların sorgulanmadan içselleştirmesinden dolayı çalışma hayatında kadınlar, erkekler tarafından engelle karşılaşmakla birlikte benimsenen rollerin neticesinde kendi kendilerine engel oluşturduğu sonucuna ulaşmaktadır. Bununla birlikte katılımcılar, hemcinslerinin yöneticilik sürecinde başarılı olduğu konusunda hemfikirken kadın yöneticileri tarafından çeşitli engellerle de karşılaştıklarını ifade etmektedirler.

Toplumda kadına atfedilen roller neticesinde sosyal ve kültürel alanda kadınların kalıplaşmış birtakım davranışları yerine getirmesi, aile içindeki çocuk bakımı ve ev işi sorumluluğunu temel rolü olarak benimsemesi, eğitime erişimde eşitsizlik, kadın

olduğu için başarısız olacağı düşüncesi neticesinde üst düzey kademeye yükselmeye çeşitli engellerle karşılaştığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Kadın yöneticiler, erkek çalışanlara göre daha zorlu çalışma şartlarında çalıştığı, maaş olarak eşitsizliğe maruz kaldığını belirtirken kadın olmanın güçsüzlük ve sessizlik olarak görüldüğünü erkeklerin kendini savunacağı düşüncesi ile kadınlar üzerinde çeşitli mobbingler uygulandığı sonucuna ulaşılmaktadır. Erkek üstleri tarafından baskılanmaya çalışan katılımcıların uygulanan mobbing karşısında sessiz kalarak içselleştirdiği sonucuna ulaşılmaktadır.

Üst düzey konumda yer alan kadın çalışanların yaşamış olduğu engellerin ortadan kaldırılması hem bireyler üzerindeki dezavantajlı etkisini hem de kadınların çalışma hayatında daha fazla yer almasıyla istihdam oluşturması ve daha eşitlikçi bir yapının gelişmesinde etken olarak toplumsal gelişim açısından cam tavan sendromunun ortadan kaldırılması önem kazanmaktadır.

Cam tavan sendromuyla mücadele etmek için geliştirilecek birtakım çözüm önerileri sağlanmalıdır. Çalışmada katılımcılar, çalışma hayatındaki hakları konusunda gerekli bilgiye sahip olmadığını veya haklarını alabileceğine dair gerekli inanca sahip olmadığını aktarması nedeniyle öncelikli olarak çalışma hayatındaki yasal olarak tüm haklar ve hakların teminin zorunluluğu iş verene ve çalışana yüz yüze veya online olarak aktarılmalıdır.

Çalışma hayatında eşitliğe dayalı bilincin oluşturulması adına cinsiyet ayrımının ortadan kaldırılmasına yönelik düzenlemelerin getirilmesiyle birlikte iş birliği ve ekip dayanışmasını oluşturacak eğitim düzenlemeleri sağlanmalıdır.

Çalışmada katılımcıların içselleştirdiklerini belirtmiş olduğu cinsiyet temelli ayrımcı söylemlerin ortadan kaldırılması için bilinç arttırmaya yönelik kamuda eşitliğe dayalı söylemlerin oranlarının her platforma aktarma girişimi planlanmalıdır.

Son olarak, işe alma ve üst pozisyona yükselmeye kadınlara karşı ayrımcı uygulamaların önüne geçecek politikaların arttırılması ve bu politikaların denetlenmesi gerekmektedir. Çalışma hayatında kadınlara yönelik uygulanan her türlü mobbinge karşı yaptırımların denetimi için doğrudan başvuru ağı oluşturulabilir.

YAZARLARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar çalışmaya ortak katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

Alparslan, A. M., Bozkurt, Ö. Ç., & Özgöz, A. (2015). İşletmelerde cinsiyet ayrımcılığı ve kadın çalışanların sorunları. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2(1), 66-81.

Atay, Ö., Gürgen, E. N., & İmamoğlu, E. (2022). Türkiye'de kadın akademisyenlerde algılanan cam tavan sendromu araştırması. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 13(2), 170-182.

Bayat, İ., & Baykal, B. (2021). Toplumsal cinsiyet ayrımcılığının yarattığı engeller: Çalışma yaşamında varolmaya çalışan kadın. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 23(3), 745-762.

Berk, SK (2013). Toplumsal cinsiyet ve profesyonelleşme: Hukuk mesleğinde kadın örneği. Sosyoloji Araştırmaları Dergisi, 16 (1), 74-103.

Bingöl, O. (2014). Toplumsal cinsiyet olgusu ve Türkiye'de kadınlık. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 2014(3), 108-114.

Vatandaş, C. (2007). Toplumsal cinsiyet ve cinsiyet rollerinin algılanışı. Istanbul Journal of Sociological Studies, (35), 29-56.

Derin, N. (2020). Dünyadan ve Türkiye'den örneklerle cam tavan sendromu. Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi, 10(2), 137-154.

Ebru, E. (2017). Erkek yoğun mesleklerde istihdam edilen kadın personelin mesleki cinsiyetçilik açısından değerlendirilmesi. Uluslararası Akademik Değer Çalışmaları Dergisi, 3 (10), 64-72.

Erikli, S. (2020). Çalışma yaşamında toplumsal cinsiyet ayrımcılığının görünümü.

- Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2(1), 39-60.
Gago, S. and Macías, M. (2014). A Possible Explanation of the Gender Gap among Accounting Academics: Evidence from the Choice of Research Field. *Accounting & Finance*, 54, 1183-1206.
- İşler, A. M. (2024). Social Policy and Cyberfeminism. Reconstructing Feminism through Cyberfeminism. Ersöz, G., Kantar, G. ve İnce Yenilmez, M. (Eds) içinde. 136-159.
- Jabbar, A. and Imran, A. (2013). Perception of Glass Ceiling in the Educational Institution: An Evidence from Pakistan. *World Applied Sciences Journal*, 23, 628-634.
- Kirişci, G., & Can, N. (2020). Eğitim ve okul yöneticilerinin cam tavan sendromuna ilişkin görüşleri. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 618-636.
- Korkmaz, H. (2016). Yönetimde kadın ve cam tavan sendromu. *Alternatif Politika*, 8(Special), 95-112.
- Kulualp, H. G. (2015). Stratejik insan kaynakları yönetiminde cam tavan sendromu engellerini aşmak. *Kamu-İş İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, 14(1), s. 99-123.
- Leblebici, Y., & Karcıoğlu, F. (2014). Kadın yöneticilerde kariyer engelleri: “Cam tavan sendromu” üzerine bir uygulama. *Atatürk Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(4), 1-20.
- Öğüt, A., (2006). Türkiye’de kadın girişimciliğin ve yöneticiliğin önündeki güçlükler: cam tavan sendromu. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 18, 56-78.
- Örücü, E., Kılıç, R., & Kılıç, T. (2007). Cam tavan sendromu ve kadınların üst düzey yönetici pozisyonuna yükselmelerindeki engeller: Balıkesir ili örneği. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 14(2), 117-135.
- Özkan, E. (2020). Cinsiyete dayalı mesleki ayrımcılık: Cam tavan ve kraliçe arı sendromu. *Sosyolojik Düşün*, 5(2), 127-138.
- Özkaplan, N. (2009). Duygusal emek ve kadın işi/erkek işi. *Çalışma ve Toplum*, 2(21), 15-24
- Soğancı, E. (2019). Annelik statüsünün bir güç kaynağı olarak şiddet uygulamaya etkisi. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Hizmet Anabilim Dalı*

Soysal, A., & Baynal, T. (2016). Sağlık kurumlarında cam tavan sendromu: Kayseri özel sağlık kurumlarında bir araştırma. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 13(2).

Tahtalıoğlu, H. (2016). Türkiye’de yükseköğretim kurumlarında cam tavan sendromunun kadınlar üzerindeki etkileri. Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9(2), 89-105.

Umutlu, S. ve Öztürk, M. (2020). İş yaşamında kadın ve karşılaştığı sorunlar. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 25 (3), 297-306.

Utma, S. (2019). Kadına yönelik cinsiyet ayrımcılığı ve cam tavan sendromu. Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi, 11(1), 44-58.

Vural, E., Kantar, G. (2022). Feminist ideoloji ve söylem karşısında hukuk. Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi, 4(2), 34-43.

Yıldırım, Ş., İşler, A.M. (2022). Kronik Hastalıklar ve Aile İşlevselliği: Yapısal Aile terapisi Yaklaşımı Çerçevesinde Bir Değerlendirme, H. Küçükkaragöz ve E. Kocayörük içinde, Aile Terapisinde Yaklaşımlar (s. 87-112), Ankara: Eğiten Yayıncılık

Yıldırım, S. (2021). Ayrımcılık temelli dışlanma: Türkiye’de çalışma hayatında kadınlar. Sosyal Güvenlik Dergisi, 11(2), 321-346.

Yıldız, S., Alhas, F., Sakal, Ö., & Yıldız, H. (2016). Cam uçurum: Kadın yöneticiler cam tavanı ne zaman aşar?. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 71(4), 1119-1146.

KAMU BORÇLANMASI ve YENİ ORTODOKSİ¹

Yazan: James M. Buchanan

1986 Nobel Ekonomi Ödülü Sahibi

Tercüme Eden: Ahmet Özkan²

Kamu borçlanmasının hâkim teorisi burada "yeni ortodoksi" olarak adlandırılmaktadır. Bu terimi benimsememin nedeni, akademik çevrelerde bu konuda neredeyse tam bir görüş birliğinin bulunmasıdır. "Yeni" kelimesi "ortodoksi"yi nitelendirmekle birlikte; bunun, fikirlerin kendisinin "yeni" veya modern olduğu anlamına geldiği düşünülmemelidir. "Yeni ekonomi" kavramı ortaya çıkmadan çok önce, kamu borçlanmasının hâkim teorisine dair açık ifadeler bulunmaktadır. Hâlâ, "yeni ekonomi" savunucuları ile kamu borçlanması teorisinin yeni ortodoksisini benimseyenler arasında doğrudan bir ilişki yoktur; bu durum basitçe, Profesör Pigou'nun bu son gruba dâhil olduğu örneği üzerinden de anlaşılabilir.

Kamu borçlanmasının yeni ortodoksisi, üç temel önerme üzerine inşa edilmiştir:

1. Kamu borçlanması, birincil gerçek yükün gelecek nesillere aktarımını içermez.
2. Bireysel veya özel borç ile kamu borcu arasındaki benzerlik, tüm temel yönleriyle yanıltıcıdır.
3. İç borç ile dış borç arasında keskin ve önemli bir ayrım bulunmaktadır.

Bu üç önermenin birbirleriyle ilişkili olduğu açıktır ancak bu sınıflandırma yöntemi, açıklama ve başlangıç tartışması için yararlı bir model sunmaktadır. Her bir önerme sırayla ele alınacak; yeni ortodoksiye ait ek destekleyici ve nitelikli önermeler uygun yerlerde anlatılacaktır.

Bu bölüm, kamu finansmanı veya daha spesifik olarak kamu borçlanması üzerine birçok modern eserden seçilmiş alıntılar şeklinde olabilirdi. Ancak, başlangıçta aşırı

¹ Buchanan, J. M. "The New Orthodoxy", in: *The Collected Works of James M. Buchanan*, vol. 2. *Public Principles of Public Debt: A Defense and Restatement*, Foreword by Geoffrey Brennan Indianapolis: Liberty Fund, 1999.

² Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, E-mail: ahmet.ozkan24@ogr.deu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0001-5343-7917

doğrudan alıntı yapmanın sıkıcılığından kaçınmanın bazı avantajları vardır. Buna rağmen, hâlâ şüpheli olan okuyucuyu amacımın yanlış bir argüman yaratmak olmadığına ikna etmek için, gerekli ve yeterli olacağını düşündüğüm belirli referansları içeren bir bölüm ekleyeceğim.

Bir argümanı onu destekliyormuş gibi görünmeden, nesnel olarak sunmak oldukça zordur. Aşağıdaki tartışmada, yeni ortodoksinin bir savunucusunun pozisyonunu üstlenecek ve argümanı onun yapacağını düşündüğüm şekilde anlatacağım. Bu yöntem, verimlilik ve netlik sağlamakla birlikte; "hâkim teori şöyle der", "yeni ortodoksi şunu iddia eder" gibi nitelik belirten ifadelerin sürekli tekrarlanmasını ortadan kaldıracaktır. Bu ilk uyarı, doğrudan alıntılarının uygun bağlamdan çıkarılmasını önlemek için yeterli olmalıdır.

"Geleceği İpotek Altına Alamayız"

Devletin borçlanma süreci, mevcut satın alma gücünü bireylerden veya kurumlardan alarak hükümete aktarır. Hükümetin bu satın alma gücünü kullanması, borçlanma işleminin gerçekleştiği dönemde kaynakları devreye sokar. Bu kaynaklar özel sektör istihdamlarından sağlandığı sürece, kamu harcamasının tam fırsat maliyeti, yani gerçek maliyeti, başlangıç veya "cari" zaman döneminde yaşayan bireyler tarafından üstlenilir. Özel mal ve hizmetlerden, yani reel gelirden gerçek fedakârlığın bu ilk dönemde olduğu iddia edilmektedir ve bu fedakârlık borcun kendisinden değil, hükümetin söz konusu kamu harcamasını üstlenme kararından kaynaklanmaktadır. Bu açıdan, kamu harcamasının borçla finanse edilmesi, vergilendirme yoluyla finanse edilmesinden pek farklı değildir. Her iki durumda da "gerçek" yük, şu anda üstlenilmektedir. Finansman yönteminin değiştirilmesi suretiyle kamu harcamalarının birincil gerçek yükünün zaman içinde kaydırılması mümkün değildir.

Borçlanma yöntemiyle finansman, vergileme yönteminden farklı olarak, borcun ortaya çıktığı dönemden sonraki zaman dilimlerinde yaşayan bireyler üzerinde farklı etkiler yaratmaktadır. Borçlanma, "gelecek" nesillere hem talep hem de yükümlülükler bırakan bir miras sunmaktadır. Ancak bu talep ve yükümlülükler, özellikle iç borç açısından, birbirini dengelediği için nihayetinde gerçek bir yük oluşmamaktadır. "Gelecek" nesiller, borcu ödemek için yeterli vergiyi ödemekle yükümlüdür; yani, faiz ve amortisman giderlerini karşılamak zorundadırlar. Ancak bu vergiler, aynı ekonomideki bireyler tarafından tutulan borç araçları üzerinden faiz ödemeleri şeklinde aynı nesle geri döner. Dolayısıyla, borç, "gelecek" nesiller üzerinde yalnızca birbirleri arasında bazı transferler yapma yükümlülüğü getirir. Bu transferde gerçek bir kaynak fedakârlığı söz konusu değildir. Bu transfer, borcun

ilk ortaya çıktığı ve kamu harcamasının gerçekleştirildiği dönemde üstlenilen kaynak fedakârlığı ile kıyaslanamaz.

Kamu borcu, elbette, yükten arınmış değildir. Modern görüşün erken savunucuları, gerekli faiz transferlerini gerçekleştirmenin net bir yük içerdiği olasılığını göz ardı etmişlerdir. Ancak, bu aşırı iyimser yaklaşım, kısa sürede daha temkinli ve rasyonel değerlendirmelerle bertaraf edilmiştir. Günümüzde, kamu borçlanması yarattığı mirasın ciddi transfer sorunlarına neden olduğu konusu genel kabul görmektedir. Bu transfer yükleri, esasen “sürtünme” ya da “gerilim ve baskı” türünde yüklerdir. Birincil reel yükten farklı olan bu ikincil transfer yükü, birçok değişkene bağlıdır. Bu değişkenler arasında borçlanma araçlarının dağılımı önemli bir yer tutmaktadır. Eğer vergi mükellefleri ile tahvil sahipleri büyük ölçüde aynı grubu oluşturuyorsa ciddi bir transfer yükü ortaya çıkmaz; ancak bu iki grup arasında büyük farklılıklar varsa, “net” vergi mükellefleri üzerinde gerçek maliyetler ve “net” faiz alıcıları için gerçek faydalar oluşur. Bununla birlikte, böyle bir transfer yükünün varlığı tamamen kabul edilse dahi, yeni ortodoksinin temel ilkesini geçersiz kılmaz: Birincil reel yük gelecekteki nesillere devredilemez. İkincil transfer yükü, kamu borçlanması yerine vergilendirme yöntemi tercih edilse dahi ortaya çıkabilecek olan sürtünme ya da teşvik yüküne benzer şekilde, ikinci dereceden maliyetler ya da yüklerdir. Bu tür yükler, hükümet tarafından özel kullanımdan çekilen kaynakların doğrudan ya da birincil fedakârlığı ile temsil edilen yükün ötesindedir. Ancak, bu birincil yük her zaman, hükümetin bu kaynakları kullandığı dönemde yaşayan bireyler üzerinde kalır. Bu basit gerçeğin kabul edilmesi, hükümetlerin borçlanma yöntemiyle finansmana erişimine fazlaca izin verilmesi halinde, anlamsız kamu projelerine gereğinden fazla harcama yapabilecekleri yönündeki şüpheleri büyük ölçüde ortadan kaldırmalıdır. Bu tür kuşkulara, ancak sadece yanlış yönlendirilmiş kişiler ve politikacılar kapılabilirler çünkü analiz açıkça ortaya koymaktadır ki hükümetler doğrudan üstlendikleri harcamaların reel maliyetlerini ödemeyi ertelememektedirler. Kamu borçlanması temelde bir vergilendirme biçimidir ve çoğu durumda en ideal yöntemdir.

“Yanılıcı Analoji”

Kamu finansmanı konusundaki yaygın hatalı anlayışların ısrarla devam etmesinin nedeni, bireylerin kendi aile ve kurumsal muhasebe standartlarını devletinkiyle bir tutma eğiliminde yatmaktadır. Kamu finansmanı, özel finansmana benzer olarak değerlendirilir. Ancak bu benzerlik, özellikle iç borç sorunları ele alındığında, temelde hatalıdır. Bu nedenle, yeni ortodoksinin kilit bir özelliği, iki muhasebe standardı arasında yapılması gereken kavramsal ayrımları göstermesidir.

Bireyler ya da özel kurumlar için, özel bir borcun finansmanı için gerekli olan faiz ödemeleri açıkça gerçek bir yük teşkil eder. Tüketim harcamaları ya da tasarruflar azaltılmalı ve satın alma gücü borç talebine sahip olan kişilere transfer edilmelidir. Bu anlamda, özel borç, dış borca benzerlik gösterir. Ancak, kamu borcu iç borç olduğunda, borç taleplerinin sahipleri ile vergi mükellefleri aynı grup içerisinde. Dolayısıyla, kolektif bütçe dışına net bir gelir transferi gerçekleşmez.

Birey borçlandığında, gelecekteki reel geliri açısından bilinçli olarak bir yükümlülük altına girmektedir. Bu süreçte, yaptığı harcamaların bedelini ödeme yükünü ileri dönemlere aktarmaktadır. Bu gerçek kabul edildiğinde, birey, yalnızca borçlanarak finanse edilebilecek harcamalarda temkinli davranmalıdır. Aşırı borçlanmanın, gelecekteki geliri öyle bir yük altına sokma olasılığı vardır ki birey iflas tehdidiyle dahi karşı karşıya kalabilir.

Ancak bu sonuçların neredeyse hiçbiri, iç borçlanma için aynı değildir. Çünkü iç borçlanmada, harcamalar için kullanılan tüm kaynaklar başlangıçta ekonominin içinden sağlanır ve ilk zaman diliminde tüketilir. Bu nedenle, birincil reel yük ileriye taşınmaz. Toplumun gelir akışının zaman yapısı büyük ölçüde değişmez. Dolayısıyla, birey için öngörülen ihtiyatlılık, hükümetler için çok da geçerli değildir. Ancak, yerel yönetim birimlerinin davranışları, bu açıdan bireylere oldukça benzerdir.

Faiz transferlerinin gerekliliği nedeniyle toplumun gelecekteki gelirleri üzerinde oluşan sürtünme ya da transfer yükü gerçek bir maliyettir; ancak bireysel borçta tamamen ileriye taşınan birincil yük ile karşılaştırıldığında bu maliyet oldukça küçüktür. Dahası, hükümetin iç borcunun büyüklüğü ne olursa olsun iflas etme tehlikesi yok denecek kadar azdır.

Bu bağlamda, bir hükümet için “gelirinin ötesinde yaşamak”, aşırı derecede endişe yaratacak bir durum değildir. Harcamaların gelirleri aşması, belirli ekonomik döngü aşamalarında gerekli ve faydalı olabilir. Bireylerin ve ailelerin davranışlarını yönlendiren bütçe dengesi kuralı, hükümetler için uygulandığında tehlikeli bir mit olabilir. Açık finansmanı ve dolayısıyla borçlanma, modern kamu ekonomisinin kalıcı ve gerekli bir özelliği olabilir.

Kamu borçlanmasının büyüklüğü, kamu ekonomisi açısından nispeten daha az önem taşır. Çünkü bu borç, yükümlülüklerin yanı sıra talepler de içerir. Tahvil sahipleri için kamu borcu bir varlıktır ve bu tahvil sahipleri, vergi mükellefleriyle aynı toplumda yaşadığından, belirli bir zaman diliminde borçla temsil edilen yükümlülüklerin değeri, varlıkların değeriyle eşleşir. Öte yandan, bireyler

açısından borç yalnızca bir yükümlülük olarak kaydedilir. Bireyin bütçesel hesaplamaları bağlamında, borcun varlık tarafı bir “yabancı” tarafından tutulur.

İç ve Dış Borç

Önceki iki bölümün tartışması, yeni ortodoksiye göre yalnızca iç borç için geçerlidir. Zaman içinde birincil gerçek yükün aktarılmasının ya da öne çekilmesinin imkânsızlığı ve özel borçla yapılan analojinin yanlıtlılığı, toplumsal ekonominin karşılıklı bağımlılığından kaynaklanmaktadır. Kamu ekonomisi, yani hükümet, kendi muhasebe sınırları içinde hem borçluları hem de alacaklıları barındırmaktadır. Böyle bir durumda borç, yalnızca finansal bir işlemdir. Borç oluşturulduğunda dış kaynaklar ithal edilip kullanılmaz; faiz ödendiğinde ya da borç geri ödendiğinde gelir akışında net bir azalma olmaz (transferin sürtünme etkileri hariç).

Ancak borç dışarıdan sağlanıyorsa, analiz keskin bir şekilde değiştirilmelidir. Dış ya da yabancı borç için “klasik” ya da yaygın fikirler neredeyse tamamen geçerlidir. Borcun alındığı dönemde yurt içi kaynakların net olarak feda edilmesine gerek olmadığından, birincil reel yük zaman içinde etkin bir şekilde ileriye kaydırılabilir. Faiz ödemesi burada gerçek bir yükü temsil eder çünkü iç gelir akışı, kaynakların yurt dışına transfer edilmesi gerekliliği nedeniyle azalır. Gelecek nesiller, böyle bir transfer nedeniyle gelirlerinin azaldığını görecek ve nihayetinde, borcun geri ödenmesi gerektiğinde, yerli kaynaklar yabancılara transfer edilecek; bu geri ödeme yükü de gelecekteki nesiller tarafından üstlenilecektir. Özel borçla yapılan analogi tamamen geçerlidir. Dış borç, mali sorumsuzluğun bir göstergesi olabilir; bu, mümkün olduğunca kaçınılması gereken bir durumdur. Bütçe dengesi kuralı, yerine şu kural getirilmelidir: Vergiler ve iç borcun toplamı, kamu harcamalarına eşit olmalıdır.

Satır ve Dize

Yukarıdaki argümanın, “yeni ortodoksi”yi doğru bir şekilde temsil ettiğine inanıyorum. Bunun için yalnızca, argümanın kamu borç teorisinin temellerini birkaç yıl önce bir ders kitabı bölümü yazmam gerektiği gibi sunduğunu gösteren bir tür öznel teste güvenebilirim. Bununla birlikte, bütünlük açısından, literatüre bazı atıflarda bulunulmuştur, ancak konuya hâkim olan ekonomistlerin hemen bir sonraki bölüme geçmeleri tavsiye edilmektedir.

Profesör Abba P. Lerner, yeni ortodoksi geleneğinde benzersiz ve kayda değer bir konumda yer almaktadır. Onun çalışmaları, geleneğin mantıksal son noktasına ulaşır ve bu argümanı bu noktaya taşıyan katkısı büyük takdir hak etmektedir. Temelde yanlış olan bir argümanı tam bir titizlikle tamamlamak, genellikle o

argümanı kabul etmekten ve analizi 'evet, ama' ile nitelendirmekten daha değerli olabilir ve son çeyrek yüzyılda kamu borçlanması literatüründe birçok “evet, ama” ifadesi bulunmaktadır.

Lerner'in kamu borçlanması üzerine yaptığı çalışmalar, en iyi şekilde “Ulusal Borcun Yükü” başlıklı makalesinde temsil edilmiştir; bu makale, Alvin H. Hansen³ onuruna yazılmış bir denemedir. Bu deneme, yeni ortodoksi için “standart” model olarak tanımlanabilir. Aşağıdaki alıntılar yeterli olacaktır.

En yaygın endişe, ulusal borcun, bir bireyin başkalarına borçlu olduğu özel borçla tamamen aynı şey olarak düşünülmesinden kaynaklanmaktadır... (s. 255).

Bu kuralın ulusal borçla basit bir şekilde aktarılabilirdiği, hemen hemen tüm ekonomistler tarafından reddedilmektedir... (s. 255).

Bu ciddi semantik karışıklığı çözenin en etkili yollarından biri, özel borcun dışsal olmasından kaynaklanan farkını belirtmektir. Özel borç, bir kişinin başkalarına borçlu olduğu bir borçtur. İşte bu, onu yükümlü kılan unsurdur. Çünkü bu borç kişiler arasındadır; doğru benzetme, ulusal borç yerine uluslararası borç olmalıdır... Ancak bu, ulusal borç için geçerli değildir, çünkü ulusal borç, ulus tarafından aynı ulusun vatandaşlarına borçlanılan bir borçtur. Dış bir alacaklı yoktur. “Kendimize borçluyuz.” (s. 256).

Yanıltıcı analoginin bir varyantı, ulusal borcun çocuklarımıza haksız bir yük yüklediği, onların bizim aşırılıklarımızı ödemek zorunda kaldığı şeklindeki beyanlardır. Çok az ekonomist, çocuklarımız ya da torunlarımız ulusal borcun bir kısmını geri ödediklerinde bu ödemelerin sadece bizim çocuklarımıza ve torunlarımıza yapılacağını ve başka hiç kimseye yapılmayacağını hatırlatmaya ihtiyaç duyar (s. 257).

Benzer ifadeler, neredeyse her standart modern kamu maliyesi ya da maliye politikası çalışmasında bulunabilir. “Özel ve kamu maliyesi paralelliği yanlıştır”; “benzetme gerçekten geçerli değildir” diyor önceki alıntılarımızda yer alan Profesör Harris⁴. Profesör Hansen şöyle der: “İç borç, özel borç gibi değildir. Özel borcun tüm önemli özelliklerinden yoksundur.”⁵ Profesör Harold Groves'in yaygın kullanılan ders kitabında ise şu ifadeyi buluyoruz:

³ Lerner, A. P. “The Burden of the National Debt,” içinde Lloyd A. Metzler ve diğerleri, *Income, Employment and Public Policy* (New York, 1948), ss. 255–75. W. W. Norton and Company'nin izniyle alıntılanmıştır.

⁴ Harris, S. E. *The National Debt and the New Economics* (New York, 1947), ss. 25, 55.

⁵ Hansen, A. H. *Fiscal Policy and Business Cycles* (New York, 1941), s. 185.

Fiziksel veya 'objektif' yük açısından bakıldığında, bu yükün tamamının (veya neredeyse tamamının) savaşı yürüten nesilden geldiğini göstermek kolaydır... Başka bir şekilde söylersek, bir ulus kendisinden ya da ailesinden borç alırken, borcun anapara ve faizini ödemek için gelecekteki nesillerin vergilendirilmesi gerekebilir, ancak gelecekteki nesiller de bu faiz ve anaparayı alabilir ve isterlerse, tüketimlerini artırabilirler.⁶

Pigou şöyle der:

Bazen, bir işletmenin krediyle ne ölçüde finanse edilmesi gerektiği, gelecekteki nesillerin bundan ne ölçüde faydalanacağına bağlıdır. Bu kavram, bir şeyin krediyle ödenmesinin maliyetinin gelecekteki nesillere yükleneceği fikrine dayanır... Yirmi beş yıl önce bu fikir bazı saygın desteklere sahip olabilirdi, ancak şimdi her yerde yanlış olarak kabul edilmektedir.⁷

Bu tür ifadelerin listesi neredeyse sonsuza kadar uzatılabilir, ancak belki de en güncel ders kitaplarından birinden bir alıntı, yeterli olacaktır. Brownlee ve Allen, hükümet ve özel borçlanma arasındaki benzerlikleri kabul ederken şu sonuca varır:

İç borçlar, ulus genelinde böyle yükümlülükler oluşturmak zorunda değildir. Kaynaklar için daha verimli kullanım yolları bulunabilirdi... Ancak faiz ödemeleri ülke içindeki ekonomik birimlere yapılır. Ülke içinde tutulan borçlarla ilgili sorunlar, genellikle herhangi bir amaçla vergilendirmeye ilgili sorunlardır.⁸

Transfer Yükü

Kamu borçlanmasıyla ilgili transfer ödemesi yaklaşımının yeniden keşfi ve bunun istenilen maliye politikasıyla uyumu, erken modern savunucularının iddialarını zaman zaman aşırıya kaçırımlarına yol açmıştır. *Genel Teori*'nin yayımlanması ile II. Dünya Savaşı arasında, birçok yazar kamu borcunu yükümlülüğten tamamen arınmış olarak değerlendirmiştir.⁹ Bu doğal aşırı coşku, beklenen bir tepkiyi doğurmuştur. Wright, Ratchford ve Meade'in eserlerinde, yeni ortodoksluğun daha

⁶ Groves, H. M. *Financing Government* (New York, 1954), s. 560. Henry Holt and Company'nin izniyle alıntılanmıştır.

⁷ Pigou, A. C. *A Study in Public Finance* (3. baskı; Londra, 1949), s. 38. Macmillan and Co., Ltd.'nin izniyle alıntılanmıştır.

⁸ Brownlee, O. H. ve Allen, E. D. *Economics of Public Finance* (2. baskı; New York, 1953), s. 127. Prentice-Hall, Inc.'in izniyle alıntılanmıştır.

⁹ Belki de en iyi örnek, makalesi *Weltwirtschaftliches Archiv*'de (Mayıs, 1937) yayımlanan ve Hansen tarafından alıntılanan Jorgen Pedersen'dir. Hansen, Pedersen ile neredeyse tamamen aynı fikirdedir. Bkz. Hansen, op. cit., s. 142.

dengeli bir versiyonu ortaya çıkmıştır.¹⁰ Bu eserlerin katkısı, iç borcun ödenmesi ya da amortismanı için gereken kaynak transferinin gerçek bir yükümlülük doğurduğuna yapılan vurgu olmuştur. Bu yazarlar, borçlanılan dönemdeki neslin üzerine düşen birincil gerçek yükümlülüğü reddetmemişlerdir; ancak vurgu, esas olarak, “gelecek” nesiller arasında bireyler arasında yapılan gerçek gelir transferlerinin ikincil yükümlülüğü üzerindeydi. Bu yazarlar, yeni ortodoksluğun eleştirmeni değil, onun modifiye edicileriydi. Bu yaklaşım Wright’ın şu ifadesiyle en iyi şekilde özetlenmiştir:

Sıradan bir insan, kendisini sürekli artan bir borçla karşılaşmış olarak düşündüğünde ne yapacağını yalnızca göz önünde bulundurur ve bu resmi, ulusal borç meselesine herhangi bir değişiklik yapmadan aktarır. Bu düşünme şekli açıkça yetersizdir, ancak tam tersine gidip iç borç olarak tutulan bir borcun hiçbir zaman bir yük oluşturamayacağını reddetmek de haksız olacaktır...

Dolayısıyla iç borç olarak tutulan bir kamu borcunun toplum üzerinde ekonomik bir yük oluşturmadığı ifadesine tamamen doğru değildir diyebiliriz. Yük *büyük ölçüde* abartılmıştır, ancak yine de varlığı inkâr edilmemelidir.¹¹ (İtalik yazı eklenmiştir.)

Wright başka bir yerde şunu söyler: “Birkaç yerde *bazı* yüklerin varlığını göstermeye çalıştım.”¹² Bu vurgulama nettir; yeni ortodoksluğun ekstrem versiyonları tamamen doğru değildir ve eski görüş, yükü büyük ölçüde abartmıştır. Yapılması gereken tek şey, gerekli iç transferleri yaparken ortaya çıkan sürtünme ve teşvik kaynaklı yüklerin yeterince tanınmasını sağlayacak küçük bir düzeltmedir. İç borcu finanse etmek için toplanması gereken vergi; çalışma ve yeni sermaye yatırımlarına yönelik teşvikler üzerinde bazı etkiler yaratacaktır. Bu etkiler olumsuzsa, yani gerçek gelirleri azaltıyorsa, transfer ödemesi bir yük oluşturur. Ancak bu, düzgün bir vergi politikasının, bu ikincil yükü büyük ölçüde ortadan

¹⁰ Wright, D. M., “The Economic Limit and Economic Burden of an Internally Held National Debt,” *Quarterly Journal of Economics*, LV (Kasım, 1940), ss. 116–29; “Moulton’s ‘The New Philosophy of the Public Debt,’ ” *American Economic Review*, XXXIII (Eylül, 1943), ss. 573–90; Ratchford, B.U., “The Burden of a Domestic Debt,” *American Economic Review*, XXXII (Eylül, 1942), ss. 451–67; Meade, J.E., “Mr.Lerner on ‘The Economics of Control,’ ” *Economic Journal*, LV (Nisan, 1945), ss. 47–70.

¹¹ Wright, “The Economic Limit and Economic Burden of an Internally Held National Debt,” op.cit., ss. 117 ve 129.

¹² Wright, D. M., “Mr.Ratchford on the Burden of a Domestic Debt: Comment,” *American Economic Review*, XXXIII (Mart, 1943), s.115.

kaldırabileceğini göstermektedir. Wright'ın önerdiği gibi: “Düzgün bir vergi politikası bunu neredeyse sıfıra indirebilir.”¹³

Ratchford, vergi yapısındaki değişikliklerin ikincil yükü ortadan kaldırabileceğini açıkça reddeder ve Wright'a nazaran, transferin gerçek yükünün gerekli olduğunu daha ısrarcı bir şekilde savunur. Ratchford, yatırımın yavaşlamasına odaklanırken, Meade, transferin çalışma teşvikleri üzerindeki etkilerini vurgular ve büyük bir iç borçla bireylerin, borç olmadan çalışacaklarından daha az çalışmaları gerektiğini sonucuna varır.

Bu ekonomistlerin borç teorisine yaptığı temel katkılar, yeni ortodoksluğun ana akımına *karşı* değil, ana akımdaki eksiklikleri *düzeltilici* bir işlev görmektedir. Yazarlar, bölümün başında özetlenen üç önermeyi ihlal etmemiştir. Bu yazarların yeni ortodoksiyi yumuşatma üzerindeki etkisi önemli olmuştur ve 'sürtünmeler', 'gerilimler ve baskılar' gibi kavramların, konuyla ilgili daha yeni tartışmalarda çoğunlukla kabul edildiği görülmektedir. Ancak hâlâ, yeni ortodoksinin merkezine yönelik bir saldırı yapılmamıştır.

Yeni Ortodoksi—Eski Fikirler

Bu bölümün başında belirtildiği gibi, vurgulanması gereken husus, yeniliğin fikirlerde değil, ortodokside olduğu ve bunun birçok açıdan, “yeni” ekonominin savunucularının mevcut literatürü dikkatlice incelememelerinden kaynaklandığıdır. Bu durumun, tartışmaya katkıda bulunan Amerikalılar için özellikle geçerli olduğu görülmektedir.¹⁴ Yeni keşfedilen doktrinin hevesli ve modern savunucuları, aynı argümanlarının on sekizinci yüzyılın başlarından beri gündemde olduğunu fark etmiş olsalardı, doktrini biraz daha dikkatle incelemeye teşvik edilmiş olurlardı. Kamu maliyesi alanındaki “klasik” bilim insanları, “transfer” veya “yanıltıcı analogi” yaklaşımını bilmiyor değillerdi. Bunu biliyorlar, incelediler ve dikkatlice değerlendirdikten sonra reddettiler.

Kamu borçlarına dair, mevcut ortodoksiyle çarpıcı benzerlikler taşıyan bir anlayış, on sekizinci yüzyılda ve öncesinde yaygın bir şekilde benimsenmişti ve bu, tüm merkantilist doktrinin temel bir parçası olarak kabul edilmiştir. Hollandalı yazar Pinto, kamu borçlarının ülkenin zenginliğini artırdığını savunmuştur. Berkeley ise kamu borçlarını bir altın madeni olarak tanımlamıştır.¹⁵

¹³ Wright, D.M., *The Creation of Purchasing Power* (Cambridge, Mass., 1942), s.148.

¹⁴ Bkz. Giannino Parravicini, “Debito pubblico, reddito, occupazione,” *Rivista di diritto finanziario e scienza delle finanze* (1951).

¹⁵ Leroy-Beaulieu, P., *Traité de la Science des Finances* (7. baskı; Paris, 1906), Cilt II, s. 223.

Yanıltıcı analogi argümanının ilk açık ifadelerinden biri, 1734'te yayımlanan J. F. Melon'un eserinde yer almaktadır. Melon şöyle demektedir: "Bir devletin borçları sağ elin sol ele verdiği borçlardır, bu durum ülkenin gücünü zayıflatmaz."¹⁶ Voltaire, hükümetin borçlanma yoluyla kendi kendini yoksullaştıramayacağını belirtmiştir. Condorcet, kamu borçlarının yalnızca yabancılara faiz ödemek suretiyle kötü olduğunu savunmuştur.¹⁷ 1748'de yayımlanan *Kamu Kredisi Üzerine Bir Deneme* adlı anonim bir eserde ise şöyle denir: "... eğer borcumuzun 60 milyon sterlini Büyük Britanya halkına aitse, bu borç yüzünden daha zengin ya da daha fakir olmamız söz konusu değildir."¹⁸ Sir James Stuart, kamu borcu ile özel borç arasındaki analoginin yanlış olduğunu açıkça kabul etmiştir.¹⁹ Bu görüşler o kadar yaygın bir şekilde kabul edilmiştir ki, Leroy-Beaulieu şöyle bir otoriteyle söylemektedir: "Bunlar 18. yüzyıldaki yaygın görüşlerdi."²⁰

Bu doktrinin temel özelliklerinin, herhalde hiç beklenmeyen bir kişide, Ricardo'da yer aldığı görülmektedir. Ricardo, açık ve net bir şekilde şu ifadeyi kullanmaktadır: Borcun tam birincil yükü mevcut nesil üzerine yüklenmiştir ve bu yük, hükümetin kaynakları kullanmasından kaynaklanmaktadır. Faiz ödemeleri ise sadece transferlerden ibarettir.

Bir yıl süresince yapılan harcamalar için yirmi milyon sterlinlik bir borç alındığında, bu yirmi milyon, ülkenin üretken sermayesinden çekilen tutardır. Bu borcun faizini ödemek için alınan yıllık bir milyon sterlin, yalnızca onu ödeyenlerden alanlara aktarılan bir transferdir... Gerçek gider, yirmi milyon sterlin olup, bu borcun faizini ödemek yalnızca bir transfer işlemidir.²¹

Borçlarımızın faizini gelecek kuşakların üstlenmesi gerektiği veya onların bu faizin bir kısmından muaf tutulması gerektiği argümanı, başka türlü kapsamlı bilgiye sahip kişiler tarafından sıklıkla kullanılsa da biz buna pek anlam veremiyoruz.²²

¹⁶ J. F. Melon, "Essai Politique," *Economistes Financiers du 18me siecle*, Bölüm 23, s. 479. Alıntılayan: C. F. Bastable, *Public Finance* (2. Baskı; Londra, 1895), s. 613.

¹⁷ Leroy-Beaulieu, adı geçen eser, s. 224.

¹⁸ Hargreaves, E.L., *The National Debt* (Londra, 1930), s.74. Bu alıntı, Malachy Postlethwayt'in *Dictionary of Trade* adlı eserindeki bir referanstan alınmıştır.

¹⁹ Stuart, S.J., *An Inquiry into the Principles of Political Economy* (1767), s. 625. Alıntılayan: Hargreaves, adı geçen eser, s. 81.

²⁰ Leroy-Beaulieu, adı geçen eser, s. 224.

²¹ Ricardo, D., "Principles of Political Economy and Taxation," *Works and Correspondence*, P.Sraffa, ed. (Cambridge :Royal Economic Society, 1951), Cilt I, ss. 244-45. Bu ve sonraki alıntılar Cambridge University Press'in izniyle yapılmıştır.

²² Ricardo, D., "Funding System," *Works and Correspondence*, adı geçen eser, Cilt IV, s. 187.

Ricardo'nun görüşlerinin, basitleştirilmiş bir modele dayandığını ve bu alıntılarının bağlamından nasıl koparıldığına sonra değineceğiz.

Alman yazarlar, kamu borçlanması ile ilgili olarak “verimlilik” anlayışını baştan kabul etmişlerdir. Dietzel, kamu borçlarının bilgelik ile alınmasını vurgulamış,²³ Wagner ise gelecekteki yük argümanının, borçlanma sürecinin basitliğini yanlış anlamaktan kaynaklandığını belirtmiştir.²⁴

Şu anda kabul gören Ortodoks görüş, on dokuzuncu yüzyılın sonları ile yirminci yüzyılın başlarında çoğu yazar tarafından tam olarak ve açıkça kabul edilmiştir. Bazıları bu görüşü kabul etmiş, bazıları ise reddetmiştir. 1896'da Knut Wicksell, birincil gerçek yükün aktarılamaz olduğunu sıkça belirtildiğini tam anlamıyla onaylayarak aktarmıştır.²⁵ Ricardo'nun borçlar ve vergilerin ekonomi üzerindeki etkilerinin aynı olduğunu savunan büyük İtalyan tartışmasında, mevcut Ortodoks görüşün temel öğeleri yer almıştır.²⁶ Colwyn Komitesi, dikkatli ve düşünceli analizinde, modern yaklaşımda yapılan her bir noktayı tanımış, ancak bunları gerekli nitelendirmelerle çerçevelemeye çalışmıştır.²⁷

Yukarıdaki referanslar, yeni Ortodoksinin merkezinde yer alan fikirlerin gerçekten eski fikirler olduğunu göstermek için yeterli olabilir. Bu fikirler, neredeyse tüm ön-Keynesyen maliye teorisi tartışmalarında tam olarak kabul edilmiştir ve bu, Bölüm 8'deki ön-Keynesyen kamu borçlanması teorilerine göz atıldığında daha da netleşecektir. Peki, bu eski fikirlerin yeniden bir heyecanla kabul edilmesi nasıl açıklanabilir? Gerçekten de buna bir açıklama yapmak zor görünmekte. Ancak 1930'lar, tehlikeli zamanlardı ve Büyük Buhran derin izler bırakmıştı. Ekonomi düşüncesindeki devrim, insanların ruhlarını ateşlemişti; tam istihdam bayrağı her ne pahasına olursa olsun her türlü zorluğa karşı savunulmalıydı. Bu, dikkatlerin kritik merkezi haline geldi. Kamu borçlanması konusundaki eski fikirlerin entelektüel engellerine dikkatlice göz atmak için çok fazla zaman yoktu. Bu fikirler geriye atıldı ve “yeni” fikirler, kamu borçlanması teorisi alanındaki bilim insanları tarafından değil, maliye politikası savunucuları tarafından alındı ve ileriye taşındı.

²³ Cohn, G., *System der Finanzwissenschaft* (Stuttgart, 1889), ss. 740–43.

²⁴ Wagner, A., *Finanzwissenschaft* (Leipzig, 1877), Cilt I, s. 122.

²⁵ Wicksell, K., *Finanztheoretische Untersuchungen* (Jena, 1896), s. 131.

²⁶ Pantaleoni, M., “Imposta e debito in riguardo alla loro pressione,” *Giornale degli economisti* (1891), yeniden basım: *Scritti varii di Economia, Serie Terza* (Roma, 1910); de Viti de Marco, A., “La pressione tributaria dell' imposta e del prestito,” *Giornale degli economisti* (1893); Griziotti, B., “La diversa pressione tributaria del prestito e dell' imposta,” *Giornale degli economisti* (1917), yeniden basım: *Studi de scienza delle finanze e diritto finanziario* (Milano, 1956), ss. 193–261.

²⁷ *Report of the Committee on National Debt and Taxation* (Londra, 1927), özellikle s. 27.

KAMU BORÇLANMA TEORİSİNİN METODOLOJİSİ¹

Yazan: James M. Buchanan

1986 Nobel Ekonomi Ödülü Sahibi

Tercüme Eden: Ahmet Özkan²

Kamu borçlanmasına yönelik bir analiz yapılmadan önce, analizin doğru bir şekilde yapılabilmesi için kullanılacak metodolojinin incelenmesi gereklidir. Daha net bir şekilde ifade etmek gerekirse, çözüme ulaşmaya başlamadan önce sorunun ne olduğunu tam olarak anlamalıyız. Ne hakkında konuştuğumuz konusunda net olmalıyız.

İlk olarak, bir sınıflandırma gereklidir. “Kamu borçlanması” çok genel bir terimdir ve ayrıntılı bir analiz yapılabilmesi için kavramın önce sınıflandırılması ve net bir şekilde belirlenmesi gerekir. Bir hükümet, birçok farklı nedenle borç alabilir; bu işlem büyük veya küçük meblağları içerebilir; etkisi reel veya parasal olabilir. Analiz tamamlanmadan önce, tüm olası durumlar kategorize edilmeli ve her bir durum, eğer önemli farklılıklar varsa, ayrı ayrı ele alınmalıdır.

Aşağıda, ele alınacak özel kamu borçlanması türleri belirtilmiştir. Belirtilmelidir ki, farklı türler birbirini dışlamaz.

1. Ekonomik kaynakların büyük ölçüde tam istihdamda olduğu dönemlerde, hükümete reel kaynaklar üzerinde kontrolünü sağlamak için fon temin etmek amacıyla çıkarılan kamu borçlanması.
2. Tam istihdamdan daha düşük istihdamın olduğu dönemlerde çıkarılan kamu borçlanması.
3. Enflasyon tehdidi altındaki dönemlerde, yalnızca parasal kaynakları etkisizleştirmek amacıyla çıkarılan borçlanması.

¹ Buchanan, J. M. “The Methodology of Debt Theory”, in: The Collected Works of James M. Buchanan, vol. 2. Public Principles of Public Debt: A Defense and Restatement, Foreword by Geoffrey Brennan (Indianapolis: Liberty Fund, 1999).

² Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, E-mail: ahmet.ozkan24@ogr.deu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0001-5343-7917

4. Kamu borçlanması, ekonomik ölçekte ve finansal piyasalarda çok küçük olduğu, bu nedenle borç çıkarmanın faiz oranı, mutlak fiyat seviyesi ve göreceli fiyat yapısı üzerindeki etkilerinin ihmal edilebileceği “marjinal” borçlanmalar.
5. Faiz oranları ve fiyat yapısı üzerinde etkilerinin ihmal edilemeyeceği ve bu nedenle analizde dikkate alınması gereken “süper-marjinal” kamu borçlanması.
6. Savaş dönemlerinde, büyük ölçüde bankacılık sisteminden edinilen kamu borçlanması.
7. Kamu borçlanması, sosyal gelir sağlayacak şekilde uzun vadeli sermaye projelerine yapılan kolektif yatırımlara ayrıldığı durum.
8. Kamu borçlanması, getirileriyle kendi maliyetlerini karşılayan kamu projelerine yatırıldığı durum.
9. Kamu borçlanması, israf amaçlı kullanıldığı durum.

Yukarıdaki liste genişletilebilir, ancak “kamu borçlanması”nın tartışıldığı birçok durumda karşılaşılabilecek zorlukları göstermek için yeterlidir. Bu liste, kapsamlı bir inceleme gerektiren ana özellikleri içermektedir.

Bir borç türünün özelliklerini belirledikten sonra, dikkatlice atılması gereken bir başka adım da metodolojik olarak uygun bir karşılaştırmayla analiz yapmaktır. Bu nokta son derece önemlidir ve yalnızca borç teorisi değil, maliye teorisindeki hataların anlaşılması açısından da kilit bir rol oynamaktadır. Bu genel metodolojik mesele hakkında kısa bir değerlendirme yapmak bu noktada uygun olacaktır.

Analiz büyük ölçüde karşılaştırmalardan oluşmalıdır. Bir değişkenin belirli bir değişiminin etkileri genellikle 'önce ve sonra' veya 'var ve yok' gibi terimlerle tartışılır. Birçok ilişki ve değişken içeren bir sistemde, bir değişkenin değişikliğe uğramasına izin vermek ve bu değişimin etkilerini izlemek, sistemin diğer değişkenlerindeki değişimleri göz ardı edildiğinde oldukça faydalı olabilir. Bu, Marshallcı kısmi denge ekonomisinde normal bir uygulamadır. Örneğin, bir fiyatın değişmesine izin verilirken, ilgili diğer değişkenler 'diğer her şey sabit' veya 'ceteris paribus' varsayımıyla göz ardı edilir. Bu şekilde, değişkenin davranış üzerindeki etkisi izole edilip incelenebilir; örneğin, tek bir fiyat değişiminin tek bir malın talep edilen miktarı üzerindeki etkisi. Bu yöntemi kullanan herkes, birçok ilgili değişkenin, etki eden değişken üzerindeki başlangıç değişimi tarafından değiştirilebileceğini, hatta değiştirilmesi gerektiğini kabul etmelidir. Ancak sistem yeterince büyükse, dengeleyici veya telafi edici değişim o kadar küçük olabilir ki, bu değişiklikler herhangi bir değişken için dikkate alınmayabilir. Bu, kısmi denge analizinin standart biçimidir, ancak buradan elde edilen sonuçların yalnızca kısmi

denge sonuçları olmasını sağlamak adına her zaman dikkatli olunmalıdır. Bu tür bir modelin kullanımından elde edilen sonuçların toplam sistem veya ekonomi üzerine genişletilmesi girişimi başarısızlığa mahkûmdur ve yalnızca yanıltıcı sonuçlar üretir. Çünkü toplam ekonomi için, göz ardı edilebilecek veya ceteris paribus olarak kabul edilebilecek dengeleyici değişiklikler, başlangıçta uygulanan değişim kadar önemlidir. Bu dengeleyici değişiklikler ihmal edilirse, analiz yarım kalmış olur.³

Bütün bunların kamu borçlanması teorisiyle ne ilgisi var? İncelemek istediğimiz değişken borcun kendisinin büyüklüğüdür. Borç teorisi, borçlanmanın veya mevcut borcun büyüklüğünü değiştirmenin etkileri hakkında bazı genel tahminler elde etmemizi sağlamalıdır. Ancak anlamlı bir analiz, yani faydalı tahminler üretecek bir analiz, borcu değiştirirken sistemde başka hiçbir şeyin değişmeyeceği varsayımına dayanarak ilerleyemez. Ekonomik sistemdeki diğer tüm değişkenler, borçlanma konusu incelenirken ceteris paribus olarak değerlendirilemez. Kısmi denge yaklaşımı burada başarısız olur; mali teorinin tümünde olduğu gibi. Bu, iki nedenle uygulanamaz durumdadır.

Öncelikle, çalışmamız gereken ilişki sistemi küçüktür. Eğer ilişki ve değişken sayısı fazla değilse, ceteris paribus metodolojik aracı analize dâhil edilemez ve muhtemelen daha fazla zarar verir.⁴ Bir bağımlı değişken üzerinde değişiklik dayatılamaz; sistemin diğer yerlerinde dengeleyici değişiklikler yapılmadan bu mümkün değildir ve belki de daha önemlisi, bağımlı ve bağımsız değişkenler keyfi olarak sınıflandırılmaz; bunun yerine, ekonomik ilişkilerin bağımlılık ve bağımsızlıkları doğru bir şekilde göz önünde bulundurulmalıdır.

Bu modellerin mali teoriye uygulanabilir olmamasının ikinci nedeni, genellikle genel denge veya genel refah sonuçlarına ilgi duymamızdır. Sektörel veya kısmi sonuçlar aramıyoruz; bunun yerine, tüm hükümet birimi veya tüm ekonomi için geçerli sonuçlar arıyoruz.⁵

Mali teori, hükümetin mali hesabının temel iki yönlülüğünü her zaman tanımalıdır. Örneğin, vergi kısmındaki bir değişikliği incelerken, aynı zamanda harcama tarafındaki telafi edici değişiklikleri de incelemek metodolojik olarak uygun

³ Milton Friedman, “The Marshallian Demand Curve,” *Journal of Political Economy*, LVII (Aralık, 1949), ss. 463–95. Friedman, bu makalesinde kısmi denge yaklaşımının bu içsel zorluktan nasıl kaçınabileceğini göstermiştir. Diğer çalışmalarında, özellikle “The ‘Welfare’ Effects of an Income Tax and an Excise Tax,” *Journal of Political Economy*, LX (Şubat, 1952), ss. 25–33, gerekli dengeleyici değişikliklerin ihmal edilmesinin ciddi analitik hatalara yol açtığını göstermiştir.

⁴ Bu ve ilgili noktalar hakkında daha fazla ve genişletilmiş bir tartışma için bkz. “Ceteris Paribus: Some Notes on Methodology,” *Southern Economic Journal* (Ocak, 1958).

⁵ Cf. Gustavo Del Vecchio, *Introduzione alla finanza* (Padua, İtalya, 1954), s. 10.

değildir; bu, para miktarının sabit tutulması koşuluyla geçerlidir. Benzer şekilde, tek bir vergi seviyesindeki değişikliği incelerken, aynı zamanda başka bir vergi, hükümet harcaması veya para arzındaki telafi edici değişiklikleri analiz etmek uygun değildir. İtalyan akademisyenlerin mali teoriye yaptıkları en büyük katkı, bu noktayı sürekli vurgulamalarında yatmaktadır; oysa Anglosakson geleneğinde bu hata ısrarla devam etmiş ve bugün bile şiddetle savunulmaktadır.⁶

Genel mesele şu şekilde yeniden ifade edilebilir: Analiz, yalnızca ilgili ve gerçekleştirilebilir karşılaştırmalar yapıldığında anlamlıdır. Mühendisin, tahterevallideki bir tarafın hareketlerini, diğer tarafın sabit kaldığı varsayımıyla analiz etmeye çalışması anlamsızdır. Çünkü diğer tarafın herhangi bir harekete izin vermesi için kendisinin de hareket etmesi gerekir. Sonuç olarak, iki taraf da bağımlı değişkendir ve sağlıklı bir analizde bağımsız olarak ele alınamazlar.⁷

Şimdi borç teorisine daha spesifik bir şekilde geri dönelim. Metodolojik konunun önemi, pratik örnekler kullanılarak netleştirilebilir. Borçlanma, hükümetin para kaynakları üzerinde kontrol sağlamanın yalnızca bir yöntemidir. Bu kaynaklar, enflasyonu önleyici borçlanma durumu dışında, hükümet tarafından reel kaynakları satın almak amacıyla kullanılır. Bu nedenle, borçlanma, vergilendirmeye alternatif bir yöntemdir. Belirli bir kamu harcaması finanse edilecekse, bu yalnızca üç şekilde gerçekleştirilebilir: vergiler, krediler ve para enflasyonu. Bu nedenle, borç çıkarımının etkilerinin analizi, borç altında neler olacağını, vergi veya enflasyon altında neler olacağıyla karşılaştırmalıdır.

Belki de soruna, tüm mali alternatifler seti açısından bakmak daha iyi olur. Borçlanma; vergilendirme, para enflasyonu veya harcama azaltımı gibi alternatiflerdendir. Borcun etkilerini analiz ederken, her zaman farklılaştırılmış terimlerle analiz yapmalıyız; yani, üç olası telafi edici değişkenden birinin karşıt bir şekilde değiştirilmesine izin vermeliyiz. Bu, borçla ve borç olmadan neler olacağını gerçekten karşılaştırmamızın tek geçerli yoludur. Eğer borçlanılmıyacaksa ya vergiler artırılmalı ya para enflasyonu gerçekleşmeli ya da kamu harcaması finanse

⁶ Bu konularda altı açıkça çizilmiş tartışmalar için bkz. “Capitalization of Excise Taxes: Comment,” *American Economic Review*, XLVI (Aralık, 1956), ss. 974–77 ve J. A. Stockfish'in cevabı (ss. 977–80). Daha genel bir tartışma için bkz. “La metodologia della teoria dell'incidenza,” *Studi economici* (Aralık, 1955).

⁷ Profesör Frisch, Hotelling'in vergi analiziyle ilgili olarak esasen aynı konuyu yakın zamanda dile getirmiştir. Bkz. *Econometrica*, 24 (Temmuz, 1956), s. 311.

edilmemelidir. Borçlanma incelenirken, vergilerin, para arzının ve hükümet harcamalarının ceteris paribus varsayımı altında tutulması tamamen yanlıştır.⁸

Burada tartışılan metodolojik konuyu somut bir örnekle açıklamak faydalı olacaktır. Şu anda geçerli olan teorinin "değiştiricilerinden" biri olan Profesör J. E. Meade'in çalışmalarını örnek verebiliriz.

İki topluluğu *diğer tüm yönleriyle özdeş* olarak ele alalım, ancak birincisinde iç borç bulunmamakta, ikincisinde ise ulusal borcun faizi, ulusal gelirin geri kalan kısmıyla aynı büyüklükte.

Topluluklar

	I	II
Faktör maliyetinde net ulusal gelir	100	100
Ulusal borç faizi	Yok	100
Vergiye tabi gelir	100	200
Vergi oranı	0	%50
Vergi sonrası gelir	100	100

Topluluk I'de bireyler 100 kazanmakta; devletin ödeyeceği bir şey de yok, vergi de yok. Bireyler, *kazandıkları tüm gelirin onlara kalacağı güvencesiyle* vergi dışı 100 birim gelir ile bırakılıyorlar. Topluluk II'de ise bireyler 100 birim kazanmakta; 100 birim de faiz geliri elde etmektedirler. Dolayısıyla, vergiye tabi gelir 200 birimdir ve devlet, bunun 100 birimini, ... borç faizini finanse etmek için vergilendirir. Bireyler (topluluk I'de olduğu gibi) *elde etmekten vazgeçtikleri herhangi bir artışın yalnızca %50'sini kaybedecekleri güvencesiyle* vergi dışı 100 birim gelire bırakılmaktadır. Doğal olarak, ikinci durumda daha az çalışacaklardır ve iş ile tatil arasında, ekonomik durumun gerçeklerini tam olarak yansıtmayan, daha çok tatil eğilimli bir denge kuracaklardır.⁹ (Yalnızca ilk italik yazılar eklenmiştir, diğerleri metnin orijinalindedir.)

⁸ Bu nokta Cesare Brasca tarafından da kabul edilmiştir, "Intorno agli effetti economici del debito pubblico," *Rivista internazionale di scienze sociali*, XXV (1954), s. 423.

⁹ J. E. Meade, "Mr. Lerner on 'The Economics of Control,'" *Economic Journal*, LV (Nisan, 1945), s. 62.

Profesör Meade, uyarıda bulunduğumuz metodolojik hatayı yapmış gibi görünüyor. Toplulukların *diğer tüm yönleriyle özdeş* olduğunu varsayarak, bazı diğer değişkenlerde gerekli telafi edici değişiklikleri gözden kaçırmış. Eğer iç borç alınmamış olsaydı, vergilerin artırılması, kamu harcamasının azaltılması veya para enflasyonuna izin verilmesi gerekirdi. Genel olarak, bu alternatiflerin her birinin çalışma ve yatırım teşvikleri üzerinde bazı etkileri olacaktır. Bu durumda, gelecek dönemlerde reel gelir seviyeleri değişecektir. Belirli bir zaman diliminde, toplam reel gelir, borç alternatifi incelendiğinde mevcut olan gelirden daha az, daha fazla veya mevcut olan gelire eşit olabilir. Bu olasılıklardan hangisinin daha muhtemel olduğunu önceden belirlemenin bir yolu yoktur. Meade'in eşdeğer reel gelir varsayımı, birçok olasılıktan yalnızca bir tanesidir.

Şimdi, Meade argümanına yanıt verirken, kendimizi bir an için ekstrem derecede 'yeni ortodoksi' savunucusu yerine koyalım. Borçlanmaya alternatif olarak, kamu harcamasının azaltılabileceği ve bununla birlikte reel gelir ve istihdam seviyesinin de düşeceği varsayılabilir. Sermaye oluşumuna ayrılan kaynak miktarı azalır ve gelecekteki gelir akışı buna bağlı olarak düşer. İç borçlanma ile birlikte faiz transferleri yapma zorunluluğunun yarattığı çalışma ve yatırım teşvikleri üzerindeki kabul edilen etkiler de reel gelirleri düşürebilir. Ancak, iç borç olmadan reel gelir seviyesinin, borçla olduğundan daha yüksek olacağına dair bir güvence yoktur.

Meade'in argümanına yönelik bir eleştiri oldukça uygun olacaktır, çünkü Meade, analizinde varsayılan telafi edici değişkenin doğasını dikkatlice belirtmemiştir. Eleştirmen, yukarıda belirtilen koşullar altında, kamu borçlanmasının reel bir yükü olmadığını savunabilir. Ancak bu, borçlanma ile harcama arasındaki etkileşimi karıştıran ikinci bir metodolojik hataya yol açar. İyi bir analiz için, bir mali operasyonun her iki tarafının da dikkate alınması gereklidir; ancak birincil değişken (borç) ile telafi edici değişkenin (bu örnekte kamu harcaması) etkileri ayrı tutulmalıdır.

Birleşik mali operasyonun iki tarafı da kavramsal olarak ayrı değerlendirilmelidir. Eğer iki taraf birbiriyle çok yakın bağlantılı bir biçimde düşünülürse, her iki taraf için de mevcut olan ve tercih edilebilecek diğer alternatiflerin varlığı gözden kaçırılabilir. Örneğin, borçla finanse edilen kamu harcamaları yalnızca borçlanmaya atfedilirse, aynı sonuçların vergi gelirleriyle veya para basımıyla da elde edilebileceği olasılığı gözden kaçabilir.

Meade, bu tür bir kafa karışıklığını *diğer tüm yönleriyle özdeşlik* varsayımıyla ortadan kaldırma çabasında oldukça haklıydı. Ancak hatası, varsayımının geçerlilik koşullarını açıkça ifade etmemesinde yatıyordu. Eğer, analize bir koşul olarak, borçlanma yoluyla fon sağlamanın alternatifinin para basımı olduğunu ve bu iki

seçenek arasındaki tercihin yapıldığı dönemin Keynesyen türde işsizlikle karakterize edildiğini varsaymış olsaydı, borçlanmanın *kendisinden kaynaklanan* etkileri dışında başka gelir farklılaştırıcı etkileri olmayacaktı. Bu bağlamda, iki alternatif arasındaki farklı etkiler yalnızca borçlanmaya özgü olan etkilerle sınırlı olacaktı. Ancak bu tür bir modelin uygulanabilirliği oldukça zordur. Zira genellikle, mali operasyonun her iki tarafı da ayrı ayrı analiz edilmesi gereken bağımsız etkilere sahiptir. Eğer kamu harcamalarını finanse etmek için borçlanma kullanılıyorsa, mali analiz, borçlanmanın etkilerini harcamaların etkilerinden ayırmayı hedeflemelidir. Ya da borçlanma, vergilendirmenin yerine bir araç olarak kullanılıyorsa, vergi indiriminin etkileri borçlanma artışının etkilerinden ayrı tutulmalıdır. Sadece belirli bir tür modelde, para enflasyonu vergilendirme niteliği taşımayabilir. Kamu borçlanması, kamu harcamalarını, vergi indirimini veya deflasyonu finanse etmek için bir araçtır. Mali analiz, işlemin ikinci kısmını göz ardı ederse eksik olur; ayrıca, işlemin iki tarafını kavramsal olarak ayrı tutmazsa, analiz yanlış bir vurgu yapmaya yatkın hale gelir.

Daha önce belirtildiği gibi, yeni ortodoksi düşüncedeki birçok hata, bu metodolojik ilkelerin gözden kaçırılmasına dayandırılabilir. Sonuç olarak, geniş ya da genel anlamda doğru olan bazı çıkarımlar, spesifik uygulamalarda yanlış hale gelir. Bu durum, savaş borçları ve depresyon borçları konusundaki daha ayrıntılı tartışmalarda daha belirgin hale gelecektir; ancak bu noktada bir örnek yararlı olacaktır. Bir savaşın yükü, büyük ölçüde savaş dönemi boyunca yaşayan neslin omuzlarında olmalıdır. Bu çıkarım hem bu kitabın argümanlarıyla hem de yeni ortodoksiyle desteklenmektedir. Ancak bu sonuca yalnızca vergilendirme veya enflasyonun var olduğu durumda ulaşılabilir. Bu yükü borçlanmaya atfetmek yerine, borçlanmayı mümkün kılan enflasyonist harcamalara atfetmek daha uygundur; zira böyle yapıldığında, para basımı olan ilgili alternatif göz ardı edilme eğiliminde olur. Borçlanma, fon sağlama aracıdır; harcama aracı değil. Kamu borçlanmasına ilişkin anlamlı ve genel bir teori, bu noktayı mutlaka dikkate almalıdır.

-TERCÜME-

AÇIK FİNANSMAN ve KAMU BORÇLANMASI KONUSUNDA GELECEK NESİLLERE KARŞI SORUMLULUĞUMUZ¹

Yazan: James M. Buchanan

1986 Nobel Ekonomi Ödülü Sahibi

Tercüme Eden: Asuman BOSTANCI²

Giriş

Sosyal bilimciler, günümüzde sıklıkla başvurulan sürekli bütçe açıklarının finansmanı meselesini, kuşaklar arası etkileşim bağlamında ele almaktan genellikle kaçınmışlardır. Bu durumun başlıca nedenlerinden biri, ekonomistlerin devlet borçlanmasının temel ilkeleri hakkındaki uzun süreli belirsizlikleri olarak gösterilebilir. Ekonomistlerin kamu borçları üzerine teorilerini tutarlı bir şekilde yeniden yapılandırma çabaları tamamlanıncaya kadar, borçlanma eyleminin ahlaki boyutuna dair yapılan incelemelerin eksikliği nedeniyle sosyal bilimcileri eleştirmek zordur. Ekonomistler, analizlerinde milli gelir, gayrisafi yurtiçi hasıla, tüketim, tasarruf, yatırım ve sermaye birikimi gibi makroekonomik değişkenlerin seviyelerine veya değişim oranlarına odaklandıkça, bütçe açıklarının finansmanının doğrudan etkileri göz ardı edilerek, yalnızca dolaylı sonuçları üzerine yoğunlaşmak durumunda kalacaklardır.

Borçlanma mekanizması, ister birey, isterse şirket ya da devlet olsun, borç alanın tüketim eğilimlerini zaman içinde farklılaştırarak güncel harcamaları geleceğe taşıma imkanı sunar. Bu süreçte, borç yükümlülüğü ve faiz maliyeti gibi ek yükler de beraberinde gelir. Bu temel ekonomik prensip, borç kaynaklarının kullanım amacından bağımsız olarak geçerliliğini korur.

Bireysel ve kurumsal borçlanmada, borç yükümlülüğü ile borçlunun eylemleri arasında doğrusal bir ilişki bulunmaktadır. Bu mekanizma, kaynakların kötüye kullanımını engelleme amacı taşımaktadır. Savurganlık eğiliminde olan bireyler veya şirketler, borçlanmanın doğurduğu maliyetlere bizzat katlanmak

¹ Buchanan, J.M. The Deficit and our Obligation to Future Generations Imprimis, January 1987, Volume 16, Issue 1.

² İzmir Demokrasi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, E-mail: asumanbostanci61@gmail.com
ORCID ID: 0009-0004-2218-6771

zorundadırlar. Borç yükümlülüğü, hem borçlu hem de alacaklılar tarafından kabul edilen bir sözleşmesel bir zorunluluktur. Şirketler ise rekabetçi piyasa şartlarında varlıklarını sürdürebilmek için borç kaynaklarını etkin bir şekilde kullanmak zorundadırlar.

Ancak, kamu borçlanmasında bu durum farklılık göstermektedir. Devletler, borç olarak harcama seviyelerini artırabilirler, ancak kamu borçlarının geri ödenmesi sorumluluğu, genellikle karar alıcıların bireysel sorumluluğu olmaktan çıkar. Kamu harcamalarının finansmanı için kullanılan borçlar, karar alıcılar ve seçmenler tarafından kısa vadede tüketim artışı olarak değerlendirilirken, uzun vadeli maliyetler genellikle gelecek nesillere devredilmektedir. Bu durum, kamu borçlarının sürdürülebilirliği konusunda önemli endişeler yaratmaktadır.

Hükümetin sorumluluk bilinci eksikliğinin altında yatan iki temel neden, bireysel ve kolektif düzeyde karşımıza çıkmaktadır. Birincisi, bireysel yaşamın sınırlılığı ve gelecek nesillere yönelik ilginin, özellikle çocuk sahibi olmayan bireyler için, kendi çıkarlarına göre daha az öncelikli hale gelmesi durumudur. İkincisi ise, bireylerin gelecek nesillere olumsuz etkiler bırakma arzusu ile kamu borçlarının ilişkisidir. Bireyler, kişisel borçlanma yoluyla gelecek nesillere doğrudan bir mali yük yüklemekle sınırlıyken, kamu borçları aracılığıyla bu yükü, belirsiz bir gelecek nesiller grubuna yayma imkanı bulmaktadırlar. Bu durum, bireylerin kamu kaynaklarını kullanırken, gelecek nesillerin mali yükümlülükleri üzerindeki etkilerini yeterince dikkate almadıklarına işaret etmektedir. Özellikle, kamu borçları aracılığıyla elde edilen kaynakların, gelecek nesillere aktarabilecekleri olumlu değerler yaratmak yerine, mevcut neslin tüketim eğilimlerini desteklemesi bu durumu daha da güçlendirmektedir. Bu bağlamda, kamu borçlarının, bireylerin gelecek nesillere karşı sorumluluklarını zayıflatan bir mekanizma olarak işlev gördüğü söylenebilir.

Özetle, kamu borcu kurumu, özel borçlanmada genellikle olmayan benzersiz bir sorun yaratır; bir dönemdeki karar alıcılar, gelecekteki nesiller üzerinde olası mali kayıplar yaratabilir. Bu durum, kurumun borçlanma uygulamalarını kötüye kullanma ve aşırıya kaçma olasılığını artırır. Devlet açık finansmanının, özel borçlanma ile aynı şekilde ortaya çıkmayan ahlaki ve etik sorunları bulunmaktadır.

Klasik İlkeler ve Keynesyen Devrim

Yukarıda özetlenen kamu borcunun basit mantığı, klasik kamu maliyesi teorisinde tam olarak kabul görmüş ve bu mantığın sonuçları, borçlanma için klasik normlara yansıtılmıştır. Bu normlar, hükümet harcamalarının borçlanma yoluyla finanse edilmesini yalnızca iki durumda haklı görmüştür:

(1) Fonların sermaye yatırım projelerine ayrılması ve (2) savaş gibi olağanüstü gelir taleplerinin olması. Bu durumların her ikisinde de kamu borcuna başvurulması, maliyetler ve faydaların zaman içindeki desenlerinin vergi finansmanı ile elde edilenden daha iyi bir şekilde eşleşmesini sağlar. Diğer tüm durumlarda, ister resmi anayasal kısıtlamalar yoluyla, ister mali ihtiyat kurallarına gönüllü bağlılık yoluyla olsun, hükümetlerin gelir ihtiyaçlarını karşılamak için borçlanmasına izin verilmemiştir.

Keynesyen makroekonomik yaklaşımın ortaya çıkışı, klasik ekonomik anlayışın temel varsayımlarını ciddi şekilde sarsmıştır. Bu makale, Keynesyen ekonomik politikaların yarattığı karmaşıklıkları ayrıntılı olarak incelemeyi amaçlamamakla birlikte, bu politikaların siyasi karar alıcılar tarafından yorumlanmasıyla birlikte önemli sonuçlar doğurduğunu belirtmek mümkündür. 1960'lardan itibaren, siyasi otoriteler, klasik ekonomik kısıtlamaların ötesinde, kamu harcamalarını borçlanma yoluyla finanse etme eğilimine girmişlerdir. Bu durum, 1980'lere gelindiğinde kamu harcamalarının önemli bir bölümünün borçlanmaya dayalı hale gelmesine neden olmuştur. Böylece, mevcut nesil, kamu harcamalarının sağladığı faydalardan yararlanırken, mali yükümlülükleri gelecek nesillere devretmiştir. Bu durum, gelecek kuşaklara ek maliyetler yüklemesi bakımından önemli bir dışsalılık oluşturmaktadır.

Vergilemede Fayda İlkesi

Burada, borçlanma meselesinin ahlaki boyutunu eleştirel ve dikkatli bir şekilde ele almak ve özellikle hükümet harcamalarına ilişkin klasik normların ahlaki ve etik temellerini incelemek istiyorum. Kamu borcu neden yalnızca sermaye projelerinin veya olağanüstü gelir ihtiyaçlarının finansmanı ile sınırlandırılmalıdır? Neden biz, 1980'lerin vatandaşları olarak, mevcut faydaları 2000'lerde vergi ödeyecek olanlara vergi yükleyerek finanse etmiyoruz? Hangi haklar teorisi, klasik ilkelerin haklı olduğunu söylememize olanak tanır? Ya da bu makalenin başlığını tekrarlırsak, bu konularda gelecek nesillere karşı sorumluluklarımız nelerdir?

Klasik normlar ile vergilendirmenin fayda ilkesi, bireylerin kamu hizmetlerinden elde ettikleri faydalar ile bu hizmetlerin maliyetleri arasında adil bir ilişki kurma prensibi üzerinde birleşmektedir. Bu ilke, piyasadaki karşılıklılık ilkesinin kamu sektörüne uyarlanması olarak düşünülebilir ve Wicksell-Lindahl modeliyle en net şekilde ifade edilmektedir.

Piyasa işlemlerindeki gönüllü değişim prensibi, kamu hizmetlerinin finansmanında da geçerli olmak üzere, bireylerin kamu hizmetlerinden yararlandıkları ölçüde vergi yükümlülüğü taşımaları gerektiği düşüncesini ortaya koyar. Bu yaklaşım, devleti, bireylerin ortak çıkarları doğrultusunda iş birliği yaptığı bir araç olarak görür. Bireysel haklar, bu bağlamda, hem devlet öncesi bir gerçeklik olarak kabul edilir hem de devletin sunduğu hizmetlerden bağımsız olarak değerlendirilir.

Eğer devlet, Locke'çu anlayışa uygun olarak bireylerin doğal haklarını koruyan bir sözleşmeyle ortaya çıkmış bir yapı olarak kabul edilirse, vergilendirmede fayda ilkesi kaçınılmaz bir sonuç olarak ortaya çıkar. Bu ilke, kamu hizmetlerinden yararlanan bireylerin, bu hizmetlerin maliyetini karşılamak üzere vergi ödemesi gerektiği prensibine dayanır. Böylece, kamu borçlanmasına ilişkin klasik normlar da bu ilkenin bir uzantısı olarak görülebilir. Zira kamu harcamalarının faydalarından yararlanan bireyler, bu faydaların finansman yükümlülüğünü üstlenmelidir. Bu prensipten ayrılmak, bireylerin özgür iradesine ve toplum sözleşmesinin temel ilkelerine aykırı düşer.

Ya da öyle görünmelidir. Ancak, vergilendirmenin fayda ilkesiyle yapılan benzetme bizi düşündürmelidir. Son yüzyılda normal kamu maliyesinin ana akımında, fayda ilkesinin evrensel olarak uygulanmadığını ve belki de vergi payının tahsisi için alternatifler arasında baskın bir yer tutmadığını kabul etmeliyiz. En yaygın alternatif, "ödeme gücü" ilkesidir. Geriye dönük transferleri finanse etmek için kullanılan ilerici veya orantılı vergi oranları, fayda ilkesinin basit bir uygulamasından türetilemez. Burada bir bedel-karşılık ilişkisi yoktur. Vergiler zenginlerden alınır; transferler yoksullara verilir. Bu tür mali eylemler için etik bir gerekçe, fayda ilkesinden ziyade farklı bir argümana dayanmalıdır.

Mevcut kamu harcamalarının borçla finanse edilmesini, modern yeniden dağıtıcı mali rejimi destekleyen gerekçelere benzer bir zeminde haklı çıkarabilir miyiz? Transferler, modern hükümetlerin bütçelerinde giderek artan bir yer tutmaktadır ve bu tür transferleri finanse etmek için kullanılan vergiler, fayda ilkesinin basit bir

uygulanmasıyla asla haklı çıkarılamaz. Burada belirtilmesi gereken ilk nokta, mevcut dönem tüketiminin borçla finanse edilmesinin, modern refah devletindeki dönem içi vergi-transfer sistemine birçok yönden benzeyen bir zamanlar arası vergi-transfer sistemi olduğudur. Harcama faydalarından şu anda yararlananlar, gelecekteki dönemlerde vergi ödemek zorunda kalacak kişilerin aleyhine fayda sağlamaktadır.

Dönem İçi Yeniden Dağıtım Transferlerinin Gerekçelenirilmesi

Eğer hem normatif hem de metodolojik bireyci bir perspektiften, üyelerinin amaçlarından bağımsız bir amaca sahip organik bir kolektivitenin varlığını kabul etmiyorsak, dönem içi bir vergi-transfer sisteminin herhangi bir gerekçesini, politik topluluğun tüm üyeleri arasında kavramsallaştırılmış bir sözleşme anlaşmasında aramamız gerekir. Çok dönemli bir perspektif benimsenmeli ve birçok dönemde yürürlükte kalan kurallar veya kurumların seçimi ile bu kuralların belirli bir dönemdeki uygulanışı sırasında yapılan seçimler arasında dikkatli bir ayırım yapılmalıdır.

Bu, esasen “anayasal” bir perspektif benimsememiz gerektiği anlamına gelir.

Eğer bunu yaparsak, mali yeniden dağıtım ve dolaylı olarak, bu tür yeniden dağıtım kolaylaştırıcı vergi ve transfer kurumlarını destekleyen etik bir argüman üretmek mümkün hale gelir. Belirli bir süre boyunca varlığını sürdürmesi beklenen temel sosyal kurumlar arasında seçim yapan birey, zorunlu olarak bir belirsizlik perdesinin ardında hareket eder; seçilen kurumun işlevsel olacağı gelecekteki herhangi bir dönemde kendi konumunu tam olarak belirleyemez. Gordon Tullock ile birlikte yazdığım *The Calculus of Consent* (1962) adlı eserde tanıtılan bu bağlamda, birey dönem içi vergi-transfer sistemini içeren bir anayasal düzenlemeyi tercih edebilir. Benzer şekilde, belirsizlik perdesinin daha merkezi bir rol oynadığı anayasal seçim bağlamı, John Rawls tarafından *A Theory of Justice* (1971) adlı eserinde, mali yeniden dağıtım için etik bir argüman üretmek amacıyla kullanılmıştır.

Ekonomi zamanla büyüdüğü için, gelecekteki dönemlerdeki kişiler, şu anda yaşayanlardan daha zengin olacaktır; bu nedenle, şu anki harcamalar için vergi ödemelerinin ertelenmesi, dönem içi modele uygulanan aynı ilkelere göre, zenginden-yoksula bir yeniden dağıtım içerebilir.

Mantık oldukça basit görünüyor. Herhangi bir dönemde yalnızca bir kişinin yaşadığı ve her kişinin yalnızca bir dönem boyunca yaşadığı son derece basitleştirilmiş bir iki dönemli model düşünelim. Varsayalım ki, 1. Dönemdeki gelir 100 birim ve 2. Dönemdeki gelir 200 birimdir. Bu gelir akışları biliniyor, ancak kurumlar arasında seçim yapan kişi, 1. Dönemde mi yoksa 2. Dönemde mi yaşayacağını tamamen bilmez. Bu bağlamda, 1. Dönemdeki harcamaların 100 birimin üzerinde olmasının, 2. Dönemin gelirine karşı borçlanarak finanse edilmesi durumunda, anayasa oluştururken bireyin böyle bir düzenlemeyi yetkilendirmesi mantıklı görünebilir.

Ancak bu argüman ciddiye alınmalı mıdır? Bunu yapmadan önce, ekonomik büyümenin kaynaklarını ve bireyin bu büyümeye yönelik tutumlarını değerlendirmek gerekir. Varsayalım ki, her dönem bir kişi tarafından yaşanan iki dönemli modelde kalıyoruz, ancak ekonomik büyümenin, 1. Dönemde yaşayan bireyin becerikliliği ve davranışlarına bağlı olduğunu varsayıyoruz. Ayrıca, bu bireyin 100 birimlik gelirinin yarısını biriktirdiğini, bunu üretken sermayeye yatırdığını ve bu sermayenin %100 oranında getiri sağladığını varsayalım. Bu durumda, 2. Dönemde yaşayan bireyin potansiyel tüketimi, incelenen ilk modelde olduğu gibi 200 birim olacaktır. Ancak, birey, dönemler arası belirsizlik perdesinin ardında, iki dönem arasındaki gelir seviyelerinde bir düzenleme yapılmasını tercih eder mi? Birey, 2. Dönem gelirine karşı borçlanmayı kolaylaştıran bir kurumu, 1. Dönemdeki potansiyel tüketim oranını 100 birimin üzerine çıkarmak amacıyla yetkilendirir mi? Eğer birey, 2. Dönemde yaşayacak olursa, 1. Dönem tüketiminin borçla finanse edilmesinin istenmeyen sonuçlar doğuracağı açıktır.

Ekonomik büyüme, ekonomideki bireylerin davranışlarına bağlı olduğundan, mevcut dönem tüketiminin borçla finanse edilmesini anayasal olarak yetkilendirmeyi haklı çıkaracak herhangi bir sözleşmecî argüman görünmemektedir. Zaman veya nesillerle ayrılmış bireyler, aynı “oyunun” oyuncularını olarak kabul edilemez. Dolayısıyla, eşit fırsat, yeniden dağıtım ve “adalet” lehine diğer tüm argümanlar da büyük ölçüde anlamını yitirmektedir.

Kirlilik ve Mali Çevre

Gelecekteki dönemlerde vergi ödeyecek kişilere net mali yükler getirilmesi için makul bir şekilde desteklenebilir etik bir gerekçe bulunmadığını öne sürdüm. Ancak, gelecek nesillere karşı pozitif yükümlülüklerimizle ilgili daha zorlu soruya doğrudan değinmedim. Günümüzde, kısmen, neslimizin atmosferi o kadar bozup,

bizden sonra gelecek olanlar için yaşamı daha az hoş hale getirmemesi gerektiği hissiyle motive olduğu varsayılan çevre kalitesine yönelik artan bir endişe çağı yaşıyoruz. Bu endişe ifadesinin, vatandaşlar olarak, toplumsal bir yapı üyesi olarak, gelecekteki nesillere karşı bir yükümlülüğümüz olduğunu ima ettiğini ve gerektiği yerlerde, bireysel hareket özgürlüklerimize kısıtlamalar getirilse bile, hükümetimiz aracılığıyla bu yükümlülüğü uygulamak için kolektif olarak harekete geçmemiz gerektiğini vurgulamak önemlidir.

Makalenin başında belirttiğim, ekonomistler arasındaki yaygın kafa karışıklığının yanı sıra, borç finansmanının nesiller arası etkilerinin göz ardı edilmesine neden olan bir durumla karşı karşıyayız. Hem ekonomistlerin kafa karışıklığını hem de halkın, açık rejiminin temsil ettiği nesiller arası eşitlik normlarının ciddi şekilde ihlal edilmesine karşı öfkesini ifade etmedeki başarısızlığını açıklayan üçüncü bir neden var. İnsanların gözlemleyebileceği ve bilim insanlarının ölçebileceği atmosferin fiziksel bozulmasına benzer bir karşılık yoktur. Gelecekteki dönemlerin vergi mükelleflerinin gelirlerine yönelik biriken talepler, mevcut dönemdeki kişilerin bilincine fiziksel olarak girmez; bu talepler herkesin görebileceği şekilde ortada dolaşmaz. Bu fark, mali çevremizdeki kirliliğin çok daha zararlı olduğunu göstermektedir. Hiçbir kişinin çamaşırları kirlenmez, ancak birçok kişi net fayda sağlar.

Borç, Temerrüt ve Gelecek Nesiller

Son bahsedilen neden, mali kirlilik ile atmosferik kirliliği karşılaştırdığımızda durup düşünmemize neden oluyor mu? Tam da gelecekteki vergi mükelleflerinin gelirlerine yönelik talepler yalnızca “talep” olduğu için, borç-açık operasyonunun tamamında herhangi bir gerçek değer yok edilmesi söz konusu mu? Açık rejimi nedeniyle, gelecek nesillerin ulaşabileceği mali seviyeler, dengeli bir bütçe altında ulaşabileceklerinden daha mı düşük olmalı? Bu soruyu gündeme getirmek, olası bir temerrüde dikkat çekmeyi gerektirir. Peki ya gelecekteki vergi mükellefleri, daha doğrusu onların adına hareket eden hükümet, bu talepleri ödemeyi basitçe reddederse ne olur? Örneğin, 2000 yılında hükümet, kendisine karşı tutulan tüm borç taleplerini ve dolaylı olarak bu talepleri karşılamak için gereken vergilere tabi tutulacak kişilere yönelik borçları reddetseydi ne olurdu?

Böyle bir senaryoda, gelecek nesillerdeki kişiler, vergi mükellefleri olarak gerçekten zarardan kurtulmuş olurdu. Ancak insanlar aynı anda birden fazla rol oynarlar ve gelecekteki nesillerin, hükümete karşı tutulan devlet tahvilleri (bonolar,

senetler, tahviller) miras kalan üyeleri, bu varlıkların sermaye değerinin kamulaştırılmasına maruz kalacağını gördü. Bu kişiler, daha kapsayıcı vergi mükellefleri grubundan ziyade, bu süreçte kaybeden taraf olurdu. Hükümetin bu gelecekteki alacaklıları, şu anda harcamaların keyfini çıkararak harcamaların nihai ödeme yükünü taşıyan kişiler olurdu. Etkili bir şekilde, bu gelecekteki alacaklılar – aynı zamanda gelecekteki vergi mükellefleri– bizim mali savurganlığımızın bedelini iki şekilde öderdi. Temerrüt, onların maliyetlerimizi üstlenmekten muaf olmalarını sağlamaz.

İpotekler ve Sermayenin Yok Edilmesi

Bu makalenin başka bir versiyonunda başlıkta “ipoteke” kelimesi yer alıyor. Ancak bu benzetme yanıltıcıdır; çünkü standart sözlük tanımına göre “ipoteke,” borcu güvence altına alan, kullanıcıya değer akışı sağlaması beklenen bir mülkün devri anlamına gelir. Bu ipoteke benzetmesinin devlet borcuna uygulanması, borcun gerçek bir sermaye yatırım projesini finanse etmek için oluşturulması durumunda uygun olurdu. Ancak borçlanılan harcamaların, siyasiler tarafından talepleri karşılanan çeşitli çıkar gruplarına mal ve hizmet sağlamak veya transferler yapmak için kullanılan sıradan devlet giderlerinden başka bir şey olmadığı açıktır. Borç taleplerine karşı koyulabilecek veya dengelenebilecek bir sermaye değeri yoktur. Mali işlemlerden, borç taleplerinin ödenmesini gelecek nesiller için daha kolay veya daha az zahmetli hale getirecek kalıcı bir değere ortaya çıkmaz.

Mevcut borç finansmanı planları sadece sermaye üretmemekle kalmaz; aynı zamanda sermaye yaratma fırsatlarını da yok eder.

Bizim Sorumluluğumuz

Bu makale boyunca, gelecek nesillere karşı sorumluluklarımızla ilgili genel sorular üzerinde zaman zaman bulanıklaşan tartışmalardan kaçınmaya çalıştım. Açıklamalarımı, borçla finanse edilen mevcut kamu tüketim rejimine ve bu tek kurumun daha büyük ve daha kapsayıcı soruya olan etkilerine sınırladım. Böyle bir kurum için çok az veya hiç etik gerekçe bulunmadığını ve kamu borçlanması konusunda klasik ilkelerin, hükümetlerin borçlanma yoluyla gelir elde etmesinin haklı görülebileceği koşulları dikkatle belirttiğini göstermeye çalıştım.

Mali politikanın temel ahlaki boyutu, kamu ve siyasi tartışmaların merkezine yükseltilmelidir. Ancak bu şekilde, sorumlu kolektif davranışın ne olduğunu

belirlemeye başlayabiliriz. Zaman ilerlemektedir ve bizden sonra gelecek olanlara zaten kalıcı büyük bir zarar verdik. Devam eden borç finansmanını hoş görerek bu zararı daha fazla artırmayalım.

-TERCÜME-

KAMU BORÇ YÜKÜ¹

Yazan: James M. Buchanan ve Richard E. Wagner

Tercüme Eden: Betül Ertuğrul²

Giriş

“Kamu borç yükü,” ekonomistler arasında uzun yıllardır süregelen tartışmalardan biridir. Temel analiz konusunda bir uzlaşının oluşmakta olduğu umulsa da geçmişteki hatalı yaklaşımlar zaman zaman yeniden ortaya çıkarak bu uzlaşmayı bozmuştur. Akademisyenlerin profesyonel uzmanlığı genellikle sıradan insanların sağduyusundan daha az güvenilir olmuştur. Modern analizlerin birçoğu, yanlış teorileri çürütmek amacıyla yaygın anlayışları karmaşık bir dille ifade etmektedir.

Bu analiz, kendi bağlamında ele alındığında basittir ancak doğası gereği karmaşıklık arayanlar için bu kabul edilmesi zor bir durumdur. Karmaşık sorulara cevap verebilmek için öncelikle basit soruları sormak gerekir.

Tanımlar

“Kamu borcunu” tanımladık ancak “yük” terimini henüz tanımlamadık. Kamu borcunun ya da herhangi bir borcun “yükü” dediğimizde neyi kastederiz? Çünkü bu terim, özel borç yükümlülüklerini de kapsayacak şekilde kullanılmaktadır. Daha basit sorularla benzerlik kurarak ilerleyeceğiz.

Vergi Yükü. “Yük” terimi, vergilerle ilgili olarak da sıkça kullanılmaktadır. Peki, “vergi yükü” ile ne kastedilmektedir? Vergiler, kamu mal ve hizmetlerini finanse etmek için kullanıldığında, bazı bireyler özel mallar üzerindeki tasarruf haklarından vazgeçmek zorunda kalır. Bu kişiler, hükümet tarafından kullanılmak üzere satın alma güçlerini devrederler. Vergi ödemeleriyle temsil edilen bu özel mal fedakârlığı, *vergilendirmenin yükü* olarak adlandırılır. Vergiyi kim öder? Bu yükü kim taşır? Her birey ne kadar ödeme yapar? Bu sorular yanıtlandığında, vergilerle finanse edilen kamu mallarının fırsat maliyeti de belirlenmiş olur.

¹ Buchanan, J. M. & Wagner R. E. (1967), “The Burden of Public Debt”, in: Public Debt in a Democratic Society, American Enterprise Institute for Public Policy Research, Washington, D. C. 20036. Pp.27-41.

² Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, E-mail: betul.ertugrul3235@gmail.com
ORCID ID: 0009-0005-0570-620X

Bununla birlikte, vergilerin yükünden bahsetmek tamamen uygun mudur? Burada yapmamız gereken şey, kamu mallarının *fırsat maliyetini* belirlemektir. “Vergi yükü” ifadesi bu bağlamda oldukça hantal bir anlatım biçimidir. Bunu, fırsat maliyetinin özel mal piyasalarındaki değerlendirilmesiyle karşılaştırarak gösterebiliriz. Bir elmanın maliyetini belirlemeye çalıştığımızda, bunu doğrudan fiyat üzerinden ölçeriz. Elmanın fiyatı, onun yerine satın alınabilecek alternatif özel malların değerini temsil eder. “Fiyatın yükü”nden bahsetmeyiz ancak dili karşılaştırılabilir kılmak için bu gereklidir. En temel seviyede, “fiyat” tam da verginin yük olması anlamında bir yüküdür. Verginin zorlayıcı doğası yüzünden, en demokratik hükümetlerde bile, mali sürecin içerdiği *mübadele ilişkisi* gizlenir. Sıradan bir vatandaş için vergi, taşınması gereken bir “yük”tür. Aksi takdirde kişi cezalandırılacağını bilir. Davranış psikolojisine göre, birey, devlet tarafından sağlanan mal ve hizmetlerden aldığı keyfin, kendi vergi ödemesi ya da ödememesiyle ilişkili olduğunu düşünmez. Öte yandan “fiyat” durumunda işler hem görünüşte hem de gerçekte farklıdır. Bunun nedeni özel malların bölünebilirliği ve mülkiyet haklarının belirginliğidir. Birey, bir özel mal birimi için talep edilen fiyatı ödememesi durumunda bu birimi kendi zevki için elde edemeyeceğini doğrudan kabul eder.

Vergilerle ilgili tartışmalarda kullanılan “yük” terimi, bu kavramın bireylerin mali tepkilerinin psikolojisine dayanan yaygın bir kullanıma dayanmaktadır. Bununla birlikte, “vergiler” ve “fiyatlar” arasındaki temel benzerlik vurgulanmalıdır. Geniş anlamda demokratik bir siyasal yapıda, bireylerin bir aşamada, vergileri kamusal mallar karşılığında özel mallarını teslim etme zorunluluğu olarak görmeleri gerekir. Kimlerin ne kadar ödeme yapacağı önemli sorulardır ancak ödeme, bireysel bir karşılık olmasa da *bir şey* karşılığında yapılmalıdır.

Borç Yükü. Borçlanma, gelir elde etmek için vergilere alternatif olarak kullanılabilir. Peki, borç yerine vergilerle finanse edilen kamu mallarının fırsat maliyeti nedir? Borcu kim öder ve borç ne miktarda ödenir? “Kamu borcunun yükünü” kim taşır? Bu terim yine hantaldır ancak kullanım alışkanlıkları dili şekillendirir ve anlam açık olduğu sürece bu durum sorun teşkil etmez. Borç finansmanı altında fırsat maliyetinin yerini belirlerken, vergilerde nadiren ortaya çıkan yeni bir boyut devreye girer. Borcu kim öder? Borç ne miktarda ödenir? Ve borç *ne zaman* ödenir? Maliyetin ya da yükün *zaman içindeki konumu* önem kazanmaktadır ve pek çok karışıklığa yol açan da, bu yeni boyuttur.

Borç yükü, borçlanma yoluyla finanse edilen kamu mallarının fırsat maliyetidir. Şimdiye kadar her şey yerindedir ancak tanımsal sorunlar hala devam etmektedir. Fırsat maliyetiyle ne kastedilmektedir? Standart yanıt, bu kavramın, feda edilen

alternatiflerin değerine göre ölçüldüğüdür. Kamu borcu söz konusu olduğunda fırsat maliyeti, borç ihracının mümkün kıldığı kamu malları karşılığında “vazgeçilen” özel malların değeridir. Peki, tam olarak vazgeçilen ile neyi kastediyoruz?

Maliyet ne zaman ortaya çıkar? Bu soru, borç yükünün karmaşıklıklarına geçmeden önce, sıradan piyasa işlemlerinde bile cevaplanmalıdır. İlk olarak, tüm maliyet, etkili karar anında yoğunlaşır. Yeni bir otomobil almaya karar verdiğimizde onun yerine satın alabileceğimiz alternatiflerden sonsuza kadar vazgeçmiş oluruz. Bununla birlikte, yeni bir otomobil almaya karar verdikten sonra otomobilin fiyatını ödeyene kadar herhangi bir maliyet oluşmaz. Yani, maliyet yalnızca ödeme anında ortaya çıkar.

Günlük alışveriş işlemlerinde, bu iki an çoğu satın alma için yeterince birbirine yakındır ve bu nedenle aralarındaki farkı fark etmemiz mümkün değildir. Ancak borç yükü ele alındığında ve zaman farkının önemli yeni bir boyut olduğu durumlarda, bu iki farklı fırsat maliyeti kavramı zorluk yaratır. Daha önce belirttiğimiz gibi, birey, yeni bir otomobil satın almaya karar verdiğinde, satın alamayacağı alternatiflerden vazgeçtiği için otomobilin öznel maliyetini taşır. Eğer otomobili nakit olarak alırsa, aynı anda objektif maliyeti de (gözlemlenen fon ödemesi) taşır. Ancak taksitle alırsa, objektif maliyet zaman içinde ertelenir. Bu durumda, objektif maliyet ancak taksitle alındığında ortaya çıkar.

Ayrıca bir uyarıda bulunmak yerinde olacaktır. Her karar ile birlikte iki ayrı fırsat maliyeti olduğunu unutmamalıyız; biri öznel fırsat maliyeti diğeri objektif fırsat maliyeti. Buna ek olarak her zaman hangi fırsat maliyetinden bahsettiğimizi net bir şekilde belirtmemiz gerekir.

Metodoloji

Borç yükü hakkında yapılan analizlerin amacı nedir? Borcun yükünü kimin taşıdığı ve hangi zaman dilimlerinde taşıdığı konusuna neden önem vermeliyiz? Belki gerçeğin kendisi çekici olabilir ancak analiz, bu sorulara doğru yanıtlar verilemediği sürece pek bir anlam ifade etmez. Tüm analizlerin ilgili olabilmesi için doğru karar alma bağlamının tanıtılması gereklidir. Kamu mallarının borçla finanse edilmesinin fırsat maliyetlerinin kimin tarafından ve ne zaman ödendiğini bilmeye kim ihtiyaç duyar? Hangi özel seçimler bu şekilde daha sağlıklı bir şekilde yapılacaktır?

Kamu borçlanması, vergilendirmenin bir alternatiftir. Kamu harcama programını finanse etmek için gelir artırma zorunluluğuyla karşılaştığında, hükümet yetkililerinin bu iki aracın etkilerini karşılaştırmaları gerekir. Kamu

borçlanmasını, vergilendirme yerine tercih etmeleri durumunda ne gibi farklılıklar olacağını tahmin etmelidirler. Bu iki finansman yöntemi arasında kamu mallarının maliyetinin dağılımındaki farkı bilmelidirler.

Karar vericiler kimlerdir? Demokratik bir toplumda, hükümetin kararları, bireysel vatandaşlar tarafından ya doğrudan ya da dolaylı olarak siyasi olarak seçilen temsilciler aracılığıyla alınır. Hem vatandaşların hem de yasa koyucuların kamu borcunun temellerini bilmeleri gerekir. Vatandaşlar, alternatif eylem yollarını değerlendirebilmelidir. Yasa koyucular daha iyi bilgilendirildikçe tüm demokratik sürecin verimliliği artar.

Basit Analizler

Bir bireyin (referandumda gerçek veya potansiyel seçmen olarak) bir yanda borç sorunu, diğer yanda vergilendirme arasında yaptığı seçimi düşünün. Temel soruları belirsizleştiren karmaşıklıkları ortadan kaldırmak için bazı basitleştirici varsayımlarda bulunmak faydalı olacaktır.

Kamu malları projesinin toplum için son derece faydalı olduğuna dair yaygın, hatta oybirliğiyle bir mutabakat olduğunu varsayalım. Beklenen faydalar, beklenen maliyetleri aşmaktadır; kamu fonlarının taahhüt edilmesi iyi bir yatırımdır. Bunun, topluluğun bütünü için doğru olduğunu varsayalım. Aynı zamanda her bir bireysel vatandaş için de doğru olduğunu düşünelim. Bu, seçim probleminden saf dağıtımsal kaygıların çıkarılmasını sağlar. Tüm vatandaşların reel gelirleri arttığı için “Eğer bir Texaslı sığır yetiştiricisine 2 dolarlık bir kazanç ve bir Batı Virginia kömür madencisine 1 dolarlık bir kayıp getiriyorsa, ulusal gelirin net 1 dolar artışı arzu edilir mi?” gibi sorular devre dışı bırakılır, çünkü kimse reel gelir kaybı yaşamaz. Seçimini incelediğimiz birey için kullanılan finansman yönteminden bağımsız olarak, harcama ve gelir toplama operasyonunun bir bütün olarak kendisini daha iyi bir duruma getireceğini bekler.

Bireyin tercihlerini daha da basitleştirmek için finansman yöntemlerinden herhangi birinin seçilmesi durumunda kendi mali yükümlülüğünün aynı olacağını varsayalım. Eğer vergi yöntemi seçilirse ödemesi gereken vergilerin *bugünkü değeri*, borçlanma yöntemi seçilirse borcun servis edilmesi ve amortismanı için *sonraki dönemlerde* ödemesi gereken vergilerin bugünkü değerine eşit olacaktır.

Bu tercihle karşı karşıya kalan birey kararını nasıl verecektir? Bu seçimde hangi unsurlar etkili olacaktır?

Belirlediğimiz şekilde, finansman alternatifleri bir anlamda eşdeğerdir. Ancak birey özellikle bir alternatifi diğerine sermaye piyasası aracılığıyla maliyetsiz bir

şekilde dönüştüremediği sürece bu iki seçenek arasında nötr olmak zorunda değildir. Vergi yükümlülüğünü mevcut vergilendirme yoluyla karşılamayı tercih edebilir ya da borçlanmayı şimdi tercih ederek bu yükümlülüğü sonraki dönemlere ertelemeyi seçebilir.

Kararı zaman tercihlerine bağlı olacaktır. Eğer birey, objektif maliyeti, yani fon çıkışını ertelemek istiyorsa borçlanmayı seçer veya borçlanmayı destekleyen bir oy verir. Borçlanmanın tam olarak sağladığı şey budur; özel mallar üzerindeki satın alma gücünden vazgeçme zorunluluğunu zaman içinde ertelemek veya geciktirmek. Esasen borcun, ister kamu ister özel borç olsun, varlık sebebi budur. Borç, objektif fırsat maliyetini zamana yaymanın kurumsal bir yolunu sağlar. Örneğimizde, kamu malları projesinin faydaları hemen elde edilebilir ancak bu malların bedeli olan “yük” aynı anda katlanılmak zorunda değildir.

Buradaki analiz oldukça basittir ve neredeyse sorgulanamaz. Gerçekten de kamu ya da özel borcun maliyetleri erteleme yöntemi olduğunu bilen sıradan bir vatandaş tarafından sorgulanmamaktadır. Borç “yükü”, borcun çıkarıldığı dönemden, kamu harcamalarının yapıldığı dönemden sonraki dönemlerde yer alır.

Ricardocu Denklik Teoremi

David Ricardo, burada sunduğumuz aynı örneği kullanarak kamu borçları hakkında bir buçuk asırdır yaygın olarak tartışılan bir teorem geliştirmiştir. Ricardo, kamu borcu ile vergilendirme arasında bir fark olmadığını öne sürmüştür. Birey için iki alternatifin bugünkü değerleri aynı kaldığı sürece bireyin bu seçenekler arasında kayıtsız kalması gerektiğini savunmuştur.

Bu teorem, iskonto sürecinin aritmetiğine dayanır ve bireyin bir ödeme akışını diğerine maliyetsiz bir şekilde dönüştürmesine olanak tanıyan kusursuz bir sermaye piyasası varsayımına bağlıdır ancak bu sınırlar içinde bile teorem, bireyin karar sürecindeki önemli unsurları göz ardı etme eğilimindedir. Özellikle subjektif ve objektif fırsat maliyetlerini ayırt edememektedir. Bireyin net varlığının iki durumda da aynı miktarda azalması (bu azalma kamu harcamalarının net varlığa yaptığı artışla dengelenir), iki mali araç arasında subjektif eşdeğerlik olduğu anlamına gelmez. Vergi ile fonların ödenmesi anlık olarak gerçekleşir. Borç ile bu ödeme ertelenir. Birey, mevcut değer sabit kalsa bile kusursuz bir sermaye piyasasında işlem yapamadığı sürece bir ödeme akışını diğerine tercih edecektir.

Ricardocu teorem ayrıca iskonto sürecindeki eksiklikleri veya bu sürecin kendisindeki kusurları göz ardı etme eğilimindedir. Aritmetik olarak bile borç ve vergi, yalnızca birey beklenen bir ödeme akışını bugünkü bir değere dönüştürdüğü takdirde eşdeğer hale gelir. Birey, borçlanma sonucunda ortaya çıkan gelecekteki

vergi ödemelerini tam olarak iskonto etmediği ölçüde borç alternatifini daha olumlu değerlendirecektir; bu da kararını yanlı hale getirecektir. Borç yükünün zaman içinde konumlandırılması, bu dönüştürme sürecini gerekli kılan şeydir. Eğer bir nedenle, borcun "yükü," eşdeğer bir verginin yüküyle aynı döneme yerleştirilirse, iskonto yapılmasına gerek kalmayacaktır. Bu anlamda, Ricardocu teorem, borçla finanse edilen kamu harcamalarının objektif fırsat maliyetinin zaman içinde ileriye taşındığını ifade eden temel ilkeyi kabul etmesine dayanır.

Borç Yükü Yanılgıları

Eğer ekonomistler yukarıda özetlenen basit prensipleri kabul etselerdi “kamu borcunun yükü” üzerine daha fazla tartışmaya gerek kalmazdı ancak bu prensiplerin reddi, dikkatlice ve eleştirel bir şekilde tartışılması gereken bir dizi iç içe geçmiş yanılgıya dayanmaktadır. Bu yanılgıların çürütülmesi önemlidir. Analistler arasında ortaya çıkan fikir birliğine rağmen bu yanılgılar hâlâ ekonomi alanındaki temel ders kitaplarının çoğunda bulunmaktadır. Sadece bu nedenle bile borç yükünün basit analitiğini reddeden argümanların ikna ediciliğine biraz dikkat edilmelidir.

Bu çeşitli yanılgılar, birbiriyle ilişkili üç yanlış sonuca yol açar ve bunların her biri tamamen yanlıştır. Bunlar:

1. Kamu borcunun ana yükü zaman içinde ileriye kaydırılmaz,
2. İç kamu borcu, etkileri bakımından temelde dış kamu borcundan farklıdır,
3. Kamu iç borcu, özel borca benzemez.

Bu ifadelerin hepsini içeren ders kitapları bulunmaktadır. Bu nedenle, altta yatan analizlerin oldukça ikna edici olduğu görülmektedir. Yanılgılar ince bir şekilde ifade edilmiş ve akıl yürütme oldukça sofistike bir şekilde sunulmuştur.

Gerçek Maliyet Yanılgısı. 18. yüzyıldan bu yana, toplumun bütünü açısından maliyetin ya da yükün ertelenmesinin mümkün olmadığı çeşitli şekillerde öne sürülmüştür. Bu görüşte, ekonomik kaynakların fiziksel kullanımı ön planda tutulmuştur. Kamu borçları tarihsel olarak savaş harcamalarıyla ilişkilendirilmiş ve bu özel argüman, borçla finanse edilen savaş harcamalarının yükü üzerine yoğunlaşmıştır. Argümana göre, silahlanma için kullanılan kaynaklar; örneğin silahlar için gerekli çelik, bu silahların üretildiği dönemde doğrudan ekonomiden çekilmelidir. Bu açıdan bakıldığında, herhangi bir erteleme mümkün değildir. Savaş harcamalarının gerçek maliyetleri, silahların üretilmesi için vazgeçilen özel mallardaki azalmalarla temsil edilir. Savaş harcamalarının bu gerçek maliyeti ya

da yükü, fiili finansman ister vergilendirme ister para enflasyonu ya da borç yaratma yoluyla yapılsın, güncel olmalıdır.

İlk bakışta, bu argüman oldukça ikna edici görünür ve içerdiği yanılğı kolayca fark edilemez. Eğer dikkat yalnızca toplam etkilerle sınırlı kalırsa argümanda yanlış bir şey görünmez. Ulusal muhasebe terimleriyle, kamu harcamaları artar bu da kamu veya devlet kaynaklarının kullanımında bir artış anlamına gelir; özel harcamalar ve özel kaynak kullanımı ise azalır. Bu değişimler, kamu harcamalarının finansman yöntemlerinden bağımsız olarak gerçekleşir. Borçlanma ve vergilendirme, kamu mallarının maliyetlerini tahsis etmenin alternatif yöntemleri olarak görünür ve bu iki mali araç arasında bu maliyetlerin zamanlaması açısından herhangi bir fark yokmuş gibi algılanır.

Bu yanılğıyı kavrayabilmek için daha önce vurgulanan tanımsal ve metodolojik sorulara dönmek gerekir. Kamu borcu, bir kurum olarak, kamu mallarının fırsat maliyetlerini ertelemeyi kolaylaştırmıyorsa, bu maliyetleri kim öder? Bu maliyetler, kaynakların kullanıldığı dönemde karşılanmak zorundaysa, toplumdaki hangi bireyler ve gruplar özel mallarından vazgeçerek kamu mallarını elde eder?

Yanılğının kökeni, maliyetlerin toplumsal açıdan nerede ve nasıl gerçekleştiği konusunda bir karışıklıkta yatar. Vergi ile finanse edilen harcamalarda, kaynakların fırsat maliyeti, vergi mükelleflerinin doğrudan ödeme yapmasıyla gerçekleşir. Borçla finanse edilen harcamalarda ise bu maliyet, gelecekte vergi ödeyecek olan bireyler tarafından karşılanır. Bu nedenle, borç, maliyetin ekonomik anlamda zaman içinde yer değiştirmesine olanak tanır ve bu durum yanılğıyı ortaya çıkarır.

Silahların yapımı için kullanılan kaynaklar nereden geliyor? Bu sorunun gerçek maliyet argümanı çerçevesinde yanıtı genelde şu şekilde ifade edilir: Kamu tahvillerini satın alan, yani devletin borçlanma senetlerini satın alan kişiler, kamu mallarının maliyetlerini üstlenir ancak gerçekten böyle midir? Bu kişiler, borç yaratma ve kamu harcamalarının yapıldığı dönemde özel mallar üzerindeki tasarruflarından vazgeçerler. Bu tartışılmaz bir gerçektir. Bu süreçte, bu bireyler bir maliyeti üstlenirler, bir yük taşırlar ancak bu fedakarlık neden yapılır? Bu kişilerin özel mallarından vazgeçmeleri karşılığında ne elde ettikleri sorusu, gerçek maliyet argümanını öne sürenler tarafından nadiren sorulmuştur.

Bu soru sorulduğunda, argümandaki zayıflık hemen ortaya çıkar. Tahvil satın alan bireyler, özel mallarından vazgeçerler ancak bunun karşılığında tahvillerin sunduğu gelecekteki gelir vaatlerini elde ederler. Borçlanma ile finanse edilen

kamu malları karşılığında herhangi bir şeyden vazgeçmiş olmazlar. Bu bireyler, tahvil alıcıları olarak, doğrudan mali bir değişim içinde yer almazlar.

Gerçek maliyet yaklaşımı, kamu borcunun iki ayrı mübadeleyi içerdiği gerçeğini gizlemektedir. Temel mali mübadelede bireyler, seçmen-vergi mükellefi-yararlanıcı sıfatlarıyla gelecek dönemlerde tahvillere faiz ve anapara ödeme vaatleri karşılığında kamu harcamalarının faydalarını elde ederler. Kolaylaştırıcı finansal mübadelede ise bireyler, tahvil alıcısı sıfatıyla, mevcut dönemde satın alma güçlerinden feragat etmeleri karşılığında gelecekteki gelir vaatlerini elde ederler. Tahvil alıcıları, gelecekteki gelir vaatlerini elde etmek için mevcut özel mallarından vazgeçerler ancak bu vazgeçiş, kamu mallarını elde etmek için değil, gelecekteki gelir vaatlerini güvence altına almak içindir. Diğer yandan, seçmenler-vergi mükellefleri mevcut özel mallarından hiçbir şeyden vazgeçmezler; kamu mallarının faydalarını elde ederken özel mallardan gelecekte vazgeçme vaadinde bulunurlar. Gelecekteki vergi mükellefleri, tahvil sahiplerine ödeme yaptıklarında kamu mallarının maliyetini karşılarlar.

Bu çift yönlü değişim, tahvil alımının doğası göz önüne alındığında açıkça ortaya çıkar. Tahvil satın alanlar, bu süreçte özel servetlerinde net bir azalma yaşamazlar. Fiili kamu harcaması döneminde başka hiç kimse satın alma gücünden feragat etmez. Buradan hareketle, ileriye dönük hiçbir maliyet aktarımı yoksa harcamanın herhangi bir fedakârlık olmaksızın finanse edildiği sonucuna varılabilir. Bu tür bir mantıkta, vergiler neden alınmalıdır? Vergi ile finansman, açıkça mevcut dönemde gerçek maliyetler yükler ve bazı bireylerin özel servetleri azalır. Kamu harcamaları her durumda son derece faydalı olabilir ancak vergiyle finansman sözü konusu olduğunda, bu faydalar, özel gelir ve servetteki azalma ile dengelenir. Borçla finansman durumunda ise gerçek maliyet argümanı geçerliyse böyle bir dengeleme gerekmez ve kamu harcamalarının faydalarına karşılık, özel gelir ve servette dengeleyici bir azalma olmaz. Ulusal muhasebe, bireylerin bilanço tablolarındaki bu etkilere de dikkat etmelidir. Bu yapıldığında, kamu borcunun temel ilkeleri belirginleşir ve gerçek maliyet yanılığının ortaya çıkması olası değildir.

İç Muhasebe Yanılığısı. Yakından ilişkili olmasına rağmen farklı bir argümandır. İç muhasebe yanılığısı, kamu borcunun yüküne ilişkin üç yanlış sonuca destek sağlar. Buradaki temel yanılığ, basit bir muhasebe hatasından kaynaklanmaktadır.

Yukarıdaki borç yükü analizinde, borç ihraç edildiğinde tahvilleri kimin satın aldığı özellikle belirtilmemiştir. Temel ilkelerin bu özetinde, tahvilleri satın alanların vatandaşlar mı yoksa yabancılar mı olduğu fark etmez. Bu tartışma düzeyinde, iç (yerel) kamu borcu ile dış (yabancı) kamu borcu arasındaki ayrım

büyük oranda ilgisizdir. Her iki durumda da bireyler, seçmen-vergi mükellefi-faydalanıcı rolleriyle, borç vermeye istekli olduklarını belirten diğer bireylerden fon ödünç alırlar. Alacaklıların, bazı durumlarda, borçlularla aynı siyasi gruba üye olmaları gerçeği analize uygun değildir. Hatta iki grup özdeş bile olsa bireyler iki ayrı kapasitede hareket ederler.

Bizim sunduğumuz basit analizle tam bir tezat oluşturan şekilde, borç yüküne ilişkin üç yanlış sonuca ulaşan argümanlar, içeride tutulan kamu borcu ile dışarıda tutulan kamu borcu arasındaki ayrıma kritik bir şekilde bağlıdır. Yabancılar tarafından kamu borcunun satın alınması ve elde tutulması yani dış borç konusunda ise nispeten az bir anlaşmazlık vardır. Çoğu akademisyen ve sıradan vatandaş, temel ilkeleri kabul etmiştir. Dış borç, finanse edilen kamu mallarının fırsat maliyetinin ertelenmesine olanak tanır ve bu maliyet, ihraç sonrası dönemlerde ödenmesi gereken faiz ve anapara geri ödeme tutarlarıyla ölçülür. Buradan hareketle, dış kamu borcunun, en azından temel etkileri açısından, özel borç gibi olduğu kabul edilir.

Tartışma yalnızca iç kamu borcunun yükü üzerinde yoğunlaşmıştır. İddia edilen şudur ki bu borç, yükün ertelenmesini içermez ve hem dış borçtan hem de özel borçtan, temel açılardan farklıdır.

Borç yükünün zaman içindeki konumu neden tahvilleri kimin satın aldığına bu kadar bağlıdır? Borç yükünün zaman içinde nerede konumlanacağına, tahvilleri kimin satın aldığına neden bu kadar kritik bir şekilde bağlı olması gerektiği sorgulanabilir. Dış borç, iç borçtan neden bu kadar temelde farklı olmalıdır? Bir Londra bankasının ya da bir Alman iş insanının ABD tahvili satın alması gerçekten bu kadar önemli midir? Bu seçim, bir Amerikan vergi mükellefinin ekonomik durumunu nasıl etkiler?

Burada basit muhasebe kavramlarında bir karışıklık bulunmaktadır ve bunu netleştirmek için bir örnek faydalı olacaktır.

Küçük bir topluluğu düşünelim, bu toplulukta yalnızca iki kişi var: Bay A ve Bay B. Bu kişilerin çoğu açıdan birbirine benzer olduklarını varsayalım. Kamu borcunun ihraç edilmesinden önce, bu iki vatandaşın kısmi bilanço tabloları şu şekildedir:

KAMU BORCUNDAN VE KAMU HARCAMALARINDAN ÖNCE

Bay A		Bay B	
Nakit 100\$		Nakit 100\$	
Net Değer 100\$		Net Değer 100\$	

Şimdi, topluluğun (Bay A + Bay B) bir kamu malı projesini borçlanma yoluyla finanse etmeye karar verdiğini varsayalım. Basit bir örnekle durumu açıklamak adına, projenin 100 dolarlık maliyetiyle tam olarak eşit olan bir fayda sağlayacağını varsayalım. Ayrıca, bu faydaların Bay A ve Bay B tarafından eşit şekilde paylaşılacağını düşünelim.

Şimdi de iç kamu borcu ihraç edildiğini ele alalım. Bay A'nın 100 dolarlık tek bir tahvil satın aldığını varsayalım. Proje tamamlandıktan hemen sonra Bay A ve Bay B'nin bilançosu nasıl görünecektir?

İÇ KAMU BORCUNDAN VE KAMU HARCAMALARINDAN SONRA

Bay A	Bay B
Nakit 0 \$ Tahvil 100 \$ Proje Fayda Değeri 50 \$	Nakit 100 \$ Proje Fayda Değeri 50 \$
Gelecekteki Vergi (Bugünkü Değeri) 50 \$	Gelecekteki Vergi (Bugünkü Değeri) 50 \$
Net Değer 100 \$	Net Değer 100 \$

Dikkat edilmelidir ki, kamu harcaması ve borçlanma işleminin bir arada yapılması sonucunda her iki kişinin net varlığında bir değişiklik olmamıştır. Bunun sebebi, projenin maliyetine eşit bir değer sağladığı varsayımıdır. Elbette eğer proje maliyetinden daha fazla bir fayda sağlasaydı, her iki kişinin net varlığı artardı; tam tersi durumda ise azalardı.

Şimdi, bu sonucu tahvilin yabancılara satıldığı durumda elde edilen sonuçla karşılaştırmak istiyoruz. Aynı kamu projesiyle birlikte, Bay A ve Bay B'nin kısmi bilançolarını bu işlem sonrasında inceleyelim.

DIŞ KAMU BORCUNDAN VE KAMU HARCAMALARINDAN SONRA

Bay A	Bay B
Nakit 100 \$ Proje Fayda Değeri 50 \$	Nakit 100 \$ Proje Fayda Değeri 50 \$
Gelecekteki Vergi (Bugünkü Değeri) 50 \$	Gelecekteki Vergi (Bugünkü Değeri) 50 \$
Net Değer 100 \$	Net Değer 100 \$

Bu temel T-cetvellerinden çıkarılacak sonuç açıktır: İç ve dış kamu borcu arasında, iki kişinin net varlığı açısından bir fark yoktur.

Peki, bu son derece basit muhasebe hesabı, neden iç ve dış kamu borcu arasındaki farkı bu kadar vurgulayanlar tarafından dolaylı olarak reddedilmektedir? Daha önce de tartışılan “gerçek maliyet yanılması” bu durumdan kısmen sorumludur. Tahviller dışarıya satıldığında, kamu malı üretimi için gereken kaynaklar, politik topluluğun ekonomik sınırlarının dışından sağlanır. Politik sınırlar arasında fiziksel olarak gözlemlenebilir bir kaynak akışı gerçekleşir. Tahvillerin satıldığı ve kamu malı projesinin inşa edildiği ilk dönemde, ekonominin içinden hiçbir kaynak, yani yerel kaynaklar, özel kullanımlardan kamu kullanımına yönlendirilmez. Yalnızca bu fiziksel kaynak akışlarına yüzeysel bir bakış atan gözlemci için bu, başlangıç döneminde hiçbir gerçek maliyet oluşmuş gibi görünmez. Topluluğun hiçbir üyesinin, mevcut özel mal ve hizmetler üzerindeki kontrolünden vazgeçtiği veya fedakârlık yaptığı gözlemlenmez. Ancak bilanço terimleriyle bakıldığında, iç borçlanma ile dış borçlanmada tam olarak aynı şeyin gerçekleştiği gerçeği büyük oranda gözden kaçırılmıştır.

Bu ihmal, akademisyenlerin kamu borcu yükü hakkında yanlış sorular sorma eğilimi ile daha da pekiştirilmiştir. Mevcut borcun taşınma yükünü tanımlama üzerinde aşırı bir yoğunlaşma olmuştur. Oysa asıl önemli olan, oluşturulmak üzere olan bir borcun getireceği yük sorusudur. Eğer bir kamu borcu varsa, ister iç ister dış borç olsun, elbette bir yük vardır. Ancak bu yükün veya maliyetin konumu, ancak ve ancak yeni bir borcun ihraç edilmesi veya eski bir borcun ödenmesi hakkında bir karar verilmesi gerektiğinde önem taşır.

Eğer mevcut bir kamu borcunun yükünü tanımlamaya odaklanılırsa, iç ve dış borcun farklı etkiler yarattığı görülür ve bu durumda iç muhasebe yanılması daha incelikli hale gelir. Dış borcun ödenmesi ve amortismanı için kaynakların politik birimin sınırlarının dışına transfer edilmesi gerekir ve tahvil sahiplerine yani yabancılara ödemeler yapılmalıdır. Ancak tahviller yerel vatandaşlar tarafından tutuluyorsa ve amortisman ödemeleri ekonomi içinde yapılıyorsa bu tür bir transfer gerekli değildir. Bu oldukça açık farktan hareketle, diğer koşullar eşit olduğu takdirde, dış borcun aynı miktarda bir iç borca göre daha “ağır” olduğu sonucuna varılabilir.

Bu görünüşte “basit” analiz, diğer koşulların bu durumda eşit olamayacağını göz ardı etmektedir. Bunu açıkça görebilmek için mevcut borcun ihraç edildiği döneme geri dönmek ve yukarıdaki basit T-cetvelleriyle yaptığımız gibi bireylerin bilançoları üzerindeki etkileri izlemek gerekir. Dış borç ihraç edildiğinde, yani tahviller yabancılara satıldığında, kaynaklar ekonominin dışından sağlanır. Bu ek kaynaklar, aksi takdirde kamu malı üretimi için kullanılacak olan yerel kaynakların yerini alır. Böylece yerel ekonomide daha fazla kaynak yatırımlarda

kalır ve bu kaynaklar dış borcun tamamen ödenmesine yetecek bir getiri sağlar ancak yalnızca borcun rekabetçi koşullarla alındığı varsayıldığı takdirde geçerlidir. Kamu harcamalarının verimliliği ne olursa olsun bireylerin kamu borcu araçları dışında tuttıkları varlıkların, aynı miktarda iç borçlanma yapılmış olsaydı sahip olacaklarından birebir oranında daha fazla olması gerekir. Bu varlıklar, dış borç üzerinde oluşan faiz ödemelerini karşılamak için yeterli bir normal getiri sağlayacaktır. Bu gerçek kabul edildiğinde, dış borcun daha “ağır” olduğu savunulamaz.

Transfer-Ödeme Yanılgısı. “Borcu kendimize öduyoruz.” Bu, iç kamu borcunun maliyeti zamana yaymadığını ve hem dış kamu borcundan hem de özel borçtan farklı bir yapıda olduğunu iddia edenlerin sıkça dile getirdiği bir argümandır. Bu argüman, daha önce tartışılanlardan daha modern olan ve birbiriyle bağlantılı başka bir görüşü gündeme getirir. Bu kafa karışıklığının oluşmasında Keynes sonrası dönemde ulusal muhasebe uygulamalarına yapılan vurgu kısmen sorumludur. Ulusal muhasebede, bilançolar ve gelir tabloları bireyler için değil, politik olarak belirlenmiş sınırlarla çizilmiş toplamlar için hazırlanır. Bireysel hesaplarda yer alan borç ve alacak kalemleri genellikle birbirini dengeler ve bu durum ulusal toplamları etkilemez.

Bu durum, iç borç yüküyle ilgili yanlış argümanlara zemin hazırlamıştır. Eğer kamu borcu araçlarını, yani devlet tahvillerini elinde tutanlar ulusal ekonominin bir parçasıysa bu tahvillere yapılan faiz ödemeleri, ekonomi içinden toplanan vergilerden karşılanır ve bu ödemeler gelir olarak değil, transfer ödemesi olarak kabul edilir. Bu transferlerin gerçekleştirilmesinde herhangi bir kaynak tüketilmez ve faiz ödemeleri, mevcut mal ve hizmetlerin karşılığı olarak yapılmaz.

Buradaki yanılgı, ulusal muhasebe konvansiyonlarında belirli ödeme türlerine yönelik yapılan işlemlerin, kamu mallarının fırsat maliyetinin yerini bir şekilde değiştirebileceği imâsını barındırır. Bu muhasebe kuralları, en iyi ihtimalle keyfidir ve birçoğu ciddi eleştirilere açıktır. Eğer hükümet (bireylerin kolektif olarak organize edilmiş kapasiteleri) borç yükümlülüklerini yerine getirmekten kaçınmamayı tercih ederse iç borca dayalı hizmet ödemelerinin transfer ödemesi niteliği, topluluğun bir üyesi olan bireyin ekonomik koşullarını en ufak bir şekilde bile değiştirmez.

Özel borçlardan kaynaklanan ve ekonomi içinde yapılan faiz ödemeleri, ulusal gelire dâhil edilir (hane halkları arası ödemeler hariç). Ancak bu ödemeler, tam olarak kamu borcuna yapılan faiz ödemeleri gibi transfer ödemesidir. Her iki durumda da faiz ödemeleri, borçlu-bireylerden (alacaklı-bireyler olarak) kredi veren bireylere yapılan gelir transferlerini temsil eder. Bu ödemeler, her iki

durumda da sözleşmeye dayalıdır. Ulusal muhasebede yalnızca bir tür ödemenin transfer olarak sınıflandırılmasının tamamen kolaylık için yapılmış bir tercih olması, borç yükü analizi açısından tamamen önemsizdir.

Borç Yükü İlkelerinin Özeti

Kamu borcunun basit ilkelerini reddetmek için kullanılan dolambaçlı ve bazen yanıltıcı argümanlar, birbiriyle bağlantılı çeşitli mantık hatalarına dayanmaktadır. Bu hataların ortadan kaldırılması, sağduyuya dayalı ilkelerin geçerliliğini daha sağlam bir şekilde ortaya koyar. Bu ilkeler, daha önce belirtilen yanlış sonuçların tersine çevrilmiş bir biçimde özetlenebilir.

Modern tartışmaların aksine, şu sonuca varıyoruz:

1. Bir finansman aracı olarak kamu borcu, bir politik topluluğun bireysel üyelerine, kamu mallarının nesnel fırsat maliyetlerini erteleme imkânı sağlar. Kamu borcunun birincil yükü, zamana yayılarak ileriye doğru aktarılır.
2. İç kamu borcu ile dış kamu borcu arasında temel bir fark yoktur.
3. Kamu borcu ve özel borç, en temel açılardan benzerdir. Kamu borcunda bireyler, vatandaşlık sıfatlarıyla fon borçlanırlar; özel borçta ise bireyler, özel ekonomik birimler olarak fon borçlanırlar.

Kamu Borcunun İkincil Yükleri ve Faydaları

Kamu borcunun "birincil yükü," borçla finanse edilen kamu mallarından elde edilen faydaları dengeler. Ancak borçlanma, çoğu mali eylem gibi, dolaylı ve ikincil etkiler de yaratır. Bu noktaya kadar bu etkiler dikkate alınmamıştır. Dolaylı etkilerin hem maliyet hem de faydalar içermesi beklenir. Borçlanma, birincil etkilerden bağımsız olarak, topluluğun bazı üyelerine dolaylı yükler getirirken, diğerlerine dolaylı ve ikincil faydalar sağlar.

Faiz Oranları, Borçlular ve Borç Verenler. Devlet tahvil sattığında tahvil fiyatları düşer ve faiz oranları yükselir. Aynı kamu harcaması için borçlanma yoluyla yapılan finansman, vergilendirme yöntemine kıyasla nispeten daha yüksek faiz oranları anlamına gelir. Bu durum, bireylerin ekonomik durumlarını dolaylı olarak birkaç şekilde etkiler. Faiz oranlarındaki artış, sabit getirili varlıkların sermayeleştirilmiş değerlerini düşürür. Bu varlıkları ellerinde tutan alacaklılar, net servetlerinde bir azalma yaşarlar. Aynı sebeplerle, sabit faizli borç yükümlülükleri olan borçluların sermayeleştirilmiş borçları azalır.

Benzer şekilde, potansiyel borç verenler ve borç alanlar da farklı etkiler yaşar. Fon biriktirerek borç vermeyi planlayan bireyler, faiz oranlarının yükselmesinden fayda sağlar. Özel borç alarak harcamalarını hızlandırmak isteyen bireyler ise zarar görür.

Sermaye Birikimi. Vergi ile finanse edilen kamu harcamalarına kıyasla kamu borcu, ekonomide sermaye birikim oranını da değiştirir. Devlet tahvillerinin satın alınması için kullanılan fonların, vergi ödemeleri için kullanılan fonlara kıyasla özel ekonomideki yatırımlardan çekilmesi daha olasıdır. Borçlanma finansmanı, özel yatırım harcamalarında nispeten daha büyük bir azalmaya, mevcut tüketim harcamalarında ise daha küçük bir azalmaya neden olur. Bunun bir sonucu olarak, borçlanma finansmanı altında ekonomik büyüme oranı, vergi finansmanına göre bir miktar daha düşük olma eğilimindedir.

Bu dolaylı etki, daha önce tartışılan kamu mallarının birincil yükünün zamana yayılmasıyla karıştırılmamalıdır. Birincil yükün zaman içinde aktarımı, devlet tahvillerinin alımı için kullanılan fonların kaynağından bağımsız olarak gerçekleşir. Sermaye birikimi üzerindeki etki ise borçlanma sonrası dönemlerde ek bir gelir azalmasını ifade eder ve bu da dolaylı bir yük olarak görülebilir. Borçlanmanın getirdiği bu dolaylı yük, gelecekteki dönemlerde yaşayan bireylerin gelir akışlarında nispi bir azalma yaşamasına neden olur.

Ancak bu yükün karşısında, borçlanma ve kamu harcamasının yapıldığı başlangıç döneminde yaşayan bireyler için dolaylı ve ikincil bir fayda vardır. Vergi finansmanına kıyasla, bu bireyler daha yüksek bir mevcut tüketim seviyesini sürdürebilir. Bu bireyler, gelecekteki dönemlerde yaşayan bireyler pahasına fayda sağlar.

KAMU BORCUNUN YARATILMASI ve KAPATILMASI¹

Yazan: James M. Buchanan ve Richard E. Wagner

Tercüme Eden: Betül Ertuğrul²

Giriş

Artık kamu borcuyla ilgili kamu politikalarını inceleyebiliriz. Hangi koşullarda ulusal veya yerel düzeydeki hükümetlerin harcamalarını borçlanarak finanse etmesi uygundur? Kamu borcu, eğer mümkünse, ne zaman kapatılmalıdır?

Bu sorulara geçmeden önce, tüm mali operasyonun amacını belirlemek gerekir. Borçlanma, kamu harcamalarını finanse etmenin bir yoludur; ancak bu harcamalar, kamu malları sağlamayı ya da ekonomide toplam talebi teşvik etmeyi hedefleyebilir. Borçlanma ya da borç kapatma işlemlerinin “maliye politikası” veya “makroekonomik” amaçları ile aynı mali operasyonların “kamu malları” veya “maliyet dağılımı” amaçlarını birbirinden ayırmak gerekmektedir.

Kamu Borcunun Makroekonomik Bir Politika Aracı Olarak Kullanılması

Kamu borcunun yaratılması ve kapatılması konusunu, bu politikanın amaçlarının yalnızca ekonomideki toplam talep düzeyine etkilerle sınırlı olduğu varsayımı altında ele alacağız. Kamu borcu yaratma ve kapatma konusundaki normlar, makroekonomik duruma bağlı olarak değişiklik gösterecektir. Bu işlemleri, önce toplam talebin yetersiz olduğu, ardından toplam talebin aşırı olduğu koşullar altında incelemek gerekmektedir.

1(a). Resesyonda Kamu Borcu Yaratılması

Eğer bütçe açıkları, ekonomideki toplam talebi teşvik etmek amacıyla oluşturuluyorsa ve hükümet para yaratma yetkisine sahipse bu açıkların finansmanında kamu borcu kullanılmamalıdır. Bu kural, para yaratma yetkisine sahip ulusal hükümetler için geçerlidir. Eğer bütçe açığı harcamaları yoluyla toplam talep artırılmak isteniyorsa, bu açıkların finansmanı, kamu harcamalarının

¹ Buchanan, J. M. & Wagner R. E. (1967), “The Creation and Retirement of Public Debt”, in: Public Debt in a Democratic Society, American Enterprise Institute for Public Policy Research, Washington, D. C. 20036. pp.43-53.

² Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, E-mail: betul.ertugrul3235@gmail.com
ORCID ID: 0009-0005-0570-620X

hızlandırılmış oranının vergilere göre etkilerini tamamen veya kısmen telafi edecek şekilde yapılmamalıdır. Özel sektör kullanımlarından fonlar çekilmek yerine, bu fonlar, para yaratma yetkisi kullanılarak maliyetsiz bir şekilde oluşturulabilir.

Bu bağlamda kamu borcu yaratılması, hantal ve verimsiz bir yöntemdir ve gelecekteki vergi mükelleflerine gereksiz faiz maliyetleri yükler. Buradaki maliye politikası normu oldukça basittir ancak tam da bu durumda, birçok akademisyen kamu borcunun kullanılmasını savunmaktadır. Bu savunma, gerçek borç yaratma ile para yaratma arasındaki karışıklığın yol açtığı temel mantık hatalarından kaynaklanır. Bu tür durumlarda bütçe açıkları yeni para ile finanse edilmelidir. Bu işlemde özel sektörden fonlar çekilmez ve maliyetler geleceğe aktarılmaz.

Modern para yaratma yöntemleri, merkez bankalarından veya ABD’de Federal Rezerv Bankalarından yapılan sözde “borçlanma”yı içerir. Bu terimsel karışıklık ekonomiyi yanlış yönlendirmiştir ve “kamu borcu”nun, bir “gizli para yaratma” aracı olarak kullanılması ile gerçek kamu borcu (faiz taşıyan ve bankacılık dışı kamuya satılan yükümlülükler) arasındaki önemli farkı ayırt etme başarısızlığı devam etmektedir. Ne yazık ki, bu karışıklık bütçe ve maliye politikası dilinde kalıcı bir yer edinmiş görünmektedir. Chicago Üniversitesi’nden Henry Simons bu karışıklığa yirmi yıl önce dikkat çekmiş olsa da bu konuda pek ilerleme kaydedilmemiştir.

Eğer hükümetlerin para yaratma yetkisi yoksa (örneğin, eyalet veya yerel yönetimler) ya da bu seçeneği kullanmaları politik veya kurumsal nedenlerle mümkün değilse, talep yetersizliği dönemlerinde borçlanma yoluyla açık finansmanı makul olabilir ancak bu durumda, borçlanma, ikinci en iyi finansman yöntemi olarak kalır; para yaratımı ise en verimli araçtır. Borçlanma yoluyla fon sağlanırken, bu fonların özel sektör kullanımlarından çekildiği ve bunun, açık harcamalarının başlangıçtaki etkilerini bir ölçüde dengelediği kabul edilmelidir. Borç finansmanındaki dengeleyici etkiler, bu durumda mevcut tek alternatif olan vergi finansmanına kıyasla daha az olacaktır.

1(b). Resesyonda Kamu Borcunun Kapatılması

Kamu borcunun kapatılması için fonlar ya vergilerle ya da para yaratımıyla sağlanmalıdır. Ekonomide toplam talebin yetersiz olduğu dönemlerde, vergilerle birlikte borç ödemesi yapmak genel olarak durumu daha kötüleştirecektir. Kamu borcunun kapatılmasının genişletici etkileri, vergilerin kısıtlayıcı etkileriyle fazlasıyla dengelenecektir.

Buna karşılık, borcun para yaratımı yoluyla kapatılması açıkça genişletici bir etkiye sahiptir. Ekonomide likidite, menkul kıymetler yerine para ikame edilmesiyle artar ve finansman tarafında kısıtlayıcı bir etki oluşmaz. Ayrıca, özel yatırımlar için yeni fonlar sağlanır ve bu, uzun vadeli ekonomik büyüme oranı üzerinde olumlu sonuçlar doğurur.

Bu politika kombinasyonu, bütçe açıklarının yaratılmaması ve makroekonomik hedeflere ulaşmada “fiskal” yerine “parasal” politikaya güvenilmesi durumunda uygulanabilir. Hükümetin bir parçası olarak görülen para otoritesi, bu politikayı, açık piyasada devlet tahvilleri satın aldığı anda etkili bir şekilde uygular. Ancak politik olarak, toplam talebin yetersiz olduğu dönemlerde genellikle maliye politikası araçlarının devreye girmesi beklenir. Kamu borcunun etkin bir şekilde kapatılmasını içeren “gevşek para” alternatifi, politik olarak kabul görmesi pek olası olmayan bir seçenek gibi görünmektedir.

2(a). Enflasyon Döneminde Kamu Borcu Yaratılması

Talebin aşırı olduğu ve enflasyonun tehdit oluşturduğu durumlarda, tam tersi bir politika karışımı önerilir. Maliye politikası araçları kullanılmazsa ve bütçeler nötr kalırsa, para otoritesinin açık piyasada devlet tahvilleri satışıyla temsil edilen bir “sert para” politikası, enflasyonist baskıları ortadan kaldırabilir. Bu politika, etkili bir şekilde kamu borcu yaratma anlamına gelir ancak genellikle bu şekilde açıkça tanımlanmaz. Net sonuç, kamu tarafından tutulan devlet yükümlülüklerinin artması ve merkez bankasının elinde tuttuğu yükümlülüklerin azalmasıdır. Bu tartışma bağlamında merkez bankası hükümetin bir parçası olarak düşünülmelidir. Ulusal borcun nominal olarak ölçülen toplamının, Federal Rezerv bankası portföylerinde tutulan menkul kıymetleri içermesi, bu operasyonun basit ekonomik mantığını gölgelememelidir.

Resesyon dönemindeki “gevşek para” politikasının aksine, enflasyon dönemindeki bu borç yaratma operasyonu, maliye politikası alternatiflerine kıyasla siyasi olarak çok daha öngörülebilir olma eğilimindedir. Bütçe fazlalarının, daha dolaylı bir para politikası alternatifi kullanılabildiği sürece, kasıtlı olarak oluşturulması pek olası değildir.

2(b). Enflasyon Döneminde Kamu Borcunun Kapatılması

Ekonomide enflasyonist baskılar mevcutken, merkez bankaları kamu tarafından tutulan devlet tahvillerini satın almamalıdır. “Para politikası” normları, tam tersi bir eylem yolunu önerir. Eğer maliye politikası kısıtlayıcı bir araç olarak kullanılacaksa (bunun siyasi olarak zor olmasına rağmen), vergiler, cari harcama oranlarını aşan gelirler üretecek ve bütçe fazlaları oluşturulacaktır. Böyle

durumlarda, bu fazla gelirler kullanılarak mevcut kamu borcunun kapatılması yönünde güçlü baskılar ortaya çıkacaktır.

Ancak bu yapılırsa, fazla gelir yaratılmasının kısıtlayıcı etkilerinin bir kısmı, borç kapatılması yoluyla fonların ekonomiye geri döndürülmesiyle dengelenecektir. Bu operasyonun bu yarısı, kendi başına genişletici bir etkidir ve enflasyon sırasında arzu edilmez. Bütçe fazlaları, Hazine nakit dengelerini artırmak veya merkez bankasında tutulan “sahte borcu” kapatmak için kullanılmalıdır. Bu, modern kurumsal bağlamda para yok etmenin bir yolu olarak işlev görmektedir.

Kamu Borcu ve Otomatik Mali Esneklik. Toplam talebin yetersiz olduğu dönemlerde bütçe açıkları yaratmayı ve talebin aşırı olduğu dönemlerde bütçe fazlaları oluşturmayı amaçlayan kasıtlı maliye politikası eylemleri tarif edilmesi kolay ancak uygulanması zor olan bir süreçtir. Maliye politikasında kısa vadeli ayarlamaların zorluklarının fark edilmesi, ekonomideki durum değiştiğinde otomatik veya yerleşik ayarlamaları içeren uzun vadeli bir politika anlayışının temelini oluşturmuştur. Bu alternatif kapsamında bütçe politikası, ekonomi “tam istihdam GSYİH” ürettiğinde beklenen vergi gelirlerinin kamu harcamalarıyla dengelenmesini hedefler. Vergi ve harcama yapıları, ulusal gelirdeki değişimlere yerleşik ve orantısız tepkiler içeriyorsa, bu politika, talep yetersizliği dönemlerinde otomatik olarak açıkların, talebin aşırı olduğu dönemlerde ise fazlaların oluşmasını sağlar.

Yukarıda tartışılan nedenlerden dolayı bu politika kuralı kapsamında oluşan açıkların kamu borcu ihraç edilerek finanse edilmesi arzu edilmez. Bu durum, özel ekonomiden fonları çekerek otomatik açık oluşturma amacını bir ölçüde dengelemiş olur. Benzer şekilde, bu kurala göre ortaya çıkan bütçe fazlalarının mevcut ulusal borcu kapatmak için kullanılması da uygun değildir. Bu durum, bütçe fazlasının kısıtlayıcı etkisini azaltır.

Eğer burada “tam istihdam GSYİH” kavramının tatmin edici bir şekilde tanımlanmasıyla ilgili tüm sorunları bir kenara bırakır ve bu kuralın işler olduğunu varsayarsak, açıklar, para yaratılarak finanse edilmeli ve bütçe fazlaları parayı yok etmek için kullanılmalıdır.

Kamu Borcu ve Dengelenmemiş Bütçeler. Makroekonomik politika araçları, en iyi ihtimalle hantal bir yapıya sahiptir ve hem yön hem de büyüklük açısından yanlış uygulanabilir. Bir durgunluk öngörüsü yaygın olabilir ancak sonradan ortaya çıkan kanıtlar gerçek tehlikenin enflasyon olduğunu gösterebilir. Alternatif olarak, enflasyonist baskılar sürekli gibi görünebilir ancak aslında durgunluk kapıda olabilir. Ekonomik koşulları öngörmede yüksek düzeyde belirsizlik olduğundan

maliye politikası eylemlerinin etkileri ortaya çıkmaya başladığında yanlış alınmış olma olasılığı oldukça yüksektir.

Bu gibi durumlarda, kamu borcu yaratma ve ödeme işlemlerinin dengeleyici etkileri faydalı olabilir. Örneğin, bir bütçe açığı önerildiğini ve bu planların bir mali yıl için uygulandığını varsayalım. Ancak bu süre içinde eksik talep yerine aşırı talep sorun haline gelirse, yıl ortasında açık harcama politikasını tersine çevirmek mümkün olmayabilir. Ancak açığın finanse edilme şekli düzeltici bir yol olarak kullanılabilir. Bu durumda, açık kamu borcu ihracıyla finanse edilmelidir, para yaratımıyla değil.

Benzer şekilde, yanlış bir şekilde fazla öngörüldüğünde tersi bir sonuca varılır. Vergi indirimleri ve/veya harcama oranları, siyasi ve kurumsal nedenlerden dolayı ani bir şekilde değiştirilemez. Ortaya çıkan ve istenmeyen bütçe fazlaları, kamuya ait borcun ödenmesi için kullanılabilir. Bu eylem, bu aşamada zamanlaması yanlış olan vergi gelirlerinin bir kısmını özel harcama akışına geri döndürerek düzeltici bir etki yaratır.

Kamu Borcu ve Kamu Mallarının Maliyeti

Kamu borcuna yönelik kamu politikasını, makroekonomik hedeflerin baskın olduğu varsayımıyla tartıştık ancak burada borç politikasının klasik sorununu ele almadık. Makroekonomiyi bir kenara bırakırsak, hükümetler ne zaman borçlanmalı? Borç ne zaman ödenmelidir?

Elbette her maliye politikası eylemi makroekonomik etkiler yaratacaktır ancak şu anda bu etkilerin istenildiği takdirde tatmin edici bir şekilde dengelendiğini varsayıyoruz. Buradaki ilgimiz, kamu mallarının maliyetini zaman içinde dağıtmak için borçlanma ve borç ödemesinin uygunluğu veya uygunsuzluğu üzerinedir.

Tarihsel önemi olan bir örneği ele alalım. 1956'daki *Interstate Highway Act*' tan (Eyaletlerarası Karayolu Kanunu) önce, ulusal hükümetin, eyaletler arası otoyol sistemi için ilk yatırımı finanse etmek amacıyla özel tahviller ihraç etmesine izin verilip verilmemesi gerektiği konusunda önemli bir tartışma vardı. Bu tartışma, tahvil finansmanının ekonomideki makroekonomik değişkenler üzerindeki etkilerinden büyük ölçüde bağımsız olarak yürütüldü. Tartışma klasik bir soruna odaklanıyordu: Otoyollar için kamu harcamalarını finanse etmek amacıyla borçlanma yapmak uygun muydu? Benzer sorunlar, kentsel dönüşüm, su kirliliği veya ulaşım sistemleri için büyük federal harcamalar önerileriyle bağlantılı olarak da gündeme gelebilir. Bu tür harcamaların vergilendirme yerine kamu borcuyla finanse edilmesi için bir gerekçe sunulabilir miydi?

Klasik sorun, mevcut borcun ödenmesiyle ilgili olarak da ortaya çıkmaktadır. Böyle bir politikanın ekonominin geneli üzerindeki etkilerinden bağımsız olarak, kamu borcunu sistematik bir şekilde ödemek için cari vergilerin artırılması gerektiği yönünde bir argüman ileri sürülebilir mi?

Kamu Borçlanması, Kamu Tüketimi ve Kamu Yatırımı. Vergilerin ne zaman borçlanmayla değiştirilmesi gerektiği ve kamu mallarının gerçek maliyetinin ne zaman ertelenmesi gerektiği soruları normatiftir ve farklı kişiler bunlara farklı cevaplar verebilir. Bu konularda evrensel bir mutabakat sağlayacak kesin kurallar belirlemek zordur.

Öncelikle, mevcut tüketim için mal sağlayan kamu harcamalarının finansmanı konusunu ele alalım. Örneğin, polis maaşları bu tür harcamalara bir örnek olabilir. Bu tür kamu harcamaları borçla mı finanse edilmelidir? Geleneksel ya da “sağlam” maliye ilkeleri, bu tür tüm kamu faaliyetlerinin vergilerle finanse edilmesi gerektiğini öne sürer ancak bu ilkeler, doğrudan ekonomik bir içeriğe sahip değildir ve mantıktan ziyade tarihsel deneyimlere dayandırılması gerekir.

Kişisel tüketim için yapılan özel borçlanma ile kamu borçlanması arasında bir benzerlik vardır. Bir ihtiyat kuralı olarak, bireylerin tüketim harcamaları için borçlanmaktan caydırılması gerekebilir ancak belirli koşullar altında bu tür borçlanmaların arzu edilebilir olduğu kabul edilir. Borçlanmanın gelecekteki kredi değerliliği üzerindeki etkilerine ve borcun taşıdığı maliyetlere dikkat edildiği sürece bireyler tüketim harcamalarını desteklemek için makul şekilde borçlanabilir.

Özel ekonomide bireysel davranış normları ile kamu ekonomisindeki davranış normları arasında büyük bir fark yok gibi görünmektedir. Mevcut kamu tüketiminin borçla finansmanına karşı geleneksel kurallar, hükümetlerin deneyimlerine atıf yapılarak desteklenebilir ancak bu kurallar rasyonel bir karar hesaplamasından türetilmez.

Geleneksel normlar, hükümet borçlanmasını şu iki durumla sınırlar:

- (1) Olağanüstü veya acil durum harcamaları,
- (2) Kamu yatırımları niteliğindeki projeler için yapılan harcamalar.

Bu iki kategoriyi ayrı ayrı tartışmak faydalı olacaktır.

Olağanüstü veya acil durum harcamaları. Savaşlar veya savunma durumları gibi olağanüstü durumlar, son derece yüksek ve tekrarlanması beklenmeyen harcamalar gerektirir. Bu tür harcamaların tamamen vergilerle finanse edilmesi, vergi oranlarında ve vergi yapılarında büyük değişiklikler gerektirebilir. Bu

durum, teşvikler üzerinde olumsuz etkiler yaratabilir. Harcamaların kısa süreli olacağı ve acil durumun makul bir süre içinde sona ereceği öngörülüyorsa, borçlanma, vergi yapısındaki istikrarı sağlamak için daha uygun bir yöntem olabilir.

Mevcut kamu borçlarının büyük bir kısmı bu tür olağanüstü durumlarda oluşturulmuştur. Örneğin, II. Dünya Savaşı sırasında ABD’de tam vergi finansmanı açıkça uygulanabilir görünmüyordu. Savaş harcamalarının büyük bir kısmı para yaratımıyla bir kısmı da borçlanma yoluyla finanse edildi. Bu koşullarda kamu borcu ihracına başvurulması geniş bir mutabakatla meşru kabul edilmiştir.

Kamu yatırımları niteliğindeki projeler için yapılan harcamalar. Geleneksel yaklaşımlar, uzun vadeli projeler için borçlanmayı destekler. Bu projelerin zaman içinde fayda sağlaması beklendiğinden, borçlanmanın iki temel savunusu vardır:

- Zamanlamanın Düzenlenmesi: İlk yatırımlar genellikle sonraki dönemlere kıyasla daha yüksek harcamalar gerektirir. Borçlanma, maliyetlerin zaman içindeki akışını düzenler ve işletmelerin sermaye harcamalarını finanse etmek için borçlanmasına benzetilebilir.
- Adalet Gerekçesi: Eğer topluluğun gelecekteki üyeleri, bir kamu yatırımının (örneğin bir otoyol sisteminin) faydalarını elde edecekse, neden maliyetin bir kısmını onlar karşılamasın? Yatırımın yapıldığı dönemdeki bireylerin tüm maliyeti yüklenmesi, tam vergi finansmanı altında oluşacak bir sonuçtur ve adaletsiz olarak değerlendirilebilir.

Kamu borçlanmasına ilişkin bu geleneksel normların bir uzantısı olarak, *sermaye bütçeleme* kavramı önerilmiştir. Bu yöntem, kamu yatırım harcamalarını kamu tüketim harcamalarından ayırmayı amaçlar ve böylece bütçenin farklı bileşenlerine farklı mali kurallar uygulanabilir ancak ABD’de sermaye bütçeleme ulusal düzeyde hiçbir zaman geniş destek görmemiştir. 1960’ların başında önerilere yönelik heves kısa sürede kaybolmuştur. Bazı Avrupa ülkeleri bütçelerinde sermaye ve tüketim kalemleri arasında ayırım yapmaktadır ancak bu kurumsal farkın bütçe politikası üzerindeki net etkileri kolayca belirlenemez.

Sermaye bütçesine hangi kalemlerin dâhil edileceği sorunu önemlidir. Kamu yatırımları ile kamu tüketimi arasındaki fark, soyut modellerden yola çıkarak fazlasıyla abartılabilir.

Eski usul “sağlam maliye ilkeleri”ne destek sağlayan son bir argüman, bütçe sürecinin demokratik doğasıyla ilgilidir. Borçlanma yalnızca uzun vadeli projeler

için yetkilendirilmezse bu tür projeler bütçe hazırlığında ihmal edilebilir. Mevcut vergi mükellefleri, seçilmiş temsilcileri aracılığıyla, gelecekte fayda sağlayacak projelere destek verme olasılığı düşük olabilir. Tüm projeler için tam vergi finansmanı gerekliliği, bütçelerin uzun vadeli yatırımlara karşı önyargılı olmasına neden olabilir. Borçlanma, bu tür çarpıklıkları ortadan kaldırır.

Ancak kısa vadeli veya tüketim projeleri için borçlanmaya açık bir şekilde başvurulması, aşırı kamu harcamalarına yol açabilir. Demokratik süreçlerin gerçekleri, “sağlam maliye ilkeleri”nin hâlâ dikkate değer bir yönü olduğunu göstermektedir.

Kamu Borcunun Sistemik Olarak Kapatılması. I. Dünya Savaşı sonrası dönemde, ABD’nin kamu borcu, Hazine Bakanı Mellon’un görevi sırasında benimsenen açık bir borç kapatma politikası nedeniyle önemli ölçüde azaltılmıştır. Buna karşılık, II. Dünya Savaşı sonrasında böyle bir politika uygulanmamış ve kamu borcu takip eden yıllarda sürekli ve kademeli olarak artmaya devam etmiştir. Bu iki savaş sonrası dönemdeki politikaların dramatik farkı, bir politikanın doğru, diğerinin yanlış olduğu anlamına gelmez. Daha ziyade, borcun kapatılması konusunda evrensel olarak kabul edilebilir bir kuralın bulunmadığını ve uygulanacak politikanın karar alıcıların tercihlerine bağlı olabileceğini göstermektedir.

Uzun vadeli bir borç kapatma politikası uygulansaydı, makroekonomik hususlar göz ardı edildiğinde, bunun etkileri ne olacaktır? Mevcut bütçe harcamalarını aşan vergilerin toplanması ve fazla gelirlerin vadesi gelen borç ödemelerine tahsis edilmesi, gelecekteki vergi mükelleflerine yüklenen maliyetleri kalıcı olarak azaltacaktır. Örneğin, 1960’ların sonunda gerçekleştirilen borç ödemesi, 1970’lerde yaşayan bireylerin faiz giderlerini finanse etmek için ödemesi gereken vergilerin azaltılmasını sağlayacaktır.

Bu temel gerçeğin kabulü, borcun kapatılması konusunda açık bir politika normunun bulunmadığını göstermektedir. Kamu borcunun büyük bir kısmı II. Dünya Savaşı’nın finansmanı sırasında oluşmuştur. Peki neden 1960’larda yaşayan vergi mükellefleri, mevcut borç üzerinden gelen faiz giderlerini ödemekten daha fazlasını yapmaya zorlanmalıdır? Neden bu grup, 1970’lerdeki vergi mükelleflerinden daha fazla sorumluluk üstlenmelidir?

Sistemik bir borç kapatma politikası, II. Dünya Savaşı’nın finansmanı ile ilgili artık maliyetlerin gelecek nesil vergi mükellefleri yerine mevcut nesil tarafından karşılanmasını tercih eden açık bir tercihe dayanmalıdır. Elbette bu tür bir tercih toplumun bazı üyeleri tarafından meşru şekilde savunulabilir ancak bu tercih,

karşıt görüşten daha üstün bir haklılığa sahip değildir. Siyasi gerçekler göz önüne alındığında, 1920'lerde benimsenen borç kapatma politikalarına benzer politikaların 20. yüzyılın sonlarında uygulanması pek olası görünmemektedir.

Çok sayıda devlet, borçların kapatılması için sistematik geri ödeme konusunda daha güçlü bir argüman öne sürülebilir. Bu borç, geçmiş savaşları finanse etmek için oluşturulan borçlarla aynı şekilde "ölü yük" olarak değerlendirilmez. Eğer borç, belirli kamu yatırım projelerini finanse etmek amacıyla alınmışsa, bu yatırımlardan elde edilen faydaların sağlandığı süre boyunca borcun amortismanını sağlama konusunda güçlü bir gerekçe sunulabilir. Bu argüman, işletme finansmanı ile yapılan benzetmeden ve adaletle ilgili genel değerlendirmelerden destek bulmaktadır.

Parasallaştırma Yoluyla Ulusal Borcun Geri Ödemesi. Ulusal borcun ödenmesi gerekiyorsa, bu, ya vergi tahsilatlarından ya da yeni para yaratılmasından sağlanmak zorundadır. Vergi kaynaklarından sistematik bir geri ödeme politikası, yakın gelecekte mümkün görünmemektedir. Öte yandan, paranın yaratılması yoluyla borcun kayda değer bir kısmının ödenmesi hem makul hem de uygulanabilir bir yöntem gibi görünmektedir. Yukarıda durgunluk dönemlerinde borcun kapatılmasını incelerken paranın yaratılması karşı döngüsel bir makroekonomik politikanın bir unsuru olarak kısaca ele alınmıştı ancak paranın yaratılmasının daha önemli bir olasılığı, ulusal para stokunun uzun vadeli büyümesi için yapılabilecek yapısal düzenlemelerde yatmaktadır.

Büyüyen bir ulusal ekonomide, ürün fiyat seviyelerinin düşmemesi için sürekli olarak yeni parasal kaynakların sağlanması gerekmektedir. Para stokuna ekleme yapmanın bir yolu, borcun kasıtlı olarak paraya çevrilmesi politikasıdır. Eğer bütçe döngü boyunca genel bir dengede tutulursa, para otoritesi basitçe yeni para yaratabilir ve bunu tahvil gibi borç araçlarını açık piyasadan satın alarak ekonomiye enjekte edebilir. Bu, yalnızca makroekonomik hedeflere yönelik kısa vadeli ayarlamalar dışında kesintisiz bir süreç olabilir. Zamanla merkez bankası dışında tutulan borcun önemli bir kısmı bu politika yoluyla azaltılabilir.

Bu borç paraya çevirme politikasının etkileri, borcun vergi gelirlerinden ödenmesi durumunda oluşacak etkilerle benzer olacaktır. Borç servis maliyetlerinin ortadan kaldırılması ölçüsünde gelecekteki vergi mükellefleri üzerindeki yük kaldırılmış olur ancak bu politika kombinasyonu mevcut vergi mükelleflerine yük getirmediği için parasallaştırma olasılığı daha uygulanabilir. Göreceli veya farklılaştırılmış bir anlamda, bu politika yine de yükler getirmektedir. Çünkü borcun paraya çevrilmesi olmaksızın, yeni para enjekte etmenin alternatif politikası, sürekli bütçe açıklarının oluşması ve bunların para basımıyla finanse

edilmesidir. Bu durumda, sistematik borç paraya çevirme politikası uygulanan duruma kıyasla ya vergiler azaltılabilir ya da kamu harcama oranları artırılabilir.

Enflasyon Yoluyla Ulusal Borcun Amortismanı. Mevcut kamu borcunun gerçek anlamda azaltılabileceği bir başka yöntem daha vardır. Eğer maliye politikası ciddi ve sürekli bir enflasyon yaratacak şekilde düzenlenirse, kamu borcunun sabit hizmet maliyetlerinin reel değeri sürekli olarak aşınır. Fiilen, kamu borcu, borç senetlerinin sahiplerine dolaylı bir şekilde uygulanan vergiler yoluyla ödenir. Bu borç senetlerinin faiz ödemelerine ilişkin sözleşmesel hakları para birimi cinsinden sabit olduğundan reel değeri giderek azalır. Bu duruma kısmen bir çözüm olarak, bazı ülkeler sabit alım gücüne sahip tahviller çıkarmıştır. Bu tahviller, faiz ödemelerini sabit alım gücü birimlerinde garanti eder. Bu tür tahvillerin ihraç edilmesi ölçüsünde enflasyon elbette kamu borcunun kapatılması için bir araç olamaz.

Enflasyon geçmişi eskiye dayanan ülkelerde, ulusal borcun reel seviyeleri genellikle oldukça düşüktür. Bunun nedeni, sabit hakların değerlerinin bu şekilde el konulması sonucunda yatırımcıların devlet tahvilleri satın almaya isteksiz hale gelmesidir. Buna karşılık, uzun vadeli parasal istikrar geçmişi en iyi olan ülkelerde borcun reel seviyeleri nispeten yüksek olma eğilimindedir. Kamu borcunun enflasyon yoluyla kapatılması, temerrüt ile birçok ortak noktaya sahiptir. Bu yöntemle başvuran hükümetler, borç finansmanını etkili bir şekilde gelecekteki bir fon kaynağı olarak devre dışı bırakır. Enflasyon geçmişi olan ülkelerde kamu harcamalarının finansmanı için vergilendirme ve para yaratma, uygulanabilir tek alternatiflerdir.

KAMU BORÇLANMASI TEORİSİNDE ANALOJİ: DOĞRU MU YANLIŞ MI?¹

Yazan: James M. Buchanan

1986 Nobel Ekonomi Ödülü Sahibi

Tercüme Eden: Yiğit Yılmaz²

Bu çalışmada kamu borcu ile özel borç arasındaki yanlış analojiyi inceleyeceğim. Analitik model esasen klasik iktisadın varsayımlarını bünyesinde barındırmaktadır. Dış kamu borcu söz konusu olduğunda kamu borcu-özel borç benzetmesinin daha uygun olduğu neredeyse herkes tarafından kabul edildiğinden, buradaki tartışmayı iç kamu borcu ile sınırlandıracağım.

Yanlış Analojinin Temeli

Yine, yeni ortodoksinin savunucularının analojinin yanlışlığı ilan edildiğinde tam olarak ne demek istediklerini belirlemeye çalışabiliriz. Bu başlı başına zor bir görevdir; açıklık bu alandaki literatürün karakteristik özelliklerinden biri değildir. Daha önce de önerildiği gibi, en açık ifadelerin, yeni yaklaşımın daha aşırı savunucularının eserlerinde bulunması muhtemeldir. Pedersen şöyle demektedir:

Devlet, ek fonlar üzerinde tasarruf yetkisine sahip değildir; çünkü bu fonlar zaten onun yetki alanındadır ve gerçekte vergilendirme yoluyla elde edilmiştir.

Bu nedenle, devlet tarafından sağlanan bir iç borç, böyle bir işlemin temel özelliklerinin hiçbirine sahip olmadığı için, gerçekte sıradan bir borç değildir. . . . Bir iç borçlanma, olağan borçlanmaya yalnızca biçimsel açıdan benzemektedir ve özel borçlanmaya yapılan her benzetmenin tamamen yanlış olması gerektiği açıktır.³ (İtalikler eklenmiştir.)

İkinci bir örnek olarak Nevins'in daha yakın tarihli çalışmasını aktarabiliriz:

.... bir hükümet tarafından yapılan iç borçlanma hiçbir şekilde toplumun zenginliğine bir ilaveyi göstermez, dolayısıyla hükümet tarafından yapılan faiz ve sermaye ödemeleri hiçbir şekilde toplumun kullanılabilir zenginliğinde bir azalmayı ortaya koymamaktadır....Özel

¹ Buchanan, J. M. "The Analogy: True or False", in: The Collected Works of James M. Buchanan, vol. 2. Public Principles of Public Debt: A Defense and Restatement, Foreword by Geoffrey Brennan Indianapolis: Liberty Fund, 1999.

² Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, E-mail: yigit_bal_ksk@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0003-1251-8862

³ Jorgen Pedersen, as cited in Alvin H. Hansen, *Fiscal Policy and Business Cycles* (New York, 1941), p. 142.

bir kişi gelirinin ötesinde yaşayabilir ve torunlarının sahip olduğu servete zarar verebilir, ancak -mevcut bağlamın dışında kalan uluslararası transferler hariç olmak üzere- toplum, sadece parasal borç yaratarak imkânlarının ötesinde yaşayamaz, bu tür borçlar gelecek nesillerin kullanabileceği kaynaklar üzerinde herhangi bir yük oluşturamaz.⁴

Yukarıdaki ifadelerde ilk bakışta birkaç nokta hemen göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki, daha önce de belirttiğimiz gibi, yanlış analogi argümanının ne gelecekteki yük argümanından ne de iç-dış borç argümanından bağımsız olmadığıdır. Üç temel önermeden birine ilişkin herhangi bir tartışma, diğer ikisine ilişkin bazı değerlendirmeleri de içermelidir. Dolayısıyla, üç önermenin her birini ayrı ayrı tartışmak önemli ölçüde fazlalık yaratacaktır. Üzerinde durulması gereken ikinci nokta, ulusal bilanço üzerindeki etkilere vurgu yapılmasıdır. Okuyucuyu etkileyen üçüncü nokta, görünürdeki basitlik ve çıkarım yoluyla analizin bariz geçerliliğidir. Bu basitlik önemlidir çünkü aksi takdirde bu husus, mantıklı bilim insanlarının asla yapmayacağı hataları maskeleyen hizmet edecektir.

Gerçeğe Dayalı İfadeler

Bir iç borç yaratıldığında, kamu kullanımına yönelik kaynaklar ekonomi içindeki özel kullanımlardan çekilmektedir. Dolayısıyla borç yaratılması ve buna bağlı olarak kamu projelerinin finanse edilmesi, toplumun refahını artırmaya ya da ona katkıda bulunmaya yönelik hiçbir şey yapmamaktadır. Bu elbette ilk yaklaşım olarak temelde doğrudur ve anlaşılması için zor bir akıl yürütme gerektirmemektedir.⁵

⁴ Edward Nevins, *The Problem of the National Debt* (Cardi, 1954), pp. 22-23. Cited by permission, University of Wales Press.

⁵ Ancak biraz daha sofistike bir analiz düzeyinde, bu ifadenin bile nitelendirilmesi gerekmektedir. Soyut anlamda, geçerliliği, ilgili kaynakların marjinal verimliliklerinin kamu ve özel istihdamlarda eşit olmasını ve işlemin "marjinalde" olmasını gerektirir. Ancak, kaynak verimliliğinin değerlendirilmesi konusu hemen gündeme geldiğinden, cevapladığından daha fazla soruyu akla getirmektedir. Kamu mallarının doğası gereği, piyasa fiyatları bu tür karşılaştırmalı değerlendirmeye yardımcı olmaya uygun değildir. Kaynakların kamu istihdamından özel istihdama kaydırılması ya da tam tersinin toplumsal zenginliğe katkıda bulunduğu karar verilebilmesi hususunda, bireylerin bu kaydırmayı desteklemek için ortaya koydukları tercihleri temel alınmalıdır. Bir borç yaratma-kamu harcaması kararının rasyonel bir şekilde verildiğini varsayarsak, vergi mükellefi grubunun tercih edilen bir konuma geçtiği yargısına varılmalıdır. Dolayısıyla bu anlamda toplumsal refahın arttığı söylenebilir. Ancak borç veren grup kadar borç alan grup da en azından öncesinde subjektif anlamda fayda sağlamış olmalıdır. Değişimden elde edilen kazançlar karşılıklıdır ve sözleşmenin her iki tarafı da bazı avantajlar beklemektedir. Borç verenler, kamu menkul kıymetinden (oran, azaltılmış risk veya diğer hususlar açısından) bazı farklı getiriler elde edeceklerini varsayarken, borç alanlar (vergi mükellefleri) kamu projesinin borçlanma oranını aşan bir "sosyal" getiri oranı sağladığını varsaymalıdır. Elbette aynı bireylerin çoğunu içeren her iki grubun serveti, öznel olarak hesaplanan anlamda artmaktadır. Ancak metinde alıntılanan artışın bu türden olmadığı açıktır.

Gerçeklerden Çıkarımlar

Yeni ortodoksi, doğru olgusal ifadelerden yanlış çıkarımlar yapmaktadır. Yukarıda alıntılanan ifadeye açıkça belirtilmese de, bireyin (veya dışarıdan borçlanan kamu kuruluşunun) bir şekilde borçlanma işlemi ile servetini artırabileceği çıkarımı ortadadır.⁶ Muhasebe eğitimine yeni başlayan bir ikinci sınıf öğrencisi, bu çıkarımın içerdiği yanlışlığı görebilir. Teminat altına alınan varlık tam olarak üstlenilen yükümlülük (borç) tarafından belirlenir. Borçlunun bilançosu başka türlü etkilenmez. Borçlunun olumlu beklentilerini hemen sermayeye dönüştürmediğini varsayarsak, net değerde nesnel anlamda bir değişiklik meydana gelmez. Borç veren için durum daha da açıktır. Tek bir varlık kalemini, diyelim ki özel krediyi kullanırmak üzere özel menkul kıymeti satın almak için kullandığı nakit parayı kullanacaktır. Başka bir varlık kalemi yazacak, diyelim ki kredi alacakları. Net değerde hiçbir değişiklik olmaz. Elbette borç alan kişi şu anda daha büyük miktarda kaynak üzerinde hâkimiyet kurmaktadır, ancak bu onun nesnel olarak belirlenmiş servet konumunu etkilemez. Öte yandan borç veren, kaynaklar üzerindeki mevcut hâkimiyetinden bir miktar vazgeçer, ancak bu kendi başına net değerini azaltmaz. Mevcut kaynaklar üzerindeki bu hâkimiyetin yerini, gelecekteki kaynaklar üzerinde bugünkü değeri taşıyan bir hak talebi almaktadır.

Şimdi, bir iç kamu borçlanma işleminin muhasebe yönlerini daha dikkatli bir şekilde incelemeye geçebiliriz. Öncelikle devlet tahvillerine ödenecek faiz oranının marjda yapılan özel yatırımların getiri oranına eşit olduğunu varsayalım. Bu, işlemin tahvil alıcısı için marjinal bir işlem olduğunu varsaymak anlamına gelmektedir. Ayrıca kamu projesinin, şahısların bireysel bilançolarını oluştururken, değerini hesaba katmayacakları bir nitelikte olduğunu varsayalım. Aynı kişilerin gelecekteki vergi ödemelerini sermayeleştirmede de varsayacağız. Bu son iki varsayım kamu borçlanmasının çoğu durumu için yeterince gerçekçi görünmektedir.

Tahvil alıcısı devlet tahvilini satın aldığı anda, nakit veya özel tahviller gibi başka bir varlığı çeker ve bunu devlet tahvilleriyle değiştirir. Net değerinde herhangi bir değişiklik meydana gelmez. Varsayım gereği, vergi mükellefi bilançosuna ne kamu varlığının sermaye değerini ne de gelecekteki vergi ödemelerinin iskonto edilmiş değerini dâhil eder. Dolayısıyla, toplamda, bireysel bilançolar kamu borcu yaratılmasından etkilenmemektedir. Bu nedenle, kamu borcunun ilk yaratıldığı dönem için, iç kamu borcu ile özel borç arasında bir fark olmadığı sonucuna varmamız gerekmektedir. Bu noktaya kadar yapılan benzetmede herhangi bir yanlışlık yoktur.

Bu ilk dönemden sonraki dönemler dikkate alındığında, analoginin daha sarsıcı bir zemine oturduğu görülmektedir. Yurtiçi tahvil sahipleri ödenen faizi yurtiçi vergi mükellefleri

⁶ Herhangi bir piyasa işleminin rasyonel olması için gerekli olan değişimin yapılmasından elde edilen kazancın ötesinde. Önceki dipnota bakınız.

tarafından vergi olarak aldıklarına göre, bir kamu borcuna faiz ödenmesi kendi başına toplam bireysel net servette nasıl bir azalmayı temsil edebilir? Ancak açıkça görülüyor ki, özel bir borca ilişkin faiz ödemesi, bireyin gerçek gelir akışından bir çekilmeyi, net değerinde bir azalmayı temsil ettiği ortadadır.

Bu karşılaştırma daha dikkatli bir şekilde incelenmelidir. Bireysel bilançolar bir kamu borcuna faiz ödenmesinden nasıl etkilenir? Projenin doğası hakkında aynı varsayımları yapmaya devam edeceğiz. Vergilerin, örneğin nakit olarak ödenmesi, vergi mükellefinin hesabının varlık tarafını azaltacaktır. Bu, sağ tarafta yer alan net değerde bir azalma ile belirlenecektir. Faizin alınması tahvil sahibinin nakit pozisyonunu artıracak ve hesabının sağ tarafında net değeri artacaktır. Tahvil sahibinin net değerindeki bu artış, vergi mükellefinin net değerindeki düşüşü dengelemektedir. Toplu olarak ele alındığında bireysel net değerinde herhangi bir değişiklik meydana gelmemektedir. Özel borç ile yapılan analojinin yanlış olduğu görülmektedir.

Bununla birlikte, yukarıdaki akıl yürütmeye gizli olan ince bir yanlışlık vardır ve bu yanlışlık daha önceki bir bölümde uyardığımız metodolojik hataya dayanmaktadır. Analiz, ilgili alternatiflerin karşılaştırılmasındaki bir başarısızlığı yansıtmaktadır. Bu en kolay şekilde yukarıda varılan sonuçların etkilerini inceleyerek gösterilebilir. Bu analize göre, borç yaratıldığında ya da faiz ödendiğinde toplam servette herhangi bir değişiklik meydana gelmemektedir. Bundan, kamu projesi herhangi bir pozitif reel gelir elde ederse, toplumun birleşik borç ihracı-kamu harcaması işleminin bir sonucu olarak reel servette net bir kazanç elde ettiği sonucu çıkarılmalıdır. Kamu yatırımının getiri oranının sıfırdan büyük olması, kamu yatırımının doğru yapıldığını göstermek için yeterli olacaktır. Sürekli genişleyen bir kamu borçlanması politikasına işaret ediliyor gibi görünmektedir. Bu sonuçlar, kamu projesinin “verimliliğinin”, “gelecekteki” vergi mükelleflerine yüklenen maliyetlerle karşılaştırılması gerektiğinin gösterildiği Bölüm 4’te ulaşılan sonuçlara ters düşmektedir.

Burada açıkça yanlış olan, araştırılması ve düzeltilmesi gereken bir şey var. Modelimizin varsayımlarını hatırlayalım. Kaynaklar tam olarak kullanılmaktadır; kaynakları kamu istihdamında kullanabilmek için özel istihdamda belli bir getiri oranının feda edilmesi gerekmektedir. Bu nedenle, proje tamamen israfta, özel servetteki fedakârlık, "toplumsal" servetteki herhangi bir kazançla belirlenemez. Peki, yukarıda yaptığımız gibi bireysel bilanço ayarlamalarını dikkate aldığımızda bu neden ortaya çıkmıyor?

Cevap, tahvil sahibinin net değerinin hükümet tahvili üzerindeki faizin alınmasıyla benzersiz bir şekilde arttığı varsayımında yatmaktadır. Bu durum, sermaye yatırımının özel ekonomide alternatif istihdam alanlarına sahip olduğu ve kamu borçlanma operasyonunun yokluğunda net alacaklı olan bireylere net değerinde bir miktar artış tahakkuk edeceği gerçeğinin gözden kaçırıldığını yansıtmaktadır. Farklı bir şekilde anlatılacak olursa, faiz gelirleri nedeniyle tahvil sahiplerinin net değerinde meydana gelen artışı, faiz ödemeleri nedeniyle vergi mükelleflerinin net değerinde meydana gelen düşüşe karşı koymak doğru

değildir. Tahvil sahiplerinin net değerindeki artış kamu borcu olmadan da gerçekleşebilirdi ancak sadece vergi mükelleflerinin net değerindeki düşüş söz konusu mali operasyona atfedilebilir. Bu değişiklik artık borç-kamu harcaması operasyonunun esasına ilişkin mantıklı sonuçlara varılmasına olanak tanımaktadır. Borcun ödenmesi nedeniyle gelecekteki vergi mükelleflerinin net değerinde meydana gelen farklılaşmış düşüş, borçla finanse edilen kamu projesinin getiri oranıyla dengelenebilir. Sıfır getiri oranı sağlayan bir projenin haklı gösterilemeyeceği açıktır.

Varsayımları değiştirir ve bireylerin hem kamu projesinin bugünkü sermaye değerini hem de gelecekteki vergi yükümlülüklerinin sermayeleşmiş değerini bilançolarına dâhil etmelerine izin verirsek bu sonuç değişmez. Kolayca gösterilebileceği gibi, bu ikisi belirleyici kalemlerdir. Şimdi bireylerin kamu yatırım projesine tam değer biçtiklerini, ancak aynı zamanda gelecekte tabi olacakları vergi yükümlülüğünün bugünkü değerini de kabul ettiklerini varsayalım. Bireylerin bilançoları ek bir varlık ve ek bir yükümlülük kalemi içerecektir. Bireylerin net değerleri, bu iki kalemin farklı olması dışında, bu değişikliklerle farklılaşmaz. Ancak gelecekteki vergi ödemelerinin bugünkü değeri bilançoya tamamen dâhil edilirse, bu vergilerin fiilen ödenmesinin bireysel net değerde bir azalmayı temsil ettiğini de söyleyemeyiz. Birey vergi ödeme gerekliliğini iskonto etmiş olacaktır; yani Ricardocu bir kişi haline gelecektir. İlk dönemden sonraki dönemlerde net değerde meydana gelen herhangi bir ilave azalmayı, faiz ödemelerini alan tahvil sahibinin net değerinde meydana gelen artıştan mahsup edemeyiz.

Bu noktada, tahvil sahibinin de faiz gelirlerini aktifleştirdiği, aslında sadece bu işlemin tahvil için cari bir sermaye değeri sağladığı itirazı gelebilir. Dolayısıyla, borç kaleminin tam olarak aktifleştirilmesi faiz ödemesinin borçlunun net değerini azaltmasını engelliyorsa, varlık kaleminin tam olarak aktifleştirilmesi faiz alacağının, alacaklının net değerini artırmasını engellemeyecek mi diye itiraz edilmesi mümkündür. Cevap hayır. Buradaki hesabın borçlu-alacaklı tarafları simetrik değildir. Asimetri, net varlık pozisyonu tutan, yani pozitif net değere sahip olan bir bireyin veya kurumun, zaman içinde net değerini artırma pozisyonunda olmasından kaynaklanmaktadır. Muhasebe uygulaması bireysel alacaklının faiz kalemini tahakkuk esasına göre taşımaması gerektiriyorsa, faiz ödemelerinin fiilen alınması net değeri artırmayacaktır. Ancak hesap döneminin başı ile sonu arasındaki net değer, bu durumda faiz ödemesi tutarı kadar artmış olacak ve bu da bilançonun varlık tarafında “henüz alınmamış tahakkuk eden faiz” olarak gösterilecektir. Tam iskonto varsayımı varılan sonucu değiştirmemektedir. Vergi mükellefinin net değerindeki azalma, borç verenin elindeki varlığın cari değerine değil, yalnızca kamu projesinin cari değerine göre belirlenmelidir.

Basit bir örnek, belki biraz tekrar içerse de, tüm analizi göstermek için yeterli olacaktır. Özellikle borçla finanse edilen kamu harcamalarının tamamen israf olduğunu varsayalım, diyelim ki fonlar Attu Adası yerlileri için klima üniteleri sağlamak için kullanılıyor. Gelecekteki faydaların veya gelecekteki vergilerin sermayeleştirilmediğini varsayıyoruz.

Bu varsayımlar altında, borç yaratıldığında ve harcama yapıldığında toplam bireysel net değerde bir azalma olmadığını gösterdik. Sonraki dönemlerde, tahvil sahiplerinin net değerindeki artış, vergi mükelleflerinin net değerindeki azalma tarafından karşılanmaktadır. Her iki grup da aynı ekonominin sınırları içinde yaşamaktadır; dolayısıyla bir bütün olarak ele alındığında toplum bu işlemle daha zengin ya da daha fakir görünmemektedir.

Analiz, yalnızca vergi mükelleflerinin ve tahvil sahiplerinin pozisyonları borçla ve borçsuz durumlarda karşılaştırıldığında kurtarılır; bu, politika amaçları için anlamlı ve yararlı olan tek karşılaştırmadır. Borç sorununa tek alternatifin harcama daraltması olduğunu söyleyelim; vergilendirme, doğrudan veya döviz enflasyonu yoluyla, mümkün değildir. Borç sözleşmeye bağlanmazsa, kamu harcama projesi üstlenilmeyecektir. Attu'daki yerliler klimasız yaşamak zorunda kalacaktır. Daha da basitleştirici bir varsayım olarak, özel yatırımlar için feda edilen getiri oranının devlet tahvillerinin getirisi ile tam olarak eşleştiğini söyleyebiliriz.

Şimdi, bu iki olası durumdan her biri altında bireysel tahvil alıcısının pozisyonlarını dikkatlice inceleyebiliriz. Kamu borcu ihraç edilirse, birey özel bir menkul kıymeti bir devlet tahviline dönüştürecektir. İzole bireyler nakit gibi likit varlıkları menkul kıymetlere dönüştürebilirken, borç ihracı net stoksuzluğa yol açmadığı sürece, genel sonuç, fiili veya potansiyel özel yatırım fonlarının devlet tahvillerine dönüşümü ile temsil edilmelidir. Tahvil alıcısının net değerinde hiçbir değişiklik hemen gerçekleşmez. Menkul kıymetten faiz aldığı veya faiz tahakkuk ettiğinde, net değeri artar. Bu artış, fonlarını başlangıçta kamu yerine özel kullanımlara ayırmış olsaydı net değerinde meydana gelecek artıştan daha büyük değildir. Her iki durumda da pozisyonu aynıdır. Basitleştirici varsayımlarımızı gevşetirsek, bu kişinin pozisyonu sadece kamu borcuna ödenen faizin, bu karşılaştırmalı istihdamlar risk primlerindeki farklılıklara göre ayarlandıktan sonra özel yatırımdan kazanabileceği faizden farklı olduğu ölçüde farklı olacaktır. Farklı anlamda, tahvil sahiplerinin net değeri borç ihracı ile doğrudan artmaz.

Ancak vergi mükellefi için durum farklıdır. Gösterdiğimiz gibi, gelecekteki vergi ödemelerinin aktifleştirilmesi ve hâlihazırda elde tutulan varlıkların sermaye değerlerine yansıtılması dışında, kamu kredisinin kullanıldığı dönem boyunca net değerinde herhangi bir azalma veya artış olmaz. (Bu örnekte böyle bir sermayeleştirmenin gerçekleşmediğini varsaydık.). Faiz sonraki dönemlerde ödendiğinde, vergi mükellefinin net değeri borç üzerindeki hizmet bedeli kadar azalır. Öte yandan, kamu borcunun ihraç edilmemesi ve kamu harcamalarından vazgeçilmesi halinde, vergi mükellefinin ne olası borç yaratımı sırasında ne de sonraki dönemlerde özel net değerinde herhangi bir değişiklik olmayacağı tahmin edilmektedir. Dolayısıyla, analizin düzgün bir şekilde yapılması halinde, kamu borcunun, faiz ödenmesi gereken dönemlerde borçlunun (vergi mükellefinin) net değerini azalttığı sonucuna varıyoruz ve bu azalma, yalnızca borç alternatifinin izlenmesi halinde gerçekleştiği için farklılaşmaktadır. Elbette vergi

mükellefi-borçlu için bu, tüm mali işlemin sadece bir yarısıdır. Nihai pozisyonu, borç modelinde, net değerde vergi kaynaklı azalmaya kıyasla borçla finanse edilen kamu projesinin verimliliğine bağlı olacaktır. Bu örnekte varsaydığımız gibi, kamu fonları Attu'ya klima sağlamak için harcanırsa, vergi mükellefi faiz ödemeleri vadesi geldiğinde, işlemin her iki tarafı da tam olarak hesaba katıldığında bile, net değerinin azaldığını görecektir, bu net değer orijinal işlem hiç yapılmamış olsaydı ne olacak idiye onun altına düşecektir. Öte yandan, kamu fonları bir felaketi önlemek, yani bir savaşı finanse etmek için kullanılırsa, vergi mükellefi, borca hizmet etme zorunluluğuna rağmen net değerinin arttığını görecektir. Bu da “verimlilik” kavramının bu bağlamda geniş ve dikkatli bir şekilde kullanılması gerektiğini göstermektedir. Kamu fonları gerçek bir yatırım projesini finanse etmek için kullanılırsa, bu projeye atfedilebilecek reel gelir, faiz ödeme zorunluluğunun net değerde yarattığı azalmayı fazlasıyla telafi edebilir. Tüm bunlarla ilgili olarak belirtilmesi gereken temel nokta, vergi ödemelerinin yapılmasıyla net değerde meydana gelen azalmanın, borçla finanse edilen kamu projesinin verimliliğiyle dengelenmesi gerektiğidir. Net değerdeki bu azalmayı tahvil sahiplerinin yararlandığı net değer artışına karşı koymak uygunsuz ve yanılıcıdır. Söz konusu artış, kamu yatırımının verimliliğinden bağımsız olarak gerçekleşmelidir.

Bu düzeltilmiş analizden, kamu borçlusunun (yani vergi mükellefinin) hiçbir zaman özel borçludan farklı bir konumda olmadığı sonucuna varabiliriz. İkisi arasındaki analogi tüm açılardan geçerli olmaktadır. Özel borçlu ödünç aldığı fonları akıllıca kullanmazsa, faiz ödeme zorunluluğu ortaya çıktığında gerçek gelirinin azaldığını görecektir. Borç alır ve akıllıca yatırım yaparsa, faiz ödemeleri yapmak zorunda olmasına rağmen borç almış olmaktan daha iyi olabilir.

Hatanın Kaynağı

Daha önce de belirttiğimiz gibi, yeni ortodoksinin kamu ve özel borç arasında keskin bir kavramsal ayırım yaparken yaptığı temel hata metodolojiktir. Analiz, ilgili alternatiflerin dikkate alınmamasındaki başarısızlıkları yansıtmaktadır. Kamu borcunun olmadığı durumda tahvil sahibinin konumunun ihmal edilmesi, faiz ödemelerinin yalnızca iç transferler olarak görülmesine neden olmuştur. Borçla finanse edilen harcamalardan reel gelir elde etmek yerine tahvil sahipleri tarafından faiz alınması, vergi ödemelerine uygun bir mahsuplaşma olarak görülmüştür.

Bu “transfer ödemesi” yaklaşımı özel borçlara uygulanamaz çünkü faiz alıcısı tanımı gereği faiz ödeyenden ayrıdır. Yeni ortodoksinin savunucuları özel borçları tartışırken sürekli olarak hem borç servisinde hem de geri ödemede yer alan “yük” ya da “fedakârlığı” vurgulamışlardır. Örneğin, Lerner “özel borçluluğun baskısına maruz kalan neredeyse

herkesten” bahsetmektedir.⁷ Analizin açıkça finansal işlemin bir tarafıyla sınırlandırılmasına özen gösterildiği takdirde, özel borca bir “yük” veya “fedakârlık” atfetmek elbette oldukça uygundur. Borç ertelenmiş bir ödemeyi temsil eder ve getirisinden ayrı olarak değerlendirilen her ödeme borçlu üzerinde bir “yük” oluşturur. Bu bağlamda yük yalnızca, aynı getirinin yükümlülük olmaksızın güvence altına alındığı varsayımsal durumla karşılaştırıldığında, ödeme yapma zorunluluğunun getirdiği farklı maliyet veya fedakârlık anlamına gelebilir. Bu şekilde, mevcut veya ertelenmiş her türlü ödeme bir “yük” içerir ve özel borçlar bu açıdan hiçbir şekilde benzersiz değildir.

Kamu borcunu hesaba katarak, vergi ödemesi için uygun olanın, yani kamusal projeden finanse edilen gerçek gelirin ihmal edilmesi, özel borçta da benzer bir ihmale yol açtı ve bunun sonucunda, tam mali işlem hesaba katıldığında bile, ikincisinin zorunlu olarak bir miktar net "yük" veya "baskıcılık" içerdiği düşünüldü. Bu çıkarım elbette tamamen yanlıştır ve tüm faiz ödemelerinin borç verenlere sübvansiyon olarak görüldüğü özel finans tefeciliği anlayışına destek vermektedir.

Özel borçlanmaya ilişkin “doğru” görüş, borç alma ya da borç verme eyleminin diğer piyasa işlemlerine tüm temel açılardan benzer bir piyasa işlemi olduğunu kabul etmelidir. Hem borç alan hem de borç veren, sözleşme anında, mübadeleden avantajlar elde edebilmeyi beklemektedir. Bu durumda değiş tokuş edilen “şey”, zaman içinde iki ayrı noktada kaynaklar üzerinde bir hâkimiyettir. Borçlu, ekonomik kaynaklar üzerindeki mevcut hâkimiyeti güvence altına alır; bu hâkimiyet, aksi takdirde bedelsiz olarak elde edebileceği hâkimiyetten zaman içinde ilerletilmiş bir hâkimiyettir. Borç veren, gelecekteki bir tarihte kaynaklar üzerinde hâkimiyet vaadini güvence altına alır. Ve kaynaklar zaman içinde gerçek gelir üretmek için kullanılabilirliğinden, iki sermaye toplamını karşılaştırılabilir büyüklüklere getirmek için bir faiz ödemesi veya ayarlaması gereklidir. Genellikle faizin paranın kullanımı için ödenen bir “bedel” olduğu ifade edilir. Bu sadece çok özel bir anlamda doğrudur.

Paranın şu andaki kullanımı için ödenen gerçek “bedel”, gelecekte vazgeçilmesi gereken paradır. Faiz, bu iki anapara toplamı arasındaki farkın yüzde oranına dönüştürülmüş halidir.

Tamamen rasyonel bir birey, tüketim harcamaları ya da yatırım harcamaları için borçlanmayı seçebilir. Her iki durumda da kararı şimdiki değerlerin karşılaştırılmasına dayanmalıdır. Bir tüketim kredisini değerlendirirken, mevcut tüketimin fayda değerinin, kredinin neden olduğu ödeme akışının iskonto edilmiş fayda değerini aşacağını tahmin ediyorsa, borç almalıdır. Kuşkusuz, ilk dönem tamamlandığında, ödemeleri yapma zorunluluğu nedeniyle “baskı altında” veya “yük altında” olacaktır. Ancak bu “yükler” muhtemelen kredi düşünüldüğünde tamamen indirgenmiştir ve dengede, kredi işlemi, kredi

⁷ Abba P. Lerner, “The Burden of the National Debt,” in Lloyd A. Metzler et al., *Income, Employment and Public Policy* (New York, 1948), p. 255.

olmadan elde edilecek olandan daha büyük bir beklenen fayda içermektedir. En azından zamanın bir noktasında hesaplama böyleydi. Borçlu, borcunun faiz ödemelerini yaparken kaynaklar üzerindeki hâkimiyetinden bir miktar fedakârlık eder. Ancak bu, herhangi bir sıradan harcamada söz konusu olan olağan fedakârlıktan hiçbir şekilde farklı değildir. Aile, bunun yerine dondurma almayı tercih ettiğinde tüketebileceği hamburgeri feda etmektedir. Bu tür bir fedakârlığın alternatif üründen keyif alınmasıyla eş zamanlı olarak gerçekleşmesi, bu fedakârlık ile borç faizi ödemesi arasındaki benzerliği gizlemeye hizmet eder. Bugün hamburger almak için borçlanan aile, şimdi hamburgerin tadını çıkarmak için gelecekte hamburgerden fedakârlık etmektedir. Prensip her iki durum için de aynıdır.

Özel borçların analizi, yatırım amacıyla verilen özel kredileri göz önünde bulundurduğumuzda daha da netleşmektedir. Burada birey, doğrudan üretken olarak kullanıma soktuğu kaynaklar üzerindeki hâkimiyetini güvence altına almaktadır. Yine, eğer rasyonel ise, kararı şimdiki değerlerin, gelecekteki gelir akışının kapitalize değeri ile ödeme akışının kapitalize değerinin karşılaştırılmasına dayanacaktır. Eğer birincisi ikincisini aşarsa, kredi piyasasına girmekten elde edilecek net bir kazanç vardır. Bu iki akışın zaman şekilleri bakımından eşdeğer olması gerekmez. Bireyin kısa vadeli projeleri finanse etmek için son derece uzun vadeli borçlanması ya da tam tersi tamamen rasyoneldir.

Elbette bireyler her zaman rasyonel değildir ve özel borç yaratma davranışlarının akıllıca karar vermeyi yansıtmaması gerekmez. Ancak özel bireyler olarak davranışlarında, vatandaşlar olarak davranışlarından daha rasyonel olmaları ya da en azından daha az rasyonel olmamaları muhtemeldir. Bu nedenle, seçim sürecindeki irrasyonellik derecesi, özel ve kamu borçları arasında temel bir ayrım yapılmasına yol açamaz.

Kamu borcu “transfer ödemesi” teorisinin özel borç teorisi üzerindeki etkileri, bize yanlış analogi argümanının yaygın kabulünün bir açıklamasını sunmaktadır.⁸ Hatalı bir şekilde düşünülen kamu borcu ile özel borç arasında temel bir benzerlik yoktur. Yanlış anlaşılan özel borç da kamu borcuna benzemez. Eğer özel borç zorunlu olarak baskıcı, külfetli ve tüm faiz ödemeleri tefeci ve haksız olarak kabul edilirse, o zaman kamu borcu karşılaştırılabilir değildir. Bu durum, kamu borcu ile özel borç arasındaki analoginin, doğru bir şekilde düşünüldüğünde, en azından ele aldığımız modelde, en temel açılardan doğru olduğunu yeniden vurgulamaktadır.

Reel Denge Etkileri ve Servet Yanılsaması⁹

⁸ Son yirmi beş yılın literatüründe bu görüşe karşı çıkan çok az kişi olmuştur. Bununla birlikte, hâkim görüşe bir muhalefet not edilmelidir. Emerson P. Schmidt 1943 yılında kamu borcu ile özel borcun esasen eşdeğer olduğunu savunmuştur. (“Private or Public Debt,” American Economic Review, XXXIII [Mart, 1943], 119-21.) Argümanının görünüşe göre çok az etkiye sahip olması, “yeni ortodoksinin” hâkimiyetini göstermektedir.

⁹ Bu bölümü eklememe sebep olan kısa sohbet için Profesör A. Morgner’e minnettarım.

Tüm bunların yanı sıra, temel benzerliğin gösterilmesi, iki borç biçiminin her bakımdan aynı olduğu anlamına gelmez. Mevcut olan farklılıklar büyük ölçüde kamu borcu yaratmanın teşvik ettiği yanılısamadan kaynaklanmaktadır ki bu yanılısama özel borçlarda nadiren mevcuttur. Söylediğimiz gibi, ne borçla finanse edilen kamu varlığı ne de borç yükümlülüğünün temsil ettiği yükümlülük, borç yaratıldığında ve varlık satın alındığında normal olarak bireysel bilanço hesaplamalarına girmez. Bu “telafi edici” yanılısama, statik koşullar altında vergi mükellefinin-borçlunun net değerini etkileyecek hiçbir şey yapmaz. İki borç biçimi, bireysel davranışlar üzerindeki etkileri bakımından eşdeğer olmaya devam etmektedir.

Eğer mutlak fiyat seviyesi borcun yaratılmasının ardından değişirse, bu kamu borcu yanılısaması reel denge ya da Pigou etkisi yoluyla davranış üzerinde bazı farklı etkiler yaratabilir. Kamu vergi mükellefinin-borçlunun işlemin varlık ya da yükümlülük tarafını dikkate almaması, onu bir tarafın gerçek değerini diğerine göre değiştirmeye hizmet eden bu tür dışsal değişikliklere karşı bağımsız hale getirebilir. Mutlak fiyat seviyesindeki bir düşüş yükümlülüğün varlığına göre reel değerini artırma eğiliminde olsa da, vergi mükellefi-borçlu davranışında bunu dikkate almayabilir. Öte yandan, sabit getiri talep eden tahvil sahibi etkilenecektir. Mutlak fiyat seviyesindeki düşüşle birlikte borç alacaklarının reel değeri arttığı için gelirden harcamalarını artırma eğiliminde olacaktır. Özel borçlar için, borçlu hem borçla finanse edilen varlığını hem de yükümlülüğünü açıkça dikkate alacaktır. Mutlak fiyat seviyesindeki bir değişiklik, bunların her biri için bilanço değerini değiştirecek ve eğer varlık reel olarak gelir getiriyorsa, para değeri fiyat seviyesiyle birlikte hareket etme eğiliminde olacaktır. Yükümlülüğün reel değeri ise fiyat seviyesine ters yönde hareket edecektir. Dolayısıyla, özel borçlu, fiyat seviyesi düştükçe (yükseliş) gelirden harcamalarını azaltma (artış) eğiliminde olacaktır. Bir dereceye kadar, onun davranışı borç verenin reel denge tepkisini belirleyecektir. Ancak bu durum, yanılısamanın varlığı nedeniyle kamu borcu için geçerli olmayabilir.

Bu noktayı tartışırken, borcun yaratılması sırasında teşvik edilen yanılısama ile ödenmemiş kamu borcunun uzun süre devam eden varlığı halinde mevcut olabilecek yanılısama arasında dikkatli bir ayırım yapmak gerekli hale gelmektedir. Vergi mükellefi-borçlu, ilk kararını verirken hem gelecekteki vergileri hem de kamu varlığının gelecekteki getirilerini çok yüksek oranda iskonto edebilir ki muhtemelen edecektir. Ancak bunu yapsalar dahi, daha sonrasında hizmet bedellerini ödeme zorunluluğu, vergi yükümlülüklerini daha fazla dikkate alma gereksinimlerine neden olabilir.

Yıllık 7 milyar dolar gibi sabit bir hizmet bedeline alışmış olan vergi mükellefleri, bu toplam hizmet bedeline yaptıkları vergi katkısının sabit kalacağı beklentisiyle geleceğe yönelik planlar yapacaklardır. Eğer mutlak fiyat seviyesi düşerse, bu sabit para yükümlülüğü daha büyük bir reel değer kazanacaktır. Bu anlamda, kamu borcunun

yükümlülük tarafı, özel borca benzer şekilde özel davranışa girmektedir ve reel denge etkisinin devreye girmesi ilk başta görüldüğü kadar önemli görünmemektedir.

Bununla birlikte, reel denge etkisinin neden olduğu fark, iki borç formunda göz ardı edilmemesi gereken bir fark oluşturmaktadır. Bazı eleştirmenler belki de bu farklılığın esas ya da temel bir farklılık olmadığı iddiama itiraz edeceklerdir. Her ne olursa olsun, asıl mesele bu tür bir farkın yeni ortodoksi tarafından vurgulanan bir fark olmadığıdır. Burada tartışılan fark, bir bileşim yanılığısından kaynaklanmamaktadır. Aradaki fark yalnızca, hem varlıkların hem de yükümlülüklerin özel paylarını bireysel katılımcılar için ayırt edilemez hale getirme eğiliminde olan kolektif seçim sürecinin daha karmaşık olmasından kaynaklanmaktadır. Bu farkın gerçek dünya sorunları için önemi, gerçek borç ile paraya çevrilmiş borç arasında dikkatli bir ayırım yapıldığında azalmaktadır. Daha sonraki bölümlerde gösterileceği üzere, kamu borcu yaratımı olarak adlandırdığımız şeylerin çoğu örtülü para yaratımıdır. Bu durumda, özel borç ile ilgili karşılaştırma değiştirilmiştir. Reel borç ihracı için, gerçek denge etkisinden kaynaklanan olası farklılıklar dikkate alınmalıdır, ancak bunlar iki borç formunun temelde benzer olduğu yönündeki önceki ifadenin tersine çevrilmesini gerektirmez.

Ek: Bir Muhasebe Özeti

Yukarıdaki tartışmada, bireysel bilançolar sıklıkla dolaylı olarak kullanılmıştır. Belki de bunları burada daha spesifik olarak kullanmak ve analizin bir kısmını basit bilanço örnekleri açısından şemalaştırmak faydalı olacaktır.

Tablo I'deki basit T hesapları çok az açıklama gerektirmektedir. Son hesap kümesinde, borç verenin borçlu ve borçsuz olarak eşdeğer bir konumda olduğu belirtilmektedir. Ancak vergi mükellefi-borçlu, borçla birlikte borçsuz olacağından daha kötü bir durumdadır. Kamu yatırımı hiç yapılmamış olsaydı daha iyi durumda olacaktı. Bu sonuç elbette finanse edilen projenin tamamen verimsiz olduğu varsayımından kaynaklanmaktadır. Özel bir kredi ile finanse ettiği savurgan bir harcama yapan özel bir borçlu için de durum aynı olacaktır.

Tablo II'de kamu projesinin özel yatırımla eşit derecede verimli olduğunu varsayıyoruz. Burada işlemin tüm taraflarının kamu borcu olsun ya da olmasın aynı durumda olduğu belirtilmektedir. Tablo III'te kamu yatırımının özel yatırımdan daha verimli olduğunu varsayıyoruz. Burada, vergi mükellefi-borçlunun kamu borcu ile borçsuz olacağından daha iyi bir konumda olduğu belirtilmektedir. Borç verenin pozisyonu değişmemektedir. Bu üç tablodan da anlaşılacağı üzere, vergi mükellefi-borçlunun konumu, kamu yatırımının göreceli verimliliği tarafından değiştirilmektedir.

Tablo IV'te, Tablo II'deki kamu ve özel yatırımların eşit derecede verimli olduğu varsayımını koruyoruz, ancak şimdi hem projenin değerinin hem de gelecekteki vergi ödemelerinin bireysel bilançolara dâhil edilen bugünkü değerlere tamamen indirgenliğini

varsayacağız. Sonuçlar Tablo II ile aynıdır. Gelecekteki herhangi bir dönemde, tüm taraflar borçlu ve borçsuz olarak aynı konumdadır.

İlk dört tablonun her birinde, kamu borcuna alternatif olarak önerilen harcama işlemini gerçekleştirmede başarısızlık olduğu örtük olarak varsayılmıştır. Özel borçla olan analojinin yakınlığını daha açık bir şekilde ortaya koymak için Tablo V, vergi mükellefi-borçlu olan aynı kişilerin aynı projeyi finanse etmek için bir dizi özel kredi yarattığını varsaymaktadır. Görüldüğü üzere her iki durumda da borçlunun durumu aynıdır.

Bunun gibi basit tablolar üzerinde, göreceli getiri oranları, devlet tahvillerinin faiz oranları ve bireylerin kamu varlıklarını ve kamu yükümlülüklerini bireysel varlıklar ve yükümlülükler olarak görme eğilimleri hakkında başka varsayımlar kullanılarak birçok başka karşılaştırma yapılabilir.

Bu basit T-hesaplarının sadece kısmi bilançoları temsil ettiği vurgulanmalıdır. Çoğu durumda, bir tahvil sahibi aynı zamanda vergi mükellefi-borçlu olacaktır.

Tablo 1

Kamu Borcuyla		Kamu Borcu Olmadan	
t_0 Dönemi (Borç Verilmeden Önce)			
Borç Veren			
EA-1	L-0 NW-1	Borçlu-Vergi Mükellefi EA-1 NW-1	Borçlu-Vergi Mükellefi EA-1 L-0 NW-1
t_0 Dönemi (Borç yaratıldıktan sonra)			
EA-0	L-0	EA-1	L-0
GB-1	NW-1	GB-0	NW-1
t_1 Dönemi (faiz ve vergiler ödenmeden önce)			
EA-0	L-0	EA-1.05	L-0
GB-1.05*	NW-1.05*	GB-0	NW-1.05
t_1 Dönemi (faiz ve vergiler ödendikten sonra)			
EA-.05	L-0	EA-1	L-0
GB-1	NW-1.05	NW-1	NW-1
Transfer gerekli değil			

Semboller: EA-kazanç getiren varlıklar; GB-devlet tahvilleri; L-yükümlülükler; NW-net değer; PB-özel tahviller; PA-kamusal varlıklar. Varsayımlar: (1) Ne kamu projesinin sermaye değeri ne de gelecekteki vergi ödemelerinin aktifleştirilmiş değeri bireylerin bilançolarına dahil edilmemektedir. (2) Kamu projesi tamamen verimlidir. (3) Özel yatırımın getiri oranı devlet tahvillerinin faiz oranına (yüzde 5) eşittir.

★ Yüzde 5 henüz alınmamış tahakkuk eden faiz i temsil etmektedir.

† Henüz ödenmemiş tahakkuk eden borç

Tablo II

Kamu Borcuyla		Kamu Borcu Olmadan	
t_0 Dönemi (Borç Verilmeden Önce) Borç Veren			
EA-1	L-0 NW-1	Borçlu-Vergi Mükellefi EA-1	Borç Veren L-0 NW-1
		Borçlu-Vergi Mükellefi EA-1	Borçlu-Vergi Mükellefi L-0 NW-1
t_0 Dönemi (Borç yaratıldıktan sonra)			
EA-0	L-0 NW-1	EA-1	L-0 NW-1
GB-1	NW-1	EA-1	L-0 NW-1
t_1 Dönemi (faiz ve vergiler ödenmeden önce)			
EA-0	L-0 NW-1.05	EA-1.10*	L-0 NW-1.05
GB-1.05	NW-1.05	EA-1.05	L-0 NW-1.05
t_1 Dönemi (faiz ve vergiler ödedikten sonra)			
EA-.05	L-0 NW-1.05	EA-1.05	L-0 NW-1.05
GB-1	NW-1.05	EA-1.05	L-0 NW-1.05
Transfer gerekli değil			

Semboller: EA-kazanç getiren varlıklar; GB-devlet tahvilleri; L-yükümlülükler; NW-net değer; PB-özel tahviller; PA-kamusal varlıklar. Varsayımlar: (1) Ne kamu projesinin sermaye değeri ne de gelecekteki vergi ödemelerinin aktifleştirilmiş değeri bireylerin bilançolarına dahil edilmemektedir. (2) Kamu projesinin getiri oranı, özel yatırımın getiri oranına ve devlet tahvillerinin faiz oranına (yüzde 5) eşittir. *Kamu projesinden elde edilen gelirin doğrudan vergi mükellefine-borçluya kazanç sağlayan varlıklarda artış olarak tahakkuk edeceği varsayılmıştır.

Tablo III

Kamu Borcuyla		Kamu Borcu Olmadan	
t_0 Dönemi (Borç Verilmeden Önce) Borç Veren			
EA-1	L-0 NW-1	Borçlu-Vergi Mükellefi EA-1 L-0 NW-1	Borçlu-Vergi Mükellefi EA-1 L-0 NW-1
t_0 Dönemi (Borç yaratıldıktan sonra)			
EA-0	L-0 NW-1	EA-1 L-0 NW-1	EA-1 L-0 NW-1
t_1 Dönemi (faiz ve vergiler ödenmeden önce)			
EA-0	L-0 NW-1.05	EA-1.15* L-.05 NW-1.05	EA-1.05 L-0 NW-1.05
t_1 Dönemi (faiz ve vergiler ödedikten sonra)			
EA-.05	L-0 NW-1.05	EA-1.10 L-0 NW-1.10	Transfer gerekli değil

Semboller: EA-kazanç getiren varlıklar; GB-devlet tahvilleri; L-yükümlülükler; NW-net değer; PB-özel tahviller; PA-kamusal varlıklar. Varsayımlar: (1) Kamu projelerinin getiri oranı (%10), özel yatırımların ve %5 olan devlet tahvili faiz oranının iki katıdır. (2) Ne kamu projesinin sermaye değeri ne de gelecekteki vergi ödemelerinin aktifleştirilmiş değeri bireylerin bilançolarına dahil edilmemektedir.

*Tablo II'de olduğu gibi, kamu varlıklarından elde edilen gelirin doğrudan vergi mükellefine-borçluya kazanç sağlayan varlıklarda artış olarak tahakkuk ettiği varsayılmıştır.

Tablo IV

Kamu Borcuyla		Kamu Borcu Olmadan	
t_0 Dönemi (Borç Verilmeden Önce)			
Borç Veren			
EA-1	L-0	EA-1	L-0
NW-1	NW-1	EA-1	L-0
		NW-1	NW-1
		EA-1	EA-1
		L-0	L-0
		NW-1	NW-1
t_0 Dönemi (Borç yaratıldıktan sonra)			
EA-0	L-0	EA-1	L-1
GB-1	NW-1	PA-1	NW-1
t_1 Dönemi (faiz ve vergiler ödenmeden önce)			
EA-0	L-0	EA-1.05	L-1.05
GB-1.05	NW-1.05	PA-1.05	NW-1.05
t_1 Dönemi (faiz ve vergiler ödedikten sonra)			
EA-05	L-0	EA-1.05	L-0
GB-1	NW-1.05	PA-1	NW-1.05
		Transfer gerekli değil	

Semboller: EA-kazanca getiren varlıklar; GB-devlet tahvilleri; L-yükümlülükler; NW-net değer; PB-özel tahviller; PA-kamusal varlıklar.
Varsayımlar: (1) Hem kamu projesinin sermaye değeri hem de gelecekteki vergi ödemelerinin aktifleştirilmiş değeri bireylerin bilançolarına tamamen dahil edilmiştir. (2) Kamu ve özel yatırımların getiri oranları birbirine ve devlet tahvillerinin faiz oranına (%5) eşittir.

Tablo V

Kamu Borcuyla		Kamu Borcu Olmadan	
t_0 Dönemi			
(Borç Verilmeden Önce)			
Borç Veren			
EA-1	L-0 NW-1	Borçlu-Vergi Mükellefi EA-1	Borç Veren L-0 NW-1
EA-1	L-0 NW-1	EA-1	EA-1
t_0 Dönemi			
(Borç yaratıldıktan sonra)			
EA-0	L-0 NW-1	EA-1	L-0 NW-1
GB-1	NW-1	PA-1	PB-1
t_1 Dönemi			
(faiz ve vergiler ödenmeden önce)			
EA-0	L-0 NW-1.05	EA-1.05	L-0 NW-1.05
GB-1.05	NW-1.05	PA-1.05	PB-1.05
t_1 Dönemi			
(faiz ve vergiler ödendikten sonra)			
EA-.05	L-0 NW-1.05	EA-1.05	L-0 NW-1.05
GB-1	NW-1.05	PA-1	PB-1
EA-1	L-0 NW-1	EA-2	L-1 NW-1
EA-1.05	L-1.05 NW-1.05	EA-2.10	L-1.05 NW-1.05

Semboller: EA-kazanca getiren varlıklar; GB-devlet tahvilleri; L-yükümlülükler; NW-net değer; PB-özel tahviller; PA-kamusal varlıklar. Varsayımlar: (1) Hem kamu projesinin sermaye değeri hem de gelecekteki vergi ödemelerinin aktüel değeri bireylerin bilançolarına tamamen dahil edilmiştir. (2) Kamu ve özel projelerin getir oranları birbirlerine ve devlet tahvillerinin faiz oranlarına eşittir. (3) Kamu borcunun alternatif, aynı projeyi finanse etmek için özel borçtur.

Bu nedenle, bileşik bir bireysel bilanço'ya ulaşmak için, bireyin tahvil alıcısı olarak T-hesabının vergi mükellefi-borçlu olarak hesabıyla birleştirilmesi gerekmektedir. Bununla birlikte, bu iki rolün ayrılması analizi netleştirmemizi sağlamaktadır, ancak buradaki ayrım, bireyin birçok durumda her iki rolü de aynı anda yerine getiremeyeceği anlamına gelmemelidir.

BORÇ YÜKÜNÜN GELECEK NESİLLERE AKTARILMASI ÜZERİNE¹

Yazan: James M. Buchanan

1986 Nobel Ekonomi Ödülü Sahibi

Tercüme Eden: Yiğit Yılmaz²

Kamu borcuna ilişkin yeni ortodoksi üç önermeye dayanmaktadır. Bu önermelerin yanlış olduğunun ortaya konulması halinde, modern kamu borcu anlayışının kökten revize edilmesi gerekecektir. Bu önermelerin tersi doğruysa, anlayıştan vazgeçilmelidir. Bu bölümde genel olarak şunları kanıtlamaya çalışacağım:

1. Kamu borcunun asıl gerçek yükü gelecek nesillere aktarılır.
2. Kamu borcu ile özel borç arasındaki benzetme temelde doğrudur.
3. Dış borç ve iç borç esas itibarıyla birbirine eşdeğerdir.

Analitik Çerçeve

Başlangıçta kamu borcunu “klasik” olarak adlandırılabilir şekliyle ele alacağım. Kaynakların önemli ölçüde tam istihdamının mevcudiyeti kabul edilmektedir. İkinci olarak, borcun, enflasyonu önlemek veya teşvik etmek için değil, gerçek amaçlar için yaratılacağını varsayacağım. Hükümet, bu kaynakları kullanmak için ekonomik kaynakların daha büyük bir payı üzerinde hâkimiyet kurmayı istemektedir. Bu varsayım, borçlanma araçlarının mevcut parasal birimlerin hükümete aktarılması yoluyla satın alındığını ileri sürmektedir. Üçüncüsü, söz konusu kamu harcamalarının, toplumun hem toplam geliri hem de yatırımı ile karşılaştırıldığında makul ölçüde sınırlı bir büyüklüğe sahip olduğunu ve dolayısıyla devlet tahvillerinin satışının, faiz oranı ve fiyat yapısı üzerindeki etkilerinin ihmal edilebilir olduğunu varsayacağım. Dördüncüsü, devlet tahvillerinin satın alınmasında kullanılan fonların tamamen özel sermaye oluşumundan sağlandığını farz edeceğim. Ayrıca ekonomi genelinde rekabet koşullarının geçerli olduğunu varsayacağım. Son olarak, finanse edilen harcamanın

¹ Buchanan, J. M. “Concerning Future Generations”, in: The Collected Works of James M. Buchanan, vol. 2. Public Principles of Public Debt: A Defense and Restatement, Foreword by Geoffrey Brennan (Indianapolis: Liberty Fund, 1999).

² Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü E-mail: yigit_bal_ksk@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0003-1251-8862

amacı konusunda özel bir varsayımda bulunmayacağım. Analizin bu aşamasında bu amacın sorunla ilgili olmadığını göstereceğim.

Bu varsayımlar ilk bakışta aşırı sert görünebilir. Elbette tartışmanın ilerleyen aşamalarında bunlar yumuşatılacak, ancak bu varsayımların büyük ölçüde 1950’lerde yaşanan ve hâlâ yaşanmaya devam eden borç sorununa karşı uygulanabilir olduğunu belirtmekte fayda vardır. Bunlar genel olarak Clay Komitesi tarafından 1955 yılı başlarında sunulan otoyol finansman önerileri için geçerlidir. Bunlar, daha da kapsamlı olarak, 1956’da tek başına beş buçuk milyar dolardan fazla borç alan eyalet ve yerel yönetim birimlerinin karşı karşıya kaldığı borç sorunları için geçerli olmaktadır.

Buna karşılık, varsayımlar hâlihazırda ödenmemiş kamu borcunun büyük bölümünün yaratıldığı koşulları doğru bir şekilde yansıtmamaktadır. Bu nitelendirme, varılan sonuçların genelliğini bir miktar azaltıyor gibi görünebilir. Ancak durum böyle değildir. Analizin başlangıçta “klasik” biçimindeki kamu borcuyla sınırlı olması, reel borcun karakteristik özelliklerinin incelenmesine olanak tanımaktadır, diğer kamu borcu formları daha az “saf”tır ve analizin ancak ikinci aşamasında tanıtılmaları uygundur. Daha sonraki bölümlerde bu işlem yapıldığında, ilk analizden ulaşılan sonuçların genel olarak uygulanabilir olduğu görülecek ve yeni ortodoksiden kaynaklanan çelişkili sonuçlar, 3. Bölümde tartışılan metodolojik karışıklığa dayanarak açıklanacaktır.

Üç temel önermeden ilki şimdi yukarıda belirtilen spesifik varsayımlar ışığında incelenecektir.

Borç Yükünün Gelecek Nesillere Kaydırılması

Borç yükünün kaydırılması konusunu tartışmaya başlamadan, öncelikle “gelecek nesiller” kavramını tanımlamamız gerekmektedir. “Gelecek nesil”i, borcun yaratıldığı zamandan sonraki herhangi bir zaman diliminde yaşayan herhangi bir birey topluluğu olarak tanımlayacağım. Zaman dilimlerinin gerçek uzunlukları keyfi olarak belirlenebilir ve analiz haftalar, aylar, yıllar, on yıllar veya yüzyıllar bazında yapılabilir. Dönemin uzunluğu tek başına önemli değildir. Bir yıllık olağan bir hesap dönemi seçersek ve borçlanma işleminin gerçekleştiği yıla t_0 dersek, t_1 , t_2 , t_3 , . . . t_n yıllarının herhangi birinde yaşayan bireyler gelecek “nesillerde” yaşayan bireyler olarak tanımlanır. t_0 yılında yaşayan bir birey normalde t_1 yılında da yaşıyor olacaktır, ancak iki zaman diliminde farklı bir bireydir ve bizim amaçlarımız açısından bu şekilde değerlendirilebilir. Bir başka deyişle, kamu borç

yükünün çocuklarımıza, torunlarımıza devredilip devredilmediğiyle ilgilenmeyeceğim. Ben borç yükünün ertelenip ertelenemeyeceği ile ilgileneceğim. Asıl soru, borç yükünün gerçek anlamda “gelecek nesiller” arasında değil, zaman içinde değiştirilebilirliği veya değiştirilemezliğidir. Bununla birlikte, “gelecek nesil” terminolojisi konunun çeşitli tartışmalarında yaygın olarak kullanıldığından, burada verilen özel tanım akılda tutulmasına rağmen, bunu kullanmaya devam edeceğim.

Yeni yaklaşımın savunucuları, kamu borcunun asıl reel yükünün hiçbirinin gelecek nesillere aktarılamayacağını öne sürerken özellikle ne demek istiyorlar? Belki de en iyi ipucu Brownlee ve Allen'ın şu ifadesinde veriliyor: “Kamu projesi maliyeti, inşa aşamasında *ödediğinden* bu süreçte bu kaynakların diğer alternatif kullanımlarından vazgeçilmesi gerekmektedir.”³(italikler benim). Devlet tarafından istihdam edilecek kaynaklar, sonraki herhangi bir dönemde değil, *t0* döneminde özel istihdamdan çekilmelidir.

Son ifade doğrudur, ancak hata, tam olarak neyin ima edildiğinin yanlış anlaşılmasından kaynaklanmaktadır. Kaynakların sadece özel sektörden kamu istihdamına kaydırılması, herhangi bir fedakârlık veya ödeme anlamına gelmez. Değişim özel kişilerin gönüllü eylemleriyle gerçekleşiyorsa, herhangi bir fedakârlıktan söz etmenin bir anlamı yoktur. Ticaretten elde edilen avantajların karşılıklı olduğunun temel kabulü bunu göstermek için yeterlidir. Eğer bir birey özgür iradesiyle bir devlet tahvili satın almayı seçerse, muhtemelen bunu yaparak fayda yüzeyinde tercih edilen bir konuma geçecektir. Bu işlemle durumunu kötüleştirmemiş, aksine iyileştirmiştir. Bu durum, ekonomik kaynaklar üzerindeki mevcut hâkimiyetinden fiilen vazgeçen her bir tahvil alıcısı için geçerli olmalıdır. Kamu harcamalarının etkilerini şimdilik bir kenara bırakırsak, ekonomideki diğer bireylerin bundan etkilenmediği varsayılmaktadır. Dolayısıyla bir dizi sıfırı ve/veya pozitif değeri toplayıp negatif bir toplama ulaşmak imkânsızdır. Ekonomi, içindeki bireysel ekonomik birimlerin toplamı olarak düşünüldüğünde, borç yaratıldığında hiçbir fedakârlığa veya yüke maruz kalmaz.

Bu basit husus herkes için çok açıktır. Eğer öyleyse, yük fikri normalde hangi anlamda kullanılmıştır? Cevap şu şekilde olabilir: Kamu borçlanma sürecinde hiçbir bireyin, gönüllü bir krediye abone olduğu için herhangi bir fayda fedakârlığına maruz kalmadığından emin olabilirsiniz. Ancak ekonominin bütünü

³ O. H. Brownlee and E. D. Allen, *Economics of Public Finance* (2d ed.; New York, 1954), p. 126. Also, see Henry C. Murphy, *The National Debt in War and Transition* (New York, 1950), p. 60.

açısından, yani makroekonomik bir modelde, kaynaklar daha sonraki bir zamanda değil, borç yaratma döneminde özel istihdamdan çekilir. Dolayısıyla bu tür bir model kullanılacaksa, ekonominin bir birim olarak ele alınması gerekir ve başlangıç zaman diliminde bir kaynak fedakârlığından söz edebiliriz. Makroekonomik modelde bireysel faydalarla değil, makroekonomik değişkenlerle ilgileniyoruz.

Adolf Wagner'in⁴ borç teorisinde ekonomiye ya da devlete ilişkin bu esasen organik anlayışın yer alması belki şaşırtıcı değildir, ancak demokratik hükümet kurumlarını bünyesinde barındırdığı varsayılan ve sosyal felsefesi bireyci ve faydacı geleneğe dayanan ülkelerin mali teorisinde bu kadar kolay yer bulması oldukça gariptir. Açıklama, elbette, mali sorunlarla ilgilenen bilim insanlarının siyasi entelektüellikten neredeyse tamamen yoksun olmasından kaynaklanmaktadır. Nadir istisnalar dışında, siyasi yapıya ve mali analizin politika çıkarımları ile mevcut siyasi biçimler arasındaki tutarsızlık olasılığına hiç dikkat edilmemiştir. Dolayısıyla, açık siyasal teori çalışmalarında, İngilizce dil bilimcilerin monolitik ve organik devlet imgesinden sürekli olarak kaçındıklarını görüyoruz. Ancak aynı zamanda, mali analiz alanında çalışan akademisyenler, sadece organik bir sosyal grup anlayışının kabul edilmesiyle anlamlı hale gelen yapılar geliştirmişlerdir.⁵

Demokratik siyasal biçimlerin kullanımıyla kendini yöneten bireyci bir toplumda, "grup" ya da "bütün"ün duyarlı bir varlık olduğu fikri, toplumsal örgütlenmenin temel ilkesine aykırıdır. Birey veya aile bu toplumda temel felsefi varlıktır. Bu doğru olduğunda, bu tür toplumlar kavramsal veya fiili olarak gruptaki bireye veya aile birimlerine atfedilebilecek bileşen parçalara bölünemediği sürece, grup fedakârlığından, yükünden, ödemesinden veya faydasından bahsetmek yanıltıcıdır. Kamu borcunun gerçek yükü konusunda bu temel ve gerekli adımın atılması mümkün değildir. Kamu harcaması yapılırken ekonomik kaynaklardan vazgeçilmesi, hiçbir şekilde toplumsal grubun bireysel üyeleri üzerinde bir fedakârlık veya yükün varlığını göstermez.

Kamuya açık veya özel olarak ihraç edilmiş bir menkul kıymeti satın alan bireye bir fedakârlık atfetme hatası, köklü bir duruma sahiptir. Bunun kaynaklarından bir tanesi, birkaç tane olması gerektiği halde, klasik acı maliyeti doktrininde yatıyor olabilir. Nassau Senior, genellikle ekonomistler arasında yoksunluk kavramını popüler hale getirmesiyle tanınır. Bu kavram, kâr veya sermaye yatırımından elde

⁴ Adolf Wagner, *Finanzwissenschaft* (Leipzig, 1877), Vol. I, p. 122.

⁵ Bkz. J.M. Buchanan "The Pure Theory of Government Finance: A Suggested Approach," *Journal of Political Economy*, LVII (1949), 496-505.

edilen getiriye felsefi bir açıklama ve gerekçe sağlamak amacıyla ortaya atılmıştır. Birey, mevcut geliri tüketmekten kaçınarak, işçinin çektiği acıya benzer bir yoksunluk acısı çeker. Yoksunluk, etik anlamda kâr elde etmeyi, geç klasik iktisatçıların dağıtım sisteminde ücretlerle eşit derecede meşru kılar. Bu gerçek ya da acı maliyet doktrininin izleri, özellikle uluslararası ticaret teorisinin bazı uygulamalarında hala bizimle birlikte, ancak neoklasik ekonomi teorisi bu doktrini büyük ölçüde fırsat maliyeti kavramıyla değiştirmiştir. Burada genel olarak Wicksteed ve Knight'ın, özel olarak da Ohlin'in çalışmalarına dikkat çekilmesi gereklidir. Neoklasik görüşe göre kaynaklar, sahiplerinin çektiği herhangi bir sıkıntıdan dolayı değil, bu kaynaklar alternatif mal ve hizmetler üretebildiği için bir fiyata sahiptir. Kaynaklar birden fazla iş kolunda kullanılabilir. Kaynak hizmetini güvence altına almak için bir fiyat, yani kaynak sahibine bir ödeme yapılması gereklidir. Bunun büyüklüğü, kaynağın alternatif kullanımlardaki marjinal verimliliğine göre belirlenmektedir.

Gerçek maliyetten fırsat maliyeti kavramına doğru bu vurgu kaymasının, bazıları henüz tam olarak anlaşılmamış olan önemli sonuçları vardır. Gerçek maliyet doktrini, örneğin, bir kişinin çalıştığı için ücret aldığını öne sürerken, fırsat maliyeti doktrini bunu tersine çevirir ve bir kişinin ücret aldığı için çalıştığını öne sürer. Vurgu bireysel seçim ya da karara yapılmakta ve bireysel mübadelenin kazanç ya da fayda tarafı piyasa fiyatı teorisine dâhil edilmektedir. Klasik iktisatçılar dağıtım payını bir fiyat sorunu ve reel gelir dağılımını da bir fiyatlandırma sorunu olarak görmemişlerdir.⁶ Neoklasik teori dağıtım payını bir fiyat olarak yorumlar ve faktör piyasası standart arz ve talep analizine tabi tutulur. Ticaretten elde edilen kazancın karışıklığı bu piyasada da diğer piyasalarda olduğu kadar gerçek hale gelir.

Bireyin çalışırken keyfi bir hesapla ölçülen “acı” çekip çekmediği önemsiz hale gelir. Eğer gönüllü olarak çalışıyorsa, çalışmasının, ödülüyle birleştiğinde, tercih edilen bir konuma geçmesini sağladığını ortaya koymaktadır. Birey, sadece verimli hizmetlerin üretimine girdiği için, üretiminde işbirliği yaptığı çıktı için hiçbir şekilde ödeme yapmıyor sayılmaktadır. Virginia Üniversitesi öğretim görevlisi olarak, zamanımı sınıf içi eğitime ayırdığım için genç bireylerin eğitimi için ödeme yapmıyorum, bu zamanı alternatif olarak başka verimli uğraşlara ayırabilirim. Açıkçası tek anlamlı ödeme, bir öğretmen olarak hizmetlerimi satın alan ebeveynler, bağışçılar ve vergi mükellefleri tarafından yapılmaktadır. Öğretmenlik

⁶ Bkz. F. H. Knight, "The Ricardian Theory of Production and Distribution," *Canadian Journal of Economics and Political Science*, 1935. Reprinted in F. H. Knight, *On the History and Method of Economics* (Chicago, 1956), pp. 37-88.

yaparken bedelini ödediğim şey, elde ettiğim gelir ve bu sayede daha sonra satın aldığım gerçek mal ve hizmetlerdir. Ancak bu şekilde elde ettiğim gelirin bir kısmı eğitim harcamalarına ayrılırsa eğitim için ödeme yaptığım düşünülebilir.

Tüm bunlar dikkatlice düşünüldüğünde çok açıktır. Bu, ekonomi bölümündeki her ikinci sınıf öğrencisinin dersin ilk gününde öğrendiği ya da öğrenmesi gereken, gelir çarkının çok temel bir tartışmasıdır. Eğer fedakârlık ya da ödeme hem üreticiye hem de mal ve hizmetlerin nihai tüketicisine atıfta bulunmak için kullanılacaksa, en kaba şekilde çifte sayım yapmış oluruz; her bir birim gerçek gelir için iki kat ödeme yapmış oluruz. Organize bir piyasa ekonomisinde reel gelirin döngüsel akışının varlığını inkâr etmiş oluruz.

Ancak bu hatanın, gerçek ödemenin ya da kaynakların feda edilmesinin kamu borcunun yaratıldığı dönemde yaşayanlar tarafından yapılması gerektiğini iddia edenlerin yaptığı hatayla tam olarak aynı olduğunu görmek zor değildir. Bir hükümet tahvili satın alan kişi kamu projesi için kaynak feda etmez; yani, proje için Virginia'daki genç adamların eğitimi için benim ödediğimden daha fazla ödeme yapmaz. Gelecekteki bir zaman dilimindeki gerçek gelir için ödeme yapar; kaynaklar üzerindeki mevcut yetkisini kaynaklar üzerindeki gelecekteki yetkisiyle değiştirir. Doğrudan anlamda hiçbir ödeme ya da fedakârlık söz konusu değildir. Kamu projesi, tıpkı Virginia Üniversitesi'ndeki maaşımı ödemek için kaynaklarından vazgeçenlerin eğitim için ödediği gibi, gelecekte kaynaklarından vazgeçmek zorunda kalacak olan bireyler tarafından satın alınır ve ödenir. Tahvil alıcısı, süreçte herhangi bir gerçek ekonomik kaynağı feda eden kişi değildir. Gelir akışının zaman içindeki şeklini değiştirerek muhtemelen olumlu bir değişim yapmaktadır. Bu durum, tek bir zaman birimi içinde reel varlık yapısını değiştirerek olumlu bir değişim yaptığı varsayılan sıradan bir bireyden hiç de farklı değildir.

Tüm bunlar şu basit soruyu sorarak oldukça açık hale getirilebilir: Kamu borçlanması akılsızca ve kamu harcamaları savurganca yapılırsa bundan kim zarar görür? Elbette bu durumda daha kötü durumda olacak grubu ayırabilirsek borcun birincil gerçek yükünün yüklenicilerini bulmuş oluruz. Ancak tahvil sahibinin, karşılığında tahvili aldıktan sonra fonlarının kullanımı konusunda endişelenmediği ortadadır. Elbette hükümetin yükümlülüklerini yerine getirmeyeceğini veya döviz enflasyonu yoluyla kendisine farklı yüksek vergiler yüklemeyeceğini varsayarak, gelecekteki gelirin garanti altına alındığı söylenebilir. t0 dönemindeki vergi mükellefi, israfçı bir proje için hiç vergi ödemediğinden fedakârlıkta bulunmaz. Bu nedenle, yük, gelecekteki dönemlerde vergi mükellefine ve başka hiç kimseye ait olmamalıdır. Şuan için tahvil sahibine fon aktarmak için gerçek gelirini azaltmak

zorundadır ve gerçek fedakârlığını telafi edecek bir kamu projesi biçiminde üretken bir varlığı yoktur. Dolayısıyla, gelecek zaman dilimlerindeki vergi mükellefi, yani gelecek nesil, kamu borcunun tüm birincil reel yükünü taşır. Eğer borç üretken kamu harcamaları için yaratılıyorsa, gelecekteki vergi mükellefine sağlanan faydalar elbette ki yük ile karşılaştırılmalıdır, böylece dengede net bir fayda veya net bir yük elde edilebilir. Ancak normal bir prosedür, hesabın iki tarafını ayırmak ve bir faydaya karşı bir yüke karşı çıkmaktır ve bu, gelecekteki vergi mükellefi, böyle bir yükün atfedilebileceği tek kişidir.

Yaygın entelektüel hataların kaynağını bulmak zordur. Acı-maliyet doktrininin kamu borcu teorisini çevreleyen karışıklığın bir kısmından sorumlu olabileceğini belirtmiştik. Ancak gelecekteki yük hatası için başka olası ve belki de daha muhtemel kaynaklar da vardır. Bunların en önemlilerinden biri, yeni ekonomide ortaya çıkan milli gelir muhasebesinin dikkatsizce kullanılmasıdır. Dikkatler bireysel ya da aile bilançolarından ziyade ulusal ya da toplumsal bilançolara odaklanmaktadır. Borç teorisi ile ilgili olarak, gelecek zaman dilimleri dikkate alındığında bu durum kafa karışıklığı yaratmaktadır. Ulusal bilançoyu oluşturan toplamlarda net bir değişiklik yoktur çünkü grup hem tahvil sahiplerini hem de vergi mükelleflerini içermektedir. Borçlar alacaklarla eşleşir, dolayısıyla birincil anlamda net bir yük mümkün değildir. “Gelecek nesiller” geçmiş dönemlerde kullanılmış olan kaynaklar için ödeme yapmaya zorlanamaz.

Bu basit mantık yürütme biçimi iki hataya yol açmaktadır. Birincisi, ulusal bilanço üzerindeki etki operasyonel olarak önemsizdir. Yukarıda da belirtildiği gibi, ulus ya da topluluk bilinçli bir varlık değildir ve kararlar bireyüstü ya da organik şekilde alınmaz. Sosyal kararlar üzerindeki etkilerin belirlenmesi için bilançolarının incelenmesi gereken varlıklar, bireyler ve ailelerdir. Ulusal bilançoda varsayılan iptal, ancak ve ancak buna bireysel ve aile bilançolarında da bir iptal eşlik ediyorsa önemlidir.

Anlık bir değerlendirme, ikinci anlamda gerçek bir iptalin gerçekleşmediğini gösterecektir. Tahvil sahibinin bilançosu, tahvil için tahmini bir bugünkü değer içerecektir; bu değer, faiz ödemelerinin yapılacağı ve tahvilin vadesi geldiğinde amortize edileceği kesin beklentisine göre hesaplanmıştır. Bu faiz ödemeleri, tahvil sahibinin ya da onun atalarının borcun yaratıldığı ilk dönemde kaynaklarını feda ederek ödediği “gelecekteki” geliri temsil etmektedir. Bu ödemeler onun karşılıklı menfaatinin bir parçasıdır. Bunlar muhtemelen vergi gelirlerinden karşılır ve vergi mükellefleri kaynakların kullanımı üzerindeki komutayı bırakırlar. Bu gelir fedakârlığının doğrudan bir karşılıklı anlamı yoktur; geçmişte herhangi bir zamanda

yaşayan karar vericiler tarafından vergi mükellefine zorunlu olarak dayatılan bir fedakârlıktır. Elbette, yukarıda belirtildiği gibi, kamu harcamaları "üretken" ve rasyonel bir şekilde yapılıyorsa, vergi mükellefi borçla birlikteyken borçsuz olduğundan daha iyi durumda olabilir. Kamu projesi tarafından yaratılan farklı reel gelirden aldığı pay, vergiden aldığı payı aşabilir. Ancak projenin verimliliği ya da verimsizliği kendi içinde önemsizdir. Her iki durumda da, vergi ödeyen, gerçek kaynakları feda eden kişidir. Karara taraf olsun ya da olmasın, kamu mallarının ve hizmetlerinin nihai "alıcısı" odur. Borcun mümkün kıldığı kaynakların kamu yatırımıyla elde edilen gelirle karşılanan tek fedakârlık, eğer varsa, onun fedakârlığıdır.

Bu analizden, transfer yüküyle ilgili son tartışmaların çoğunun konuyu tamamen kaçırdığını görmek kolaydır. Kişi, özellikle Ratchford'un tartışmasını okurken, bir transfer yükünün varlığına dair argümanın altında, birincil gerçek yükün gelecek nesillerin vergi mükelleflerine düştüğüne dair örtük bir kabulün yattığını hisseder.⁷ Ancak transfer yükü savunucuları yeni ortodoksinin gerçek sirenlerinden, ulusal bilanço ve yanlış analogiden kaçamadılar. Yeni keşfedilen yapının kavramsal temellerinde her şeyin yolunda gitmediğine dair derin ve doğru inançları, onları teoriyi yeniden incelemeye yöneltti; ancak daha başlamadan çok fazla şeyi kabul ettiler. Davalarını ele verdiler ve çabaları teoride küçük bir değişiklikten biraz daha fazlasıyla sonuçlandı. Transfer yapmanın ikincil yüküne yeni bir vurgu yapmaktan başka pek bir şey yapmamışlardır.

Transfer yükü analizi, yeni ortodoksinin daha genel yaklaşımıyla aynı metodolojik eksikliklere sahiptir. Kamu borcu meselesi, ilgili alternatiflerin bütünü açısından analiz edilirse, bu durumda özellikle vergilendirme açısından, faiz transferinin yapılmasıyla ilişkili yükün, vergilendirme yoluyla uygulanan yüke benzer birincil bir yük olarak görülmesi kaçınılmazdır. Alternatif durumların her biri altında bireysel tahvil sahibinin konumunun dikkate alınmaması, "transfer yükü" analistlerinin yeni ortodoksinin temel önermesini, yani faiz ödemelerinin, farklı bir anlamda, ekonomideki bireyler arasında net bir "transferi" temsil ettiğini kabul etmelerine yol açmıştır.

⁷ B. U. Ratchford, "The Burden of Domestic Debt," *American Economic Review*, xxxii (September, 1942), Pt. IV. Abbott, borç yönetimi üzerine yaptığı çalışmada, borcun asıl gerçek yükünün gelecek nesillerin vergi mükellefleri tarafından üstlenildiğini dolaylı olarak kabul ediyor gibi görünüyor. Ancak, sorunun bu yönünü doğrudan tartışmıyor. Bkz. Charles C. Abbott, *Management of the Federal Debt* (New York, 1946).

Ricardocu Yaklaşım

Şimdi borcun birincil gerçek yükünün zaman içinde ileriye aktarılamayacağı benzersiz varsayımlar kümesini tartışabiliriz. Ve şaşırtıcı bir şekilde, bu konudan yeni ortodokside hiç bahsedilmiyor. Söz konusu husus klasik iktisatçı David Ricardo tarafından ortaya atılmıştır. Ricardo, kamu kredisi ve olağanüstü verginin, ekonomi üzerinde eşdeğer etkilere sahip olduğu önermesini ortaya atmıştır. Argümanı aşağıdaki gibidir:

Bir yıllık savaş masrafları için kredi yoluyla yirmi milyon toplandığında, bu tutar ulusun üretken sermayesinden çekilen yirmi milyondur. . . . Hükümet yirmi milyonu hemen vergi olarak talep edebilirdi; bu durumda yıllık vergilerin bir milyona çıkarılmasına gerek kalmazdı. Ancak bu, işlemin niteliğini değiştirmezdi. Bir bireyden yılda 100£ ödemesi istenmek yerine, bir defaya mahsus olmak üzere 2000£ ödemesi zorunlu olabilirdi.⁸

Bu Ricardocu varsayımlara göre, ister savaş ister kraliyet balosu olsun, kamu projesinin tüm ödeme yükü, harcama zamanında yaşayan nesil tarafından karşılanacaktır. Ancak bu yalnızca Ricardo'nun borcun yaratılmasının, gelecekteki vergi gelirlerinden hizmet bedellerini karşılama yükümlülüğüyle birlikte, bireylerin gelecekteki gelir akışlarının bugünkü değerlerini düşürmesine neden olduğunu varsayması nedeniyle doğrudur. Vergi, bireyin mevcut varlıklarını doğrudan azaltır; gelecek zaman dilimlerindeki hem brüt hem de net gelir akışları azalır, bu durumda bunlar eşdeğerdir. Kredi brüt gelir akışını etkilemez, ancak gelir akışı ile net gelir akışı arasında bir fark yaratır. Sermayeleştirilmiş değerler, vergiden düşülmüş gelir akışları temelinde hesaplanacaktır. Bu nedenle, varlıkların bugünkü değerleri, gelecekteki hizmet bedelleri tarafından yaratılan vergi yükümlülüklerinin bugünkü değeri kadar azaltılacaktır. Her iki durumda da güncel değerler aynı olacaktır.

Bu Ricardocu akıl yürütme, kendi varsayımları çerçevesinde doğrudur. Ancak öncelikle belirtmek gerekir ki bu, yeni ortodoksinin akıl yürütmesi değildir. Ricardo, kamu kredisinin birincil yükünü tahvil alıcısına değil vergi mükellefine yükler. Asıl yük vergi mükellefinin üzerindedir çünkü borcun ödenmesi için gelecekte vergi ödeme yükümlülüğünü öngörerek sermaye varlıklarının değerini düşürmektedir.

⁸ David Ricardo, "Principles of Political Economy and Taxation," *Works and Correspondence*, P. Sra a, ed. (Cambridge: Royal Economic Society, 1951), Vol. I, pp. 244-45.

Bu Ricardocu önerme, mali teori üzerine İtalyan çalışmalarında çokça tartışılmıştır. Bu İtalyan katkısı, Bölüm 8'in Ek'inde ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Bu noktada Ricardo önermesindeki eksiklikleri genel hatlarıyla belirtmek yeterli olacaktır. Öneriye yöneltilen en büyük itiraz, bireylerin gelecekteki vergileri tam olarak iskonto etmemeleridir. Tam iskontolama, gelir getiren varlıklara sahip olan bireyler için gerçekleşebilirken, bu mantık hiçbir varlığa sahip olmayan bireylere genişletilemez. Sermaye sahibi birey için, varlıklarının değerini düşürmesi ve bunları mirasçılara düşük değerden devretmesi mümkündür. Bu durumda, borcun ödenmesi için gereken vergi yükünün ilk dönemde tamamen birey tarafından üstlenildiği söylenebilir. Tahvil sahiplerine gelir aktarılması zorunluluğu, gelecekteki vergi mükellefleri için beklenen faydaların bugünkü değerini azaltmayacaktır, çünkü bu değer geçmişte zaten iskonto edilmiş olacaktır.

Ancak, hiçbir sermaye varlığına sahip olmayan birey için bu analiz tam olarak uygulanamaz. Kölelik modern dünyada kabul edilebilir bir kurum olmadığından, bireyler sermaye varlıkları olarak ele alınmaz ve sermayeleştirilmiş değerlere göre işlem görmezler. Bir sermaye varlığı ya da yükümlülüğü olarak bireyler ölümle birlikte yok olur ve mirasçıları onun ne varlık özelliklerini ne de yükümlülüklerini doğrudan miras alır. Bu nedenle, sermaye varlığı olmayan birey, faiz giderlerine dâhil olan gelecekteki vergi yükünü tam olarak sermayeleştirmeyecektir. Bunları, eğer varsa, yalnızca etkin planlama ufkunun getirdiği sınırlar dâhilinde, yani yalnızca bireysel olarak gelecekte vergi mükellefi olacağını düşündüğü ölçüde sermayeleştirecektir. Ve insan ömrü kısa olduğundan, borç yükünün büyük bir kısmı sermayeleştirilmemiş olarak kalmalıdır. Dolayısıyla, son derece kısıtlayıcı olan diğer tüm Ricardocu varsayımlar kabul edilse bile, yük en azından bir dereceye kadar "gelecek nesillerin" omuzlarında olmalıdır.

Sermaye varlıklarına sahip olan diğer bireyler bunları mirasçılara sağlam bir şekilde teslim etmeyi planladıkları sürece, yani aile ilişkileri bireylerin sonsuza kadar yaşayacakmış gibi davranmalarına neden olmadığı sürece, Ricardocu önerme daha da zayıflamaktadır. Ve gelecekteki vergi ödemelerinin iskonto edilmesinde bireysel irrasyonellik olasılığı Ricardo'nun da kabul ettiği gibi devreye girdiğinde, borç yükünün gelecekteki vergi mükellefleri üzerindeki konumu daha da açık hale gelmektedir.

Dolayısıyla, bu Ricardocu analizin, düzeltildiği haliyle, daha önce ulaşılan sonuçlarda yalnızca küçük bir değişiklik getirdiği sonucuna varılması gerekmektedir. Kamu borcunun birincil gerçek yükü, yalnızca kendi veya

mirasçılarının gelecekteki vergi mükellefleri olarak rollerini doğru bir şekilde öngördükleri ve gelecekteki vergi ödemelerini mevcut sermaye değerlerinin azaltılmasına indirgemek için harekete geçtikleri ölçüde mevcut neslin üyeleri tarafından üstlenilir. Bireylerin zaman ufukları sonsuz olmadığı sürece, yani gelecekteki bireylerin kavramsal olarak mevcut bireylerden ayrı olduğu düşünüldüğü sürece, birincil gerçek yükün bir kısmının gelecek nesillere kaydırılması gerekir.

Sonuçlar

Bu bölümde, kamu borcunun birincil gerçek yükünün büyük ölçüde gelecek nesillere ait olduğu ve borcun yaratılmasının, yükün borç ihracından sonraki dönemlerde yaşayan bireylere kaydırılmasını içerdiği açıklanmıştır. Bu sonuç, birincil gerçek yükün bu şekilde yer değiştirmesinin veya konumlandırılmasının imkânsız olduğunu belirten yeni ortodoksinin temel ilkesiyle taban tabana zıttır. Değiştirilemezlik argümanının yaygın olarak kabul görmesinin nedenlerini inceledik. Yanılgının en azından bazı köklerini izole ettik. Bunlar arasında acı-maliyet doktrini ve bireysel bilançolar yerine ulusal bilançoların kullanılması yer alıyor.

Borcun birincil gerçek yükü, bu kavramın anlamlı olabileceği manada, en azından büyük ölçüde gelecek nesillere ait olmalıdır. Bunlar, israfçı hükümet harcamalarının sonuçlarına katlanan ve faydalı hükümet harcamalarının faydalarını toplayan kişilerdir. Borç işlemlerinin diğer tüm tarafları olağan ekonomik motivasyonlar doğrultusunda hareket etmektedir.